

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
NAXÇIVAN DÖVLƏT UNİVERSİTETİ

**XARİCİ DİLLƏRİN TƏDQIQI VƏ
TƏDRİSİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ
BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS**

Naxçıvan - 2017

**NAXÇIVAN DÖVLƏT UNIVERSİTETİNDƏ XARİCİ DİLLƏR ÜZRƏ KADR
HAZIRLIĞI: TARİX, REALLIQLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR**

Açar sözlər: Naxçıvan Dövlət Universiteti, xarici dillər fakültəsi, ingilis dili, rus dili, fransız dili, alman dili, fars dili, Ərəb dili, kadr hazırlığı, elmi tədqiqat

Key words: Nakhchivan State University, the faculty of foreign languages, English, Russian, French, German, Persian, Arabic, cadre qualification, scientific research

Ключевые слова: Нахчыванский Государственный Университет, факультет иностранных языков, английский, русский, немецкий, французский, персидский, арабский, подготовка кадров, научное исследование

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev istər sovet dönəmində, istərsə də müstəqillik illərində elmimiz və təhsilimizin inkişafına daim sonsuz diqqət və qayğı göstərmişdir. Əbədiyaşar Heydər Əliyev siyasi kursunun layiqli davamçısı çox hörmətli prezidentimiz İlham Əliyev də bu gün elmimiz və təhsilimizin daha da inkişafı naminə əlindən gələni edir. Bu iki dahi şəxsiyyətin universitetimizə göstərdiyi diqqət və qayğı sayəsində yaranmasının 50 illiyini qeyd etməyə hazırlaşan Naxçıvan Dövlət Universiteti xüsusilə son 20 ildə sürətlə inkişaf edərək, hazırda ölkəmizin ən qabaqcıl və nüfuzlu ali məktəblərindən birinə çevrilmişdir. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri Vasif Talıbovun muxtar dövlətimizin çoxşaxəli həyatının bütün sahələrində olduğu kimi elm və təhsilin inkişafı sahəsində də ardıcıl və məqsədyönlü fəalliyəti sayəsində zəngin maarifçilik ənəlinə malik qədim Naxçıvan diyarında qabaqcıl dünya standartlarına uyğun ali məktəb- bugünkü Naxçıvan Dövlət Universiteti qurulmuşdur.

Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi dünya birliyinə inteqrasiyası, inkişaf etmiş xarici ölkələr və qonşu dövlətlərlə əlaqələrinin qurulması və günbəgün möhkənlənməsi, Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikasının 27 ildən artıq müddətdə təcavüzkar Ermənistan tərəfindən blokadada saxlanması, yetişməkdə olan nəslin təlim-tərbiyəsi sahəsində qarşıya qoyulan bir sıra yüksək tələblər, xüsusən bu istiqamətdə kadrlara olan ehtiyacın ödənilməsi Naxçıvanda ali təhsilin bu sahəsində fəaliyyət göstərmək işinin Naxçıvan Dövlət Universitetində ayrıca bir fakültəyə-Beynəlxalq münasibətlər və xarici dillər fakültəsinə həvalə olunmasını zəruri etmişdir. Özünün intibah dövrünü yaşayan qədim Naxçıvan diyarının dövlət, ictimai və özəl strukturlarında aid mütəxəssislərə olan və günbəgün artan tələbat da bu sahədə fəaliyyəti şərtləndirən mühüm amillərdəndir.

Hazırda ölkə miqyasında fəaliyyət göstərən 33 dövlət ali məktəbinin 8-də on altı xarici dil üzrə bakalavr səviyyəsində kadr hazırlığı aparılır. Bu sahələrdə ixtisaslaşmış ali məktəblər Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Dillər Universiteti və Bakı Slavyan Universitetidir. Hazırda ümumilikdə 58 ixtisas üzrə ali təhsilli mütəxəssis hazırlayan klassik Avropa tipli Azərbaycan universitetində - Naxçıvan Dövlət Universitetində 6 xarici dil üzrə mütəxəssis hazırlığı aparılır. Pədoqoji və ya tərcümə yönümlü bu xarici dillər aşağıdakılardır: İngilis dili, fransız dili, alman dili, rus dili, ərəb dili, fars dili. Müxtəlif adlar (xarici dil, xarici dil və ədəbiyyatı, xarici dil müəllimliyi, tərcümə adları) altında bu ixtisaslar üzrə kadr hazırlığına əyani təhsil formasında aşağıda göstərilən tədris illərində başlanılmışdır: 1998-1999-cu tədris ilində - ingilis və fransız dilləri, 2000-2001-ci tədris ilində-alman dili, 2001-2002-ci tədris ilində - rus dili, 2003-2004-cü tədris ilində-ərəb dili, 2007-2008-ci tədris ilində isə fars dili. Bundan başqa 2012-2013-cü tədris ilində isə İngilis dili müəllimliyi ixtisası üzrə qiyabi təhsil formasında kadr hazırlığına başlanılmışdı. Hazırda 6 ildir ki, əlavə ali təhsil qaydasında da İngilis dili müəllimliyi ixtisası üzrə kadr hazırlığı aparılır. Məlumat üçün bildirim ki, 2015-2016-cı tədris ili də daxil olmaqla universitetimizi bakalavr ixtisas dərəcəsiylə 1000 nəfərə yaxın xarici dil mütəxəssisi bitirmişdir. İndiyə kimi Naxçıvan Dövlət Universitetini son on beş ildə xarici dillər üzrə 1000 nəfərə yaxın məzunun bitirməsi kifayət qədər sanballı göstəricidir. Nəzərə alaq ki, indiki adını-Beynəlxalq münasibətlər və xarici dillər adını 2008-2009-cu tədris ilindən daşıyan fakültəmiz təxminən 11 il bundan əvvəl - 23 fevral 2006-cı il tarixdə yaradılmışdır.

Fakültə fəaliyyətə başlayanda 5 ixtisas üzrə 3 kafedra- Avropa dilləri, Rus dili və ədəbiyyatı, Sərq dilləri və ədəbiyyatı kafedraları var idi. O zaman fakültənin elmi-pedaqoji kadr potensialını 29 nəfər təşkil edirdi ki, bunlardan da cəmi 3 nəfəri elmlər namizədi idi. 2006-2007-ci tədris ilində tələbə heyəti 266 nəfərdən ibarət olmuşdur. Müqayisə üçün qeyd edək ki, hazırda fakültədə 4 xarici dil (ingilis, fransız, rus və alman dilləri) üzrə müəllim, 3 xarici dil (ingilis, ərəb və fars dilləri) üzrə tərcüməçi hazırlığı ilə 53 nəfər xarici dil müəllimi məşğul olur. 5 ixtisas kafedrasında çalışan elmi-pedaqoji kadr potensialının 9 nəfəri fəlsəfə doktoru, o cümlədən 4 nəfəri dosentdir. Bu elmi-pedaqoji kadr potensialı cəmi 467 nəfər, o cümlədən, İngilis dili (müəllimlik və tərcümə) ixtisası üzrə 190 nəfər, Fransız dili müəllimliyi ixtisası üzrə 55 nəfər, Rus dili müəllimliyi ixtisası üzrə 58 nəfər, Alman dili müəllimliyi ixtisası üzrə 57 nəfər, Ərəb dili (tərcümə) ixtisası üzrə 24 nəfər, Fars dili (tərcümə) ixtisası üzrə 28 nəfər tələbənin mütəxəssis kimi formalaşdırılması sahəsində çalışır.

Məzunlarımız əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikasının ali və orta məktəblərində pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olurlar. Naxçıvan Dövlət Universitetində, onun elmi-pedaqoji kadr bazasında yaradılmış Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu və “Naxçıvan” Universitetində, muxtar respublikanın şəhər və rayonlarının orta ümumtəhsil müəssisələrində çalışan məzunlarımız bitirdikləri ali məktəbin şərəfini uca tutur, əsaslarına dərinlən ziyələndikləri xarici dili böyüməkdə olan gənc nəsələ həvəslə öyrədirlər. Sevindirici haldır ki, xarici dillər üzrə universitetimizi bitirmiş gənc müəllimlərin bir çox yetirmələri üçüncü qrup üzrə qəbul imtahanlarında yüksək nəticələr göstərərək ölkənin bir sıra ali məktəblərinə və doğma universitetimizə daxil olmuş, haliyədə uğurla təhsil alırlar. Muxtar respublikanın ən müxtəlif dövlət orqanlarında, ictimai birlik və qurumlarında, özəl sturukturlarda uğurla çalışan məzunlarımız xeyli saydadır. Ən sevindirici halardan biri də budur ki, yetirmələrimizin əhəmiyyətli bir qrupu magistratura səviyyəsini də uğurla başa vurduqdan sonra aid kafedralarda işə götürülmüşlər. Onlardan bir neçəsi hətta elmi dərəcə alaraq bu gün öz müəllimləri ilə çiyin-çiyinə çalışır və yaxud eyni zamanda qiyabi formada doktorantura və ya dissertantura yolu ilə təhsillərini davam etdirirlər.

Uzun illərdir ki, Naxçıvan Dövlət Universitetini ən müxtəlif beynəlxalq layihələrdə ingilis dili müəllimləri uğurla təmsil edirlər. 2010-2011-ci tədris ilində Böyük Britaniyanın ölkəmizdə fəaliyyət göstərən British COUNSUL təşkilatının “Gələcəyə aparan uğurlu yol” adlı layihəsində iştirak edən bütün kafedra əməkdaşları “TKT online kurs”u uğurla keçmiş və yüksək dərəcəli sertifikatlar almışlar. TEMPUS layihələri çərçivəsində müxtəlif Avropa ali məktəblərində treninqlər keçmiş kafedra müdiri, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru C.M.Quliyevaya TEMPUS məkanında ingilis dili üzrə treninqlər aparmaq hüququ verilmişdir. İngilis dili kafedrasının əksər əməkdaşları müxtəlif vaxtlarda Avropa ölkələrinin qabaqcıl ali məktəblərində, o cümlədən İngiltərənin Esseks Universitetində, Almaniyanın Leypsiq Universitetinin Tərcümə və Tətbiqi Dilçilik İnstitutunda, İtaliyanın Milan Tərcüməçilik Məktəbində və digər yerlərdə təlimlər keçmiş, oradakı tədris prosesində bilavasitə iştirak etmiş, dil laboratoriyaları və sinxron tərcümə kabinetlərinin işi ilə yaxından tanış olmuşlar.

Əlavə edək ki, fransız dili üzrə mütəxəssis hazırlığı sahəsində Fransanın Strasburq Universiteti ilə əməkdaşlığımız uzun illərin sınağından çıxmışdır. Tədris prosesinin təşkilində, aid kafedra əməkdaşlarının Fransa ali məktəblərində uzun və qısa müddətli stajkeçməsinə xüsusi önəm verilməsində, hər ilin mart ayında dünyada, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərində qeyd olunan ənənəvi frankofoniya–fransız dili və mədəniyyəti bayramının Naxçıvan Dövlət Universitetində də yüksək səviyyədə keçirilməsində və digər məsələlərdə yaxşı ənənələrimiz vardır. Fransanın Azərbaycandakı səfirliyinin xətti ilə hər il bir və ya iki fransız dili mütəxəssisinin uzun müddətə universitetimizə ezamiyyə olunması tədrisin keyfiyyətinə birbaşa müsbət təsir edir.

Son zamanlar isə Rusiya Federasiyasının Penza Dövlət Universiteti ilə əməkdaşlıq çərçivəsində oradan yüksək ixtisaslı kadrların NDU-ya dəvət olunması ənənəsinin əsası qoyulmuşdur.

Müxtəlif layihələr çərçivəsində Avropa ölkələrinin bəzi ali məktəblərindən NDU-ya gələn mütəxəssislərin tələbələrımızlə treninqlər keçirməsi, onlarla müxtəlif dillərdə ünsiyyətdə olması bir tərəfdən təlim əhəmiyyətlidirsə, digər tərəfdən hazırladığımız kadrların dünyagörüşünün zənginləşməsində müəyyən pozitiv rol oynamaq imkanını ortaya qoyur.

Tələbə mobilliyi üzrə Bolonya prosesi tələblərinə bütövlükdə universitetdə, o cümlədən fakültədə əsaslı diqqət yetirilməsini qeyd etməmək mümkün deyil. Son zamanlar fakültə tələbələrinin Rusiya,

Gürcüstan, Türkiyə, bəzi Avropa ölkələrinin ali məktəblərinə müəyyən müddətə təhsil ezamiyyətinə daha çox göndərilməsi diqqətəlayiq məsələlərdəndir. İxtisası xarici dillər olan tələbələrin mobilliyinin daha intensiv və geniş şəkildə olması tam təbii. Bu, bir tərəfdən təlimdə dil baryerinin olmaması, digər tərəfdən isə təhsil məkanında təbii dil mühitinin mövcudluğu kimi pozitiv şəraitlə şərtlənir.

Fakültənin maddi-texniki bazası və təhsil infrastrukturunu nəinki universitetimizdə, mən deyərdim ki, Azərbaycanın ali məktəbləri müstəvisində kifayət qədər yüksək səviyyədədir. 2009-cu ilin sentyabrında istifadəyə verilmiş müasir tipli nəhəng tədris korpusu, 120 yerlik akt zalı, 80 yerlik 2 konfrans zalı, elektron kürsülü 2 auditoriya, 2 multimediyaya otağı (müasir audio-vizual dil kabinələri), 1 informatika otağı, 1 tərçümə tədris mərkəzi, bütün dillər üzrə simli və simsiz-internetlə təmin olunmuş, ağıllı lövhə və proyektorlarla təchiz edilmiş ixtisaslaşdırılmış tədris mərkəzləri və sairə müəllim və tələbələrin istifadəsindədir.

Beləliklə, yuxarıda göstərilənlər) yüksək ixtisaslı elmi-pedaqoji kadr potensialının mövcudluğu; 2) ən müasir maddi-texniki və elektron texnoloji bazanın tədris prosesinə cəlb edilməsi; 3) beynəlxalq layihələrdə universitetimizin fəal iştirakı bir sıra xarici dillər, daha çox ingilis dili ixtisası üzrə müəllim və tərçüməçi kadrlarının yüksək səviyyədə hazırlanmasına əsaslı şəkildə imkan verir.

Bununla belə, universitetimizdə xarici dillər üzrə ali peşə təhsilinin keyfiyyət və səmərəliliyini daha da yüksəltməyin yollarını arayarkən aydın olur ki, bir sıra məsələlər üzərində xüsusilə dayanmaq zəruridir.

Məlumdur ki, müasir mərhələdə qloballaşan dünyada mədəniyyətlərarası ünsiyyətin aktuallığı günbəgün artmaqdadır. Xarici dillər üzrə hazırladığımız kadrların rəqabətqabiliyyətli olması məsələsi bizdən tələb edir ki, hər vaxtlə tədrisin keyfiyyətini yüksəldək.

Bu ilk növbədə təlim şəraitinin maksimum dərəcədə real həyati situasiyalara yaxınlaşdırılması, bu sahədə qabaqcıl dünya ali təhsil təcrübəsindən əsaslı şəkildə yararlanmaq strategiyasının reallaşdırılması, müasir elmi-nəzəri biliklər və innovativ təcrübə fəaliyyətə əsaslanan təşəbbüskarlığın dəyərləndirilməsi və sairəni ehtiva edir. Fakültənin elmi-pedaqoji kadr potensialına qayğı ilə yanaşılması, onun kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması və artırılması, yaxın gələcək və perspektiv dövr üçün kadr ehtiyatının formalaşdırılması kimi müxtəlif strateji tədbirlərin görülməsi vacib məsələlərdəndir.

Mövcud dillər üzrə kadr hazırlığının ixtisaslaşma spektrinin genişləndirilməsi, bazar iqtisadiyyatının tələb-təklif prinsiplərinin kəmiyyət göstəricilərinə diqqətin artırılması yaxşı olardı. Bir sıra dillər, xüsusən də ingilis dili üzrə sosial sifarişin yüksək olmasını nəzərə almaq, tədrisin təşkilinin Bolonya prosesinin tələblərinə uyğun qurulması ilə əlaqədar olaraq tələbə qəbulunun planlaşdırılması prosesində dillər üzrə növbəlilik prinsipindən imtina edilməsi (bir il fars, növbəti il ərəb dili) kimi məsələlər öz aktuallığını saxlamaqdadır.

Bu sırada vacib məsələlərdən biri tədris olunan xarici dillər üzrə universitemizin beynəlxalq əlaqələrini daha da genişləndirməkdir. Çoxyönlü əlaqələr spektrində xüsusilə müəllim mübadiləsinə diqqəti artırmalıyıq. Müvafiq dövlət standartları ilə və mövcud tədris planlarında nəzərdə tutulmuş bir sıra fənlərin bütünlüklə və ya qismən tədrisi prosesinə konkret dilin daşıyıcısı olan yüksəkixtisaslı xarici mütəxəssislərin dəvət edilməsi hələ də öz aktuallığını itirməmişdir. Xarici dilin tələffüz və nitq vərdisləri, şifahi anlama və şifahi ifadə, xarici dildə nitq mədəniyyəti fənlərinin tam və ya qismən tədrisinə əməkdaşlıq etdiyimiz xarici ölkələrin müvafiq dilin daşıyıcısı olan yüksəkixtisaslı mütəxəssislərdən dəvət olunması tövsiyə oluna bilər.

Digər tərəfdən, öz müəllimlərimizin mütəmadi olaraq həmin ölkələrin müvafiq ali məktəblərində müəyyən müddətlərdə staj keçməsinə təşkil etmək daha səmərəli olardı. Bolonya prosesi tələblərindən biri olan tələbə mobilliyi də bu məqsədə xidmət edir. Xarici dillər üzrə ildə bir neçə tələbənin əməkdaşlıq etdirdiyimiz Gürcüstan Respublikasının Batumi Dövlət Universitetinə, Rusiya Federasiyasının Penza Dövlət Universitetinə, Cənubi Koreyanın müvafiq universitetlərinə və Mövlana proqramı çərçivəsində Türkiyə Cümhuriyyətinin bəzi ali məktəblərinə, habelə Avropa İttifaqının Erasmus Mundus və Erasmus+ kimi beynəlxalq layihələri çərçivəsində müəyyən müddətə oxumağa göndərilməsi təqdirləyiq olsa da, bu, göstərilən istiqamətdə arzuolunan nəticələr üçün kəmiyyət və keyfiyyət baxımından qənaətbəxş sayıla bilməz.

Ən mühüm məsələlərdən biri də istinasız olaraq bütün xarici dil müəllimlərinin planlı elmi-tədqiqat fəaliyyətinə cəlb olunmasıdır. Hazırda bəzi ixtisas kafedraları-ingilis dili və tərçümə, İngilis dili və metodika, Roman-german dilləri kafedraları müəllimlərinin planlı elmi-tədqiqat fəaliyyətinin 0,5 ştat

həcmində əlavə tədris fəaliyyəti ilə əvəzlənməsi kimi praktikadan imtina edilməsinin vaxtı çatmışdır. Xarici dili qeyri-ixtisas qruplarına tədris edən xarici dil müəlliminə və onu ixtisas fənni kimi tədris edən müəllimə verilən tələblərin əsaslı şəkildə fərqli olduğu kimsədə etiraz doğurmamalıdır. İxtisaslı kadr hazırlayan müəllim heç bir səbəb üzündən elmi-tədqiqatdan kənar qala bilməz. Əks təqdirdə bu tədrisin keyfiyyətinin aşağı düşməsinə birbaşa təsir edir. Hesab edirəm ki, vaxtilə şəraitə uyğun verilmiş, lakin bugünkü tələblərlə uzlaşmayan bu praktikadan imtina ediləcəkdir.

Diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də bəzən təhsil pillələri arasında yaranan uyğunsuzluğun təzahürləridir. Məlum olduğu kimi, hər il müvafiq dövlət qurumları tərəfindən təsdiq edilən və bu əsasında mərkəzləşdirilmiş qaydada aparılan tələbə qəbulu nəticəsində müxtəlif xarici dillər üzrə formalaşan akademik qruplarda təlimin təşkilində meydana çıxan problemlər müəllimi çətin, bəzən hətta çıxılmaz vəziyyətə salır. Bu yöndə iki məsələyə diqqəti cəlb edək. Birinci məsələ eyni bir akademik qrupda tələbələrə bir neçəsinin qəbul imtahanında oxuyacağı deyil, digər xarici dildən imtahan verərək, bəzən kifayət qədər yüksək bal toplayaraq daxil olmasıdır. Belə bir akademik qrupda, ələlxüsus 500-600 balla formalaşan ingilis dili qrupunda ixtisas dilinin təlimini necə təşkil etməli sualının cavabını bəlkə də tapmaq olar, lakin reallıq əməli hərəkət etməyi diqqətə edir. İkinci məsələ daha böyük diqqət tələb edir. Çıxış, yəni başlanğıc nöqtələri tamamilə fərqli-sıfır bilik, bacarıqları olan və ya tam orta təhsil standartlarında nəzərdə tutulmuş bilik, bacarıqları olan tələbələrə formalaşan müxtəlif akademik qruplarda eyni zaman çərçivəsində (4 illik təhsil müddətində) tədris və təlimin təşkilinin nəticələrinin yekunda dövlət standartlarının eyni tələblərinə necə cavab verəcəyi ciddi suallardandır.

Hazırkı pedaqogika və xarici dillərin tədrisi metodikası elmlərinin qənaətlərindən biri bundan ibarətdir ki, xarici dil təlimi təkcə auditoriyada (hətta belə ən yüksək dərəcədə ixtisaslaşdırılmış olsa da, əvəzsiz elmi-pedaqoji kadrlarla təmin edilsə də) müasir tələblərə uyğun nəticəni verməyəcək. İstənilən müasir təlim, xüsusən də xarici dil təlimi maksimum dərəcədə həyati situasiyaya uyğunlaşdırılmalıdır. Bu qənaət digər mühüm işlərlə yanaşı tələbələrin auditoriyadan kənar fəaliyyətinin pasional təşkilini də diqqətə edir. Bu baxımdan ixtisas kafedraları ən qabaqcıl texnologiyaların tətbiqi ilə tələbələrin auditoriyadan kənar fəaliyyətinin düzgün planlaşdırılması və intensivləşdirilməsi istiqamətində ciddi düşünməli, innovativ və məqsədyönlü səylərini artırmalıdır. Bu zaman təşəbbüskarlıq, müstəqillik, innovativlik aparıcı olmalı, ənənəvi təlim texnologiyaları cəsarətlə yeni texnologiyalarla əvəzlənməli və yaxud onlar real həyati situasiyalara uyğun olaraq adekvat şəkildə uzlaşdırılmalıdır.

Mövcud Dövlət standartlarında nəzərdə tutulmuş tələb müasir qloballaşma şəraitində artan tələbatlara hərtərəfli dolğun cavab verən rəqabətqabiliyyətli kadrların hazırlanması tələbi bir tərəfdən peşəkar səriştələri nəzərdə tutursa, digər tərəfdən də isə ümumkulturoloji səriştələri ehtiva edir. Bu səriştələrin formalaşdırılmasında tələbələrin dövlətçilik ideyalarına dərindən yiyələnməsi, onlarda vətənpərvərlik hislərinin möhkəmləndirilməsi xüsusi yer tutur. İxtisas fənlərinin tədrisində bu səriştələrin formalaşmasına xüsusi diqqət yetirilməsi çox mühüm və aktual məsələlərdəndir. Bu, hər şeydən öncə 1) formalaşmaqda olan bir gəncin həyati seçiminin istiqaməti, 2) ixtisasın fəlsəfəsi, 3) ixtisas hazırlığının məzmunu, 4) bu hazırlığın verdiyi imkanlar (bilavasitə və bilvasitə ünsiyyət) və digər amillərlə şərtlənir. Deməli, yüksəkixtisaslı müəllim yüksək dərəcədə də vətənpərvər olmalı, istər auditoriyada, istərsə də ondan kənar işini adekvat qurmalıdır. Ən əsası, ali məktəbin xarici dil müəllimi yalnız yüksək intellekti və şəxsi nümunəsi ilə - inandırıcı sözü, cəlbedici əməli, səmimi diqqət və qayğısı, tükənməz məhəbbət və zəhməti ilə bu işin öhdəsindən layiqincə gələ bilər. Bu yerdə Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin gənclərə ünvanlanmış bir tövsiyəsini xatırlatmaq yerinə düşər. Ulu öndərin: “Xarici dil bilmək vacibdir. Mən arzu edirəm ki, vətəndaşlarımız ingilis dilini də, alman dilini də, türk dilini də, ərəb dilini də, fransız dilini də, hətta Çin dilini də bilsinlər. Gənclərimiz nə qədər çox dil bilsələr, bir o qədər zəngin dünyagörüşünə malik olacaqlar. Bu müasir dünyanın tələblərindəndir. Gənclərə tövsiyə edirəm: başqa dilləri öyrənərkən öz dilimizi heç zaman unutmayın və ana dilimizi heç bir başqa dilə dəyişməyin. Xalqın, millətin, insanın öz ana dilindən əziz heç bir şeyi ola bilməz” kimi əvəzsiz kəlamı heç zaman xarici dil müəlliminin dilindən düşməməlidir.

Sonda belə bir əminliyimizi ifadə etmək istərdim ki, Naxçıvan Dövlət Universitetində xarici dillər üzrə mütəxəssis hazırlığı sahəsində fəaliyyət göstərən kollektiv bundan sonra da öz işini Azərbaycan Respublikası Prezidentinin təhsil sahəsində imzaladığı fərman, sərəncam və dövlət proqramlarına, təhsilə və elmə dair qüvvədə olan qanunvericilik aktları və digər direktiv sənədlərə, habelə Naxçıvan

Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin qarşıya qoyduğu vəzifələr və tələblərə uyğun aparacaq, göstərilən böyük diqqət və qayğıya cavab olaraq dövlətçilik ideyalarına möhkəm yiyələnmiş yüksəkixtisaslı kadrlar hazırlamaq sahəsində səylərini daha da artıracaqlar.

Beləliklə, Naxçıvan Dövlət Universitetində xarici dillər üzrə mütəxəssis hazırlığının tarixi, mövcud vəziyyəti və qarşıda duran vəzifələrə dair mülahizələrimiz, qısaca olaraq, bunlardan ibarətdir.

ABSTRACT

Gurban Gurbanli

Cadre qualification for foreign languages in Nakhchivan State University: history, realities and perspectives

In this article prepared on the basis of report, it is noted that the basic duty of the faculty of international relations and foreign languages, which is the youngest among 10 faculties of Nakhchivan State University, is meeting the increasing need for cadres in foreign languages in state, public and private structures of Nakhchivan Autonomous Republic today. In the article the history of specialist preparation in foreign languages in Nakhchivan State University, its present situation, and forthcoming duties are ascertained, a number of conceptions, recommendations and suggestions are presented.

РЕЗЮМЕ

Курбан Курбанлы

Подготовка кадров по иностранным языкам в Нахчыванском государственном университете: история, реалии и перспективы

В настоящей статье, подготовленной по материалам одноименного доклада, отмечено, что главной задачей одного из 10 факультетов Нахчыванского государственного университета – факультета международных отношений и иностранных языков является удовлетворение растущего спроса на кадры по иностранным языкам в государственном, общественном и частном секторах Нахчыванской Автономной Республики в настоящее время. В статье рассматриваются история, современное состояние и предстоящие задачи по подготовке кадров по иностранным языкам в Нахчыванском государственном университете, представлен ряд соображений, рекомендаций и предложений.

ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ СПЕЦИФИКА ВОЕННОГО МАТЕРИАЛЬНОГО КОНЦЕПТА

Ключевые слова: *военный концепт «шинель», военная концептосфера*

Статья посвящена военному концепту «шинель». В работе определяются сущность и признаки данного концепта, рассматривается его эволюция как сегмента концепта «военное обмундирование».

Изучение концепта «шинель» выполнено в русле лингвокультурологии и лингвоконцептологии. Объектом изучения стал концепт «шинель», предметом – лингвокультурные характеристики данного концепта.

Данная статья основывается на следующих положениях, доказанных в научной литературе: важнейшей единицей исследования языковой картины мира является концепт, представляющий собой сложное ментальное образование и обладающий национально-культурной спецификой. Концепт актуализируется в языке и имеет понятийные, образные и ценностные составляющие (Д.С. Лихачёв, Ю.С. Степанов, С.Г. Воркачëв, В.И. Карасик). Военная концептосфера относится к важнейшим сферам в жизни русского человека и всего человечества, имеет множественную номинацию в языке, активно изучается в концептологическом и лингвокультурном планах (Л.Н. Венедиктова, В.Б. Крячко). Однако военная концептосфера представляет собой сложную систему взаимосвязанных и взаимообусловленных концептов, которые недостаточно осмыслены как этнокультурные элементы языковой картины мира русского человека.

Концепт «шинель» занимает особое место в военной концептосфере русского языка, имеет богатую и эмоционально окрашенную символику, исконно французское происхождение лексемы *chenille*.

Нам необходимо выявить сущность концепта, установить специфику осмысления данного концепта в обиходном и профессиональном языковом сознании военных, описать понятийные, образные и ценностные характеристики концепта «шинель». В качестве единицы исследования рассматривался текстовый фрагмент русских сказок, военных песен и поэзии. Проследим эволюцию этого концепта и определим его отличительные признаки: *«переживаемость»* (концепт не только мыслится, но и эмоционально переживается: *«гордая шинель»*, *«со слезами гордости/ В первый угол горницы/ мать повесит старую /серую шинель»* (Юрий Михайленко), *«семантическую плотность»* (представленность в плане выражения целым рядом пословиц и поговорок: *«У солдата шинель-постель, шинель- кошель, а руки-крюки»*; фольклорных и литературных сюжетов и символов (произведений искусства: в мире создано 6 кинофильмов «Шинель»; памятники советским воинам в русских шинелях были установлены во многих городах Европы; военных ритуалов, поведенческих стереотипов, предметов военной материальной культуры), *ориентированность на план выражения* (включенность имени концепта в ассоциативные связи–наличие специфической языковой метафоры: *«серые шинели»-солдаты; «суконная броня»- шинель*) и яркая *этноспецифичность*.

Это объясняется не только лингвистическими, но и прагматическими факторами, которые оказали влияние на формирование его семантической структуры и восприятие носителями языка.

Концепт «шинель» является русским этнокультурным феноменом, так как имеет прочные ассоциативные связи с повестью Н.В. Гоголя «Шинель» и с образом русского солдата-патриота освободительных войн России и Советского Союза: *«Мы тобой гордимся в дни войны священной /Серая, бывалая, солдатская шинель»*.

Концепт глубоко этноспецифичен ещё и потому, что на сегодняшний день данный концепт актуален только для русского языка (для России); слово «шинель» как форменное обмундирование российской армии, не используется ни в одном другом языке мира.

Рассмотрим основные лексикографические источники для определения эволюционных процессов в жизни концепта.

Согласно определению Толкового словаря В.И. Даля, «*Шинель-пальто с рукавами и круглым, вислым воротом...*» [1. С. 633].

В Толковом словаре под редакцией Д.Н. Ушакова мы находим более подробное определение: «*Шинель-форменное военное пальто со складкой на спине и хлястиком. Серая шинель, Солдатская шинель* *Форменная гражданская шинель (с широким, до талии, воротником)*». По Толковому словарю С.И. Ожегова мы имеем полную картину лексического значения концепта «шинель»: «*Шинель-1. Форменное пальто со складкой на спине и хлястиком. Офицерская шинель. Серые шинели (перен. О солдатах (устар.). 2. В России во второй половине XIX века: мужское пальто свободного покроя с меховым воротником и пелериной («николаевская шинель»)*». [3.]

Таким образом, обозначение данного сегмента военного обмундирования не являлось первичным в русском языке. Мы наблюдаем эволюцию лексического значения концепта «шинель», которая превратила гражданское пальто в военное обмундирование.

Какова этимология этого слова? В «Толковом словаре иноязычных слов» Л.П. Крысина дается такая словарная статья: «Шинель - <фр. Chenille > – мужской утренний костюм». [4.]

Какова связь мужского утреннего костюма и военной шинели? Автор «Этимологического словаря русского языка» А.В. Семенов устанавливает эту связь в следующей статье: «Слово «шинель» было заимствовано из французского языка в середине XVIII века. Французское слово первоначально означало «гусеница» и происходило от латинского «*capicula*» - «маленькая собачка» или «гусеница». Одежду так стали называть из-за гусеничной формы нашивки галунов или тесьмы. Когда слово «шинель» попало в Россию, оно служило для обозначения утреннего костюма вроде халата, а не форменной одежды особого покроя, как сейчас. Родственным является украинское «шинеля». [5.]

Нас интересует концепт «шинель» как сегмент концепта «русское военное обмундирование», как символ русского солдата-патриота.

В качестве верхней одежды шинель ввели в русскую армию в 1802 году. Это была вариация епанчи-так называли плащ без рукавов. Рядовым полагалась шинель с высоким стоячим воротником и погонами, а офицерам-без погон, но с пелериной.

Для рядовых шинели изготавливали из самого дешевого сукна, оно было серого или, как говорили, «хлебного цвета». Ткани шинель требовала много-на одну вещь уходило около трех метров, а на кавалерийскую шинель ещё больше-около четырех метров. Дело в том, что кавалерийская была длиннее, с большим количеством складок на спине. И когда всадник был в седле, он расстегивал сзади хлястик и расправлял полы шинели, как попону.

Главное достоинство шинели: отличные теплоизоляционные свойства. Народная пословица гласит: «*Не та шинель, что пуговицами блестит, а та, что греет*».

Многообразна сочетаемость лексемы «шинель», входящей в состав атрибутивных сочетаний: солдатская шинель: «*...забрили мне лоб и дали мне шинель солдатскую – носи, не занашивай, летом не зябни, зимой не потей...*» (Н.А.Полевой «*Рассказы старого солдата*»), кавалерийская шинель, офицерская ш., генеральская ш., николаевская шинель; серая ш., чёрная ш.; старая, новая ; сырая, грязная шинель; однобортная, двубортная; генитивных сочетаний: фасон шинели, цвет шинели.

Выявление национально-культурного своеобразия и ценностной составляющей концепта невозможно без исследования паремиологического фонда русской культуры, а также без анализа афоризмов, репрезентирующих данный концепт.

Необходимо выделить отличительный признак концепта «русская шинель» - «семантическую плотность» - представленность целым рядом пословиц, поговорок, русских сказок и песен.

В русских народных сказках «материальная» составляющая понятия послужила основой для развития нравственного понятия и его ментальной репрезентации. Анализ фольклорных

текстов позволяет выявить дополнительные признаки концептов, которые приобретают символический смысл.

В сказке «Солдатская шинель» солдат хвалит свою шинель барину: «когда мне нужно спать, постелю я шинель, и в головах положу шинель, и покроюсь шинелью». Барин покупает шинель у солдата, но спать на ней не может: жестко и неудобно.

За обман барин жалуется на солдата полковому командиру. Привели солдата, расстелил шинель, голову положил на рукав и накрылся полою и сказал: «Куда как хорошо на шинели после походу спится». Командир похвалил солдата, а барину сказал: «Кто ничего не делает, тот и на перине не уснет!».

В сказке даны ценностные характеристики: находчивость и ум русского солдата, его любовь к шинели, осуждение жадности и безделья богатых.

В другой русской народной сказке «Как поп у солдата шинель на шубу выменял» русский солдат получает в обмен на «теплую» шинель новую шубу. Находчивый солдат уходит в поповской шубе домой, а поп замерзает в солдатской шинели. Шинель выступает как символ справедливости.

О солдатской шинели сложено много поговорок:

1. То ли он шинель украл, то ли у него шинель украли.
2. Когда солдата спрашивают: «Тебе зимой не холодно в шинели?», а он отвечает: «Она у меня суконная». «А летом не жарко?» «Так она без подкладки».
3. Русский солдат спит на шинели и шинелью укрывается.

Пословицы о ценности шинели, о её способности согреть солдата и служить ему постелью. Паремии, содержащие выбранный концепт, позволяют конкретизировать национальное сознание, познать первичные ассоциации выбранного для исследования понятия.

Надо отметить и негативное отношение к шинели русских офицеров-кавказцев, долгое время прослуживших на Кавказе:» У него (кавказца) сильное предубеждение против шинели в пользу бурки; бурка его тога, он в неё драпируется; дождь льёт за воротник, ветер её раздувает-ничего! Бурка, прославленная Пушкиным, Марлинским и портретом Ермолова, не сходит с его плеча, он спит на ней и покрывает ею лошадь...» (М.Лермонтов).

Форменное гражданское пальто «шинель» стало символом образа «маленького человека» благодаря повести Н.В. Гоголя «Шинель», которая была закончена в 1841 году и впервые опубликована в третьем томе собрания сочинений 1842 года. Повесть «Шинель» сыграла огромную роль для всей последующей эволюции русской реалистической литературы.

Сюжет повести прост: Акакий Акакиевич приобретает новую шинель, а затем лишается её. Покупка Башмачкиным новой шинели становится грандиозным событием в тусклой, однообразной жизни бедного человека. Шинель становится символом, условием самого существования маленького человека. Лишившись шинели, он умирает, так как его жизнь теряет всякий смысл. Только после смерти он появляется на улицах Петербурга, чтобы мстить за свою погубленную жизнь. Здесь шинель – символ жизни.

Выражение В.Г. Белинского «Все мы вышли из гоголевской «Шинели» стало фразеологической единицей русского языка, которая достаточно активно используется в русской лингвокультуре, например, у журналистов: «Мы все вышли из шинели Ясена Николаевича».

После революции в Красной армии в 1919 году был утвержден такой фасон шинели: однобортная, из сукна защитного цвета, с цветными клапанами (в зависимости от рода войск). В разработке фасона шинели приняли участие знаменитые художники-живописцы В. Васнецов, Б. Кустодиев, которые использовали в своих творческих поисках русский исторический костюм. Как в конструктивном, так и в декоративном решении авторы эскизов шли от русского кафтана, рубахи. Старинные мотивы отделки петлицами удачно сочетались с символическим красным цветом обшлаг, воротника, звезды на шлеме.

Дальнейшее развитие шинели шло по линии упрощения декоративных элементов: нагрудные клапаны («разговоры») пропали, шинель стала застегиваться на крючки. С 1935 года шинель стала двубортной, с отложным воротником. На спине осталась всего одна встречная склад-

ка, по всей видимости, для экономии материала. Цвет шинели в армии всегда оставался близким или к защитному, или к стальному.

Благодаря лексеме «шинель» появилось новое слово-военный термин «скатка»: «Шинель, свёрнутая особым образом в трубку и связанная в концах для ношения через плечо. Рота шла в скатках. [2].

У концепта «шинель» ярко проявляется в годы Великой Отечественной войны признак «одушевленность»: при поэтическом описании шинели активно используется олицетворение. Важным моментом с точки зрения образной составляющей является анализ сочетаемости слов с лексемой «шинель». Отношения между единицами традиционно определяются как синтагматические или линейные: серая, бывалая, солдатская, защитная шинель.

«Верная подруга,/Боевой товарищ,
Видевший снаряды, пули и шрапнель
Мы тобой гордимся в дни войны священной,
Серая, бывалая, солдатская шинель.
Вот уже разбита вражеская свора
И в кругу домашнем станем вспоминать
Будем вспоминать о тебе, родная,
Серая, бывалая, солдатская шинель.
(песня «Шинель», муз. В. Баснера).

Маргарита Алигер в поэме «Зоя» дает такое определение шинели:

«Русский воин, / Юноша, одетый / В справедливую шинель бойца».

Русская шинель – родная, справедливая, гордая.

Эти эпитеты характерны для определения личности человека. Поэты, от лица русского солдата, обращаются к шинели, как к боевой подруге:

«Ты прошла со мной дорог немало,/Нас пекла жара, секла метель,
Ты меня в походах согревала,/В битвах от врага маскировала,
Серая защитная шинель!»

Русское военное сознание утверждает этику справедливой войны, открывает духовные ценности благодаря феномену концепта «шинель». Ценностные характеристики концепта широко представлены в воинской символике. Концепт «шинель» вырастает до символа священной войны с врагом:

«Шли под небом, от пожаров алых,/И в пути нелегком, на войне,
Ты периной, меченой металлом,/Ты незаменимым одеялом
И подушкой служила мне.
Дым костров, и пот, и кровь впитала/Ты, моя суконная броня,
Ты не раз в сражениях, бывало,/На себя осколки принимала
Не боясь кромешного огня.
Ты всегда, во всем была мне верной,/Неразлучной спутницей была;
Ты свою дружбу безмерной,/Ты свою службу примерной
Победить врага мне помогла».

Концепт «шинель» фиксирует шкалу ценностей социума, которые обеспечивают понимание мира военным человеком и которые представляют собой «геном социальной жизни» (В.С. Степин). В русском художественном дискурсе выделяем метафорику концепта «шинель»: Военная метафора-суконная броня, серые шинели; антропометафора-верная подруга, боевой товарищ, неразлучная спутница, невеста.

Концепт-это и символ мученичества. Концепт «шинель» расширяет свое лексическое значение до социально-политического звучания (из сталинских лагерей). Поэтический текст представляет собой сложную систему, хранящую информацию о национальной психологии, менталитете этноса, его поведении, нравственно-психических, чувственных традициях:

«Когда метет за окнами метель,/Сияньем снега озаряя мир,
Мне в камеру бросает конвоир/Солдатскую ушанку и шинель.
Давным-давно, одна на коридор,/В часы прогулок служит всем она:

Её носили кража и террор,/Таскали генералы и шпана.
Она до блеска вытерта, притом/Стараниям портного вопреки
Её карман заделан мертвым швом,/Железные отрезаны крючки.
Но я её хватаю на лету,/В глазах моих от радости темно./
Ещё хранит казенное сукно/Недавнюю людскую теплоту.
Безвестный узник, сын моей земли,/Как дух сомнения ты вошел сюда,
И мысли заключенные прожгли/Прокладку шапки этой навсегда.
Пусть сталинский конвой невдалеке/Стоит у наших замкнутых дверей.
Рука моя лежит в твоей руке,/И мысль моя беседует с твоей...
Как ум мятущийся, ум беспокойный мой,/Как душу непреклонную мою,
Сидящему за каменной стеной/Шинель и шапку я передаю»[6].

Для данного текста характерны яркие сравнения: шинель, как ум мятущийся, ум беспокойный, как непреклонная душа.

Таким образом, концепт «шинель» как неотъемлемая часть обмундирования русского солдата прошел путь от своего первоначального определения «мужской утренний костюм» до концепта-символа русского патриотизма, страданий и лишений на войне, победы русского духа на войне и в лагерных застенках.

Следует отметить также процесс семантического расширения концепта, в результате чего структура концепта приобрела многоаспектный характер. Предметный образ шинели обрастает новой изобразительной лексикой, коннотация старых лексем расширяется, и материальный предмет военной культуры становится символом. Очевидны все ценностные признаки концепта «шинель», и его можно квалифицировать как концепт «более узкого значения» (Е.В.Сергеева).

Итак, мы показали развитие концепта «шинель» как исторической и этнокультурной единицы, выделили новые смысловые оттенки концепта, рассмотрели закрепление их в различных источниках.

Концепт «шинель» не только фрагмент военной концептосферы, но и фрагмент русской словесной культуры как формы и средства национальной самоидентификации в социально-историческом, социально-политическом и социокультурном измерениях.

Таким образом, мы обратили внимание на национальную идентичность представителя русской лингвокультуры: патриота в русской шинели. Это чрезвычайно важно, ибо наиболее характерной тенденцией эволюции военной культуры является снижение значимости военных компонентов в культуре современного российского общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Даль В.И Толковый словарь живого великорусского языка, Т. 4, Государственное изд-во иностранных и национальных словарей. М., 1955
2. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка, Т. 4, Государственное изд-во иностранных и национальных словарей. М., 1940. с. 1342
3. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., «Русский язык», 1986. с. 777
4. Крысин Л.П. Толковый словарь иноязычных слов. М., 2005
5. Семенов А.В. Этимологический словарь русского языка. М., 2003
6. Ярослав Смеляков. Строфы века: Антология русской поэзии. Сост. Минск, Москва, Полифакт, 1995

ЛЕКСИКА РУССКОГО ЯЗЫКА НОВЕЙШЕГО ПЕРИОДА И АСПЕКТЫ ЕЁ ИЗУЧЕНИЯ

Лексика русского языка, её функционирование и постоянное развитие, определяемое жизнью её подсистем и их взаимодействием. Открытый характер лексической системы. Связь изменений, происходящих в том или ином фрагменте лексической системы, утраты или появления какого-то компонента и состояния лексической системы языка в целом.

Современное состояние лексической системы русского языка. Стабильный характер лексической системы русского языка.

Активные процессы в лексике русского языка новейшего времени, их причины и характер.

Место разговорной лексики, жаргонизмов в системе современного русского национального и современного русского литературного языка.

Заемствования из иностранных языков и новообразования на основе собственных ресурсов в современном русском языке. Адаптация иноязычных заимствований.

Процессы архаизации лексических единиц в русском языке новейшего времени и особенности процесса деархаизации. «Возвращённая» лексика и её место в современном русском литературном языке.

Отражение активных процессов в языке российского телевидения и других средств массовой информации.

Стабилизационные процессы в лексике русского языка после периода нестабильности. Адаптация лексических единиц в языке и особенности этого процесса.

Новейшие толковые словари русского языка и отражение в них изменений в лексической системе русского языка новейшего времени. Особенности словарных помет, их содержание.

Лексика новейшего периода как предмет изучения в иностранной аудитории.

Лингвистический аспект. Изменения в лексическом составе русского языка и словообразовательные процессы. Стилистическая окраска слова, проблема «выбора слова» в конкретной речевой ситуации.

Лингвокультурологический аспект изучения лексики новейшего периода. Лексика и внеязыковая действительность. Культурная составляющая лексических единиц.

Лингводидактический аспект изучения современной русской лексики. Особенности введения лексики в активное употребление. Место новейшей лексики в учебных пособиях по практике устной речи для иностранных учащихся.

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ AZƏRBAYCAN DİLİNİN YERİ VƏ ROLU

Acar sözlər: dil, xarici dil, tədris, metod, tövsiyə

Ключевые слова: язык, иностранный язык, преподавание, метод, рекомендация

İndi müstəqil Azərbaycan Respublikası inkişafın fərqli bir mərhələsini yaşayır. Belə ki, inkişafın bütün istiqamətlərində bəşəri dəyərlərə həmişəkindən daha artıq əhəmiyyət verilir. Ölkəmizdə təhsil də inkişafın belə dəyərlərə uyğunlaşan bir mərhələsindədir. Sözsüz ki, milli dilimizlə yanaşı, müxtəlif xarici dillər də bu inkişafdan kənar qala bilməz. Dillərin bir sıra sahələrdə yeni inkişaf meyilləri onların tədrisinə də təsir edir və bununla da, müəllim və tələbələrin xüsusi diqqət və bacarığına ehtiyac duyulur. Ona görə ki, dildə bəşəri dəyərlərə yiyələnmək prosesində hədsizlik bəzən özgələşməyə yön alır və bu, dilin saflığına və düzgün inkişafına əngəl törədir. Əslində, bəşəri dəyərlər milli dəyərlərin iflasına gətirib çıxartmaq demək deyil, onlar dünyadakı ən optimal metod, ən gözəl analiz, ən dərin elmi-nəzəri və metodik araşdırma nəticələrinə yiyələnmək, milli dəyərlər əsasında yenilikləri tətbiq etməkdən ibarət olmalıdır. Belə olduqda, həm milli dəyərlərimiz qorunur, həm də onlar bəşəri dəyərlərin mənəviyyatımıza uyğun olanlarından istifadə ilə zənginləşərək yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyar. Təəssüf ki, bəzən “müasirləşmək”, “bəşəri dəyərlərə malik olmaq” adı ilə yabançılaşmağa yönəlirik və bu, bəzi elm sahələrində, o cümlədən dillərin qrammatikasında da özünü göstərir.

Elmdə yabançı meyilləri yalnız çağdaş dövrlə bağlamaq düzgün deyil, çünki Azərbaycan dilinin qrammatikasının sovet dönəmindən başlayaraq rus dilçiliyinin təsiri altında olması məlumdur. İndi isə dilçilik əsərlərində Avropa dilçiliyinin təsiri özünü göstərməkdədir və rus dilçiliyinin təsiri də ömrünü başa vurmayıb. Bu isə dildə sünilik yaradır, yabançılığa meylin çəkisini ağırlaşdırır. Ona görə də milli dilin qrammatik qayda-qanunları əsasında yazılan yeni ədəbiyyatlara, xüsusilə də dərsləklərə, metodik vəsaitlərə ehtiyac duyulur. Bəzən dildə elə bir faktla qarşılaşırsınız ki, həmin fakt haqqında ya yazılmayıb, ya yazılanlar çağdaş zamanla ayaqlaşmır, ya da onlar haqqında formalaşan fikirlər həqiqətlərə uyğun deyil. Təəssüf ki, belə məqamlarda müəllimlərin çoxu “kitabda belə yazılıb” deməklə yaxasını kənara çəkir. Əsl müəllim yaradıcı olmalı, elmi-nəzəri fikirlərə münasibət göstərməli, problemli məsələlərin həllində faktik materiallardan istifadə etməyi və onları düzgün qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Bu, xüsusilə də ali məktəb müəllimlərinə aiddir.

Hazırda Azərbaycanda təhsil inkişafın bəşəri dəyərlərə uyğunlaşan, bu dəyərlərə önəm verən bir mərhələsindədir. Təhsilin inkişafının belə bir mərhələyə gəlib çatması təhsil işçilərindən, xüsusilə də müəllimlərdən çox böyük bir diqqət və məsuliyyət tələb edir.

Müxtəlif elmlərə aid fənlərin tədrisində də bir sıra problemlər özünü göstərir. Həmin problemlərin çoxu elmlərin nəzəri sahəsi ilə bağlıdır. Belə ki, bəzən elmi anlayışların izahlarında dəqiqlik və elmilik prinsipi pozulur və nəticədə yanlış məlumatlar formalaşır, genişlənir və inkişaf edir. Bütün bunlar tədrisin keyfiyyətinə əsaslı şəkildə öz mənfi təsirini göstərir.

Sözsüz ki, hər bir elmdə azlığından, çoxluğundan asılı olmayaraq müəyyən qədər problemlər vardır. Dillərin tədrisində də belə problemlər mövcuddur, hətta bir sıra elm sahələri ilə müqayisədə, bəlkə də, çoxdur. Problemlərin metodik həllinin aktualaşdırılması bütün elm və təhsil sahəsində çalışanların əsas işinə çevrilsə, elmlərin və təhsilin inkişafında yeni uğurlar əldə etmiş olarıq.

Azərbaycanda xarici dillərin tədrisi hazırda pedaqoji prosesin önəmli sahələrindən biridir. Və bu da bir həqiqətdir ki, hansı xarici dildən asılı olmayaraq onun öyrədilməsində ana dili əsas yer tutur. Belə ki, hər hansı bir məfhum haqqında ana dilində bilgi olmadan xarici dildə onu qavramaq xeyli çətindir. Xarici dillərin qrammatikasının tədrisində də ana dili ilə bağlı biliklərin mühüm rolu vardır. Bu baxımdan, müxtəlif dillərin tədrisində Azərbaycan dilinin özünəxas mövqeyi unudulmamalıdır.

Araşdırma dillərin tədrisində çətinlik törədən bir sıra mövzuların morfolojiya ilə bağlı olduğunu göstərir.

Morfologiyanın tədrisi pedaqoji prosesin önəmli, maraqlı və zəruri məsələlərindəndir. Belə ki, bu, bir tərəfdən qrammatik tərəkür bacarığının yüksək inkişafını təmin edir, digər tərəfdən, nitqimizin ədəbi dil normalarına uyğunlaşmasına, həmin normaların möhkəmlənməsinə imkan yaradır. “Sözü düzgün hallandırmağı, feli zamana görə düzgün dəyişməyi bacarmayan adam, şübhəsiz, öz nitqində adi qrammatik normaları belə gözləyə bilmədiyindən normal dil vərdişlərinə yiyələnmə bilməz” (1, 275). Morfoloji mövzuların tədrisində belə müəyyənləşdirilməyə layiq olan bəzi məsələlər mövcuddur ki, pedaqoji prosesdə onlara xüsusi diqqət edilməlidir.

Azərbaycan dili qrammatikasında bir sıra mübahisəli və qaranlıq məqamlar vardır. Xüsusilə də, qrammatikanın morfolojiya bölməsində özünü göstərən problemlə mövzuların tədrisi zamanı müəllim və tələbələr bir sıra çətinliklərlə qarşılaşırlar ki, onların aradan qaldırılması zəruridir. Bu çətinlik, ilk növbədə, bəzi dil faktlarının məqamının müəyyənləşdirilməməsində və ya elmi baxımdan indiyə qədər əsaslandırılmamasında özünü göstərir.

Beləliklə də, qrammatikanın morfolojiya bölməsinin tədrisində bir sıra mövzulara aydınlıq gətirilməsi zəruri məsələlərdən biridir. Bu baxımdan, “tərkibi” adı verilən mürəkkəb quruluşlu nitq hissələrinin tədrisi maraqlıdır. Həmin mövzudakı problemlərlə üzləşən müəllim vəziyyətdən çıxmaq üçün tələbələri düzgün məlumatlandırmaq naminə yalnız dil faktlarına müraciət etmək yolunu seçməlidir.

Tərkib məsələsi, əslində, sintaksisə aiddir. Lakin morfolojiyada da tərkiblər var və onlar müstəqil bir nitq hissəsini təşkil edir. Məlumdur ki, ayrı yazılan mürəkkəb sözlər tərkibi nitq hissəsi hesab olunur. Say mövzusunda qədər tərkibi nitq hissələri haqqında bəhs edə bilmirik. Çünki mürəkkəb quruluşlu isim və sifətlərin içində iki (və ya daha çox) sözdən ibarət olub ayrı yazılan örnək yoxdur. Saydan başlayaraq, tərkibi nitq hissələri ilə tanış oluruq. Morfolojiyada sözlərin birləşərək tərkib əmələ gətirməsi qrammatikanın iki bölməsinin qarşılıqlı əlaqələrinin güclənməsi ilə bağlıdır. Bir tərəfdən də bu, dildə faktların bir-birinin yerinə keçməsi hadisəsi ilə əlaqəlidir. Hazırda dildə elə faktlar mövcuddur ki, onların düzgün qrammatik təhlili çətinlik törədir. Belə ki, tərkib şəklində olan həmin faktlar xırdalandıqda-onları təşkil edən sözlər bir-birindən ayrılıqda təhlil ediləndə bəzən bir yox, iki nitq hissəsi haqqında danışmaq zəruriyyəti yaranır. Halbuki morfolojiyada hər bir söz ayrıca bir nitq hissəsi kimi izah olunmalıdır. Lakin hazırkı dil faktlarının bəziləri bu qaydaya uyğun gəlmir. Tədris prosesində bu məsələlərin izahında biri ana dili olmaqla iki dilin qarşılaşdırılması əsasında mövzuların öyrədilməsi əhəmiyyətli cəhətlərdən biridir. Məsələn, say mövzusunda nəzər salaq. Məlumdur ki, bütün dillərdə müəyyən fərq və oxşarlıqlarla say vardır və onun məzmun və mahiyyəti müxtəlif dünya dillərində eyni olsa da, forma baxımdan hər biri özünəxas xüsusiyyətlərə malikdir. Bu baxımdan, qeyri-müəyyən miqdar sayları diqqəti çəkir. Bu sayların tədrisində elə məsələlərlə qarşılaşmaq mümkündür ki, onlar bütün dillərdə vardır və seçkin xüsusiyyətlərə malikdir. Və belə məsələlər qarşılaşdırma yolu ilə daha aydın qavranılır.

Dilçilik ədəbiyyatlarında qeyri-müəyyən miqdar sayları haqqında üç şəkildə qruplaşdırılmış faktlardan bəhs olunur. Bunların bir qrupu *az, çox, xeyli, bir qədər, bir neçə* kimi sözlərdən ibarət olan, ikinci qrupu *milyonlarla, onlarca* kimi saylardan ibarət olan, üçüncüsü isə *beş-altı, on-on beş* kimi təqribi saylardan ibarət olan qeyri-müəyyən miqdar saylarıdır. Lakin dildə mövzu ilə bağlı bir sıra digər faktlar vardır ki, elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda onlar diqqətdən kənar qalsalar da, dilimizdə aktiv leksik-qrammatik örnəklər sırasına daxildir. Əslində, dil faktları imkan verir ki, qeyri-müəyyən miqdar sayları həmin mənada işlənən bütün faktları nəzərə alaraq tədris edilsin. Bu anlamda, həmin sayları aşağıdakı qruplara ayırmaqla tədris etmək daha düzgün və maraqlı olar:

1. Sözlə ifadə olunan qeyri-müəyyən miqdar sayları (*çox, bir qədər, xeyli, bir neçə, az*).

2. Şəkilçi (*-larla², -larca²*) qəbul etmiş müəyyən miqdar sayları ilə ifadə olunan qeyri-müəyyən miqdar sayları (*milyonlarla, yüzlərlə, onlarca, minlərcə*). Bu şəkilçilər bütün saylara qoşula bilmir. Məsələn, *on beşlərlə, iyirmilərlə* və s. deyə bilmirik. Faktlar göstərir ki, *-larla², -larca²* şəkilçiləri riyaziyyat elmində “mərtəbə vahidləri” adlanan *on, yüz, min, on min, yüz min, milyon, on milyon, yüz milyon və bəzən də milyard* sözləri ilə işlənir.

3. “Təqribi saylar” (əslində, bu terminə də aydınlıq gətirmək lazımdır. Çünki bütün qeyri-müəyyən miqdar sayları təqribi və ya təxminidir, onlar konkret bir kəmiyyəti ifadə edə bilmir) adı ilə tanınan, birincisi kiçik, ikincisi ondan böyük kəmiyyət ifadə edən iki müəyyən miqdar sayının iştirakı ilə formalaşan qeyri-müəyyən miqdar sayları (*beş-altı, üç-dörd, əlli-altmış* və s.)

4. Çıxışlıq hal şəkilçisi qəbul etmiş müəyyən miqdar saylarının *çox*, *az*, *artıq* sözləri ilə işlənməsi nəticəsində formalaşan qeyri-müəyyən miqdar sayları (20-dən *artıq*, *otuzdan çox*, 15-dən *az* və s.).

5. Yönlük halda işlənən müəyyən miqdar saylarının “qədər”, “yaxın” və şəkilçi formasında olan – *can²*, *-dək* qoşmaları ilə işlənməsi nəticəsində formalaşan qeyri-müəyyən miqdar sayları (20-yə *yaxın*, *qırxa qədər*, *on beşəcən*, *otuzadək* və s.).

Sonuncu bölgü mübahisələrə səbəb ola bilər. Çünki quruluş baxımından mürəkkəb-tərkibi hesab etdiyimiz bu sayların tərkibində iki nitq hissəsi özünü göstərir, yəni *qədər*, *-dək* və *-can²* qoşma mövzusunda da öyrənilir və həmin köməkçi nitq hissəsinə aid örnəklərdir. Lakin bu da maraqlı və real faktlardır ki, onlar yönlük halda işlənən müəyyən miqdar sayları ilə birlikdə qeyri-müəyyən miqdar saylarını əmələ gətirir. Bəs morfoloji təhlil prosesində qarşıya belə faktlar çıxan zaman müəllim nə etməli, vəziyyətdən çıxış yolunu necə tapmalıdır? Cümlədəki sözlərin nitq hissələri baxımından, yəni morfoloji təhlilində bir söz bir nitq hissəsi kimi izah olunmalı, daha doğrusu, sözlər ayrılıqda təhlil edilməli, hər bir sözün hansı nitq hissəsinə aiddiyi müəyyənləşdirilməlidir. Sözügedən qeyri-müəyyən miqdar saylarının tərkibində isə iki nitq hissəsinin göstəriciləri vardır. Fikrimizcə, həmin dil faktlarının morfoloji təhlilində tərkibə daxil olan sözlər hər biri ayrıca müəyyənləşdirilməli, nəticədə onların hansı nitq hissəsini formalaşdırdığı aydınlaşdırılmalıdır. Məsələn, belə:

Qurultayda *iyirmiə qədər* ölkədən nümayəndələr iştirak edirdilər.

Burada *iyirmi* saydır, ayrılıqda müəyyən miqdar sayıdır, sadədir, ismin yönlük hal şəkilçisini qəbul edib. Lakin özündən sonrakı *qədər* qoşması ilə birlikdə əvvəlki mənəsindən (müəyyən miqdar sayı olmaq anlamından) uzaqlaşır və qeyri-müəyyən say kimi işlənir. Belə olduqda onu sadə say hesab etmək mümkün deyil. Çünki o, təklidə qeyri-müəyyənlik bildirmir, yalnız qoşmalarla işləndikdə qeyri-müəyyənlik mənası verir. Tərkibində iki söz iştirak etdiyi üçün onlar quruluşca mürəkkəb-tərkibi say kimi təhlil edilməlidir. Deməli, burada biri əsas, ikincisi köməkçi olmaqla, iki nitq hissəsinin örnəkləri vardır. Onların ikisi birlikdə miqdar saylarının bir növünü qeyri-müəyyən miqdar saylarının bir hissəsini əmələ gətirir.

Buradan başqa bir məsələ də meydana çıxır. Məlumdur ki, *qədər* qoşması dilçilik ədəbiyyatlarında iki anlamda işlənən fakt kimi verilmişdir. Belə ki, o, bənzətmə qoşması (O da sənin *qədər* gözəldir) və məsafə bildirən qoşma kimi (Şagird məktəbə *qədər* qaçdı) izah olunmuşdur və ikinci mənada o, *-can²* və *-dək* qoşmalarının sinonimidir. Maraqlı faktır ki, sözügedən qoşma yönlük halda işlənən saylara qoşularaq qeyri-müəyyən miqdar saylarının yaranmasına səbəb olaraq onların tərkibində işləndikdə nə məsafə, nə də bənzətmə mənası bildirir. Belə məqamlarda o, kəmiyyət mənası ifadə edir. Buradan belə bir nəticə meydana çıxır ki, “Qoşma” mövzusunun tədrisində həmin qoşmadan danışarkən onun bu məqamını da aydınlaşdırmaq lazım gəlir. Və bu haqda nəzəri bilgilərin elmi ədəbiyyatlara daxil edilməsi önəmlidir.

Belə incə məqamlar bütün dillərdə özünü göstərir. Bu məqamların diqqətə çatdırılmasında, lazımı səviyyədə öyrədilməsində hər hansı bir xarici dilin leksik-qrammatik vahidləri ilə Azərbaycan dili faktlarının müqayisəsi müsbət nəticələr verir. Bundan başqa, dillərin tədrisində bir sıra çətinliklərin aradan qaldırılmasında da dil faktlarının qarşılaşdırılması böyük iş görür.

Tədris prosesindəki çətinliklərin çoxu dərslərdəki problemlərlə bağlıdır. Çoxdan yazılmış dərslərin məzmunu bəzən çağdaş dövrün tələblərinə cavab vermir, problemli məsələləri həll etmək üçün bəzən onlarda kifayət qədər material tapmaq çətin olur. Ona görə də keçmiş dəyərli elmi-nəzəri fikirləri qoruyub saxlamaq və elmin inkişafı ilə bağlı faktik materialların əsaslandırıldığı yenilikləri əlavə etməklə qrammatikamızın yenidən işlənməsinə böyük ehtiyac duyulur. Bunu dillərin çağdaş inkişafı da tələb edir. Və Azərbaycan dilinin qrammatikasını mükəmməl bilməyən azərbaycanlı tələbələr başqa dilin də qrammatikasını yetəri dərəcədə öyrənə bilməzlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Balıyev H. Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 2003
2. Cəfərov S. İsim tədrisinin nəzəri əsasları. Bakı, Maarif, 1962
3. Cəfərov S. Nitq hissələrində keçid prosesləri. Bakı, API, 1983
4. Əliyev H. Nitq hissələrinin müqayisəli tədrisi (isim və sifət). Bakı, Nurlan, 2006

XÜLASƏ

Sədaqət Həsənova

Xarici dillərin tədrisində Azərbaycan dilinin yeri və rolu

Məqalədə dillərin tədrisi məsələsindən danışılır. Xarici dillərin öyrədilməsi prosesində Azərbaycan dilinin əhəmiyyəti məsələsinə də toxunulur. Tədris zamanı dillərin öyrədilməsində müqayisə metodunun faydalı olması göstərilir. Xarici dillərin tədrisində Azərbaycan dilinə aid materiallara müraciət edilməsi haqqında tövsiyələr verilir.

РЕЗЮМЕ

Садагат Гасанова

Роль азербайджанского языка в преподавании иностранных языков

В статье говорится о вопросе преподавания языков. В ней затрагиваются вопросы роли и места азербайджанского языка в процессе обучения иностранным языкам. При этом подчеркивается эффективность сравнительного метода в обучении иностранным языкам. В ней дается ряд рекомендаций по обращению к азербайджанскому языку при преподавании иностранных языков.

CURRENT PROBLEMS OF METHODOLOGY OF TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Açar sözlər: tədris metodları, ənənəvi metodologiya, müasir metodologiya, əxlaq normaları, milli-mənəvi dəyərlər.

Ключевые слова: методы обучения, традиционная методология, современная методология, моральные нормы, национально-нравственные ценности.

Key words: *methods of teaching, traditional methodology, modern methodology, moral standards, national and spiritual value.*

The history of foreign language teaching goes back, at least, to the ancient Greeks. The teaching of foreign languages started from the practice developed during centuries in teaching Latin and Greek in England and Europe. The textbooks used in the Middle Ages for teaching classical languages were based merely on the grammars of Donatus and Priscianus. However, theories about the nature of language, nature of learning and teaching have changed. In the late 1800s and most of the 1900s, language teaching was usually conceived in terms of method. In the definitions of this term, Webster's Third New International Dictionary often uses expressions such as "a procedure or process for attaining" a goal or "a systematic procedure, technique" or "a set of rules" very often related to a science or art. We can consider the method to be a well-staged procedure to teach a new language.

Michael J. Wallace believes that a central factor in the choice of methods is the learners' needs and characters; something works for one person well, but the same method might not work, at all, for another person [2]. According to Webster's Third New International Dictionary, methodology is "a body of methods, procedures, working concepts, rules and postulates employed in the solution of a problem or in doing something". This expression can be used as an equivalent to the words teaching and strategy. To summarize, we can say that one of the aims of any methodology in foreign language teaching is to improve the students' foreign language abilities. However, traditional methodology is based largely on a reduction of the integrated process of using a foreign language. It is largely a functional procedure which focuses on skills and areas of knowledge in isolation. A very typical feature of traditional methodology, as teachers claim, is the "teacher-dominated interaction". The teaching is deeply teacher-centered. The reason for this approach is explained by the statement of Assist. Prof. Dr. Abdullah Kuzu, who asserts that it is based on the "traditional view of education, where teachers serve as the source of knowledge while learners serve as passive receivers" [3]. This idea corresponds to the simile of Jim Scrivener, who claims that "traditional teaching is imagined to work as 'jug and mug' - the knowledge being poured from one receptacle into an empty one." This widespread attitude is based on a precondition that "being in a class in the presence of a teacher and 'listening attentively' is enough to ensure that learning will take place" [4]. To sum up, the traditional methodology puts the responsibility for teaching and learning mainly on the teacher and it is believed that if students are present in the lesson and listen to the teacher's explanations and examples, they will be able to use the knowledge.

Unlike traditional methodology, modern methodology is much more student-centered. According to Jim Scrivener, the teacher's main role is to "help learning to happen," which includes "involving" students in what is going on "by enabling them to work at their own speed, by not giving long explanations, by encouraging them to participate, talk, interact, do things, etc." Briefly put, the students are the most active element in this process. The teacher is here not to explain but to encourage and help students to explore, try out, make learning interesting, etc. In his book *Learning Teaching*, Jim Scrivener claims, that nowadays a great emphasis is put on "communication of meaning" [4]. Thus, many professionals refer to this methodology as the Communicative Language approach. Instead of memorizing grammatical rules and isolated vocabulary, modern methodology prefers to present contextualized language and to develop skills.

Modern methodology includes a number of methods. One of the effective methods for presenting a new language is so called 'guided discovery.' The teacher can introduce a situation, a context, and elicit the language from the students. A suitable reading or listening can be used as a source of the new language. Another valuable method is Test-Teach-Test, in which the students test themselves, or in other words discover what they already know, revise or learn something new and then practice the new language. These methods seem to be interesting, involving, efficient and probably highly successful. To conclude, we will highlight the main differences between traditional and modern methodology. The traditional Grammar-Translation Method focuses on teaching rules and practices it in translating. The aim of modern Communicative Language Teaching is to teach the learner to communicate—simply put, to get the meaning through. The Grammar Translation Method prefers routines and a limited number of methods, such as lectures, translation activities and drills. By contrast, Communicative Language Teaching consists of a great number of activities with different aims which are (or should be) balanced. The Grammar-Translation Method relies on memorizing rules and isolated items of lexis. However, Communicative Language Teaching employs more contextualized information and practice similar to enliven situations, which is attractive for learners. The Grammar-Translation Method claims that students learn well if they listen to the teacher and do not make mistakes. In contradiction to that, the Communicative Language Approach suggests that one has to experiment with the language, to learn using it. Instead of grammatical competence, communicative competence became the priority. Thus, many professionals refer to this methodology as the Communicative Language approach.

The 'knowing of knowledge' is no longer enough to succeed in the increasingly complex, fluid, and rapidly evolving world in which we live. In order to optimize learning and potential success it is now widely accepted that young people need to have opportunities to develop personal capabilities and effective thinking skills as part of their well-rounded education. The main goals of education in the Republic of Azerbaijan are good examples of this kind:

To develop citizens and personalities who understand his/her responsibility and accountability before the Azerbaijan Republic and the state, respects his/her nation's national traditions and the principles of democracy, human rights and liberties, who is committed to the ideas of patriotism and loyal to Azerbaijanism, and who is capable to think independently and creatively.

To train progressively thinking and competitive specialists and personnel, who protect and promote national, moral, and universal values, enjoy a broad world outlook, are able to assess the initiatives and innovations, and have mastered theoretical and practical knowledge.

To ensure the acquisition of systematized knowledge, skills, and abilities, and the continual improvement of the specialty, to prepare the learners to social life and efficient labor activity [1].

One of the pivotal facts we should keep in mind is that we teach in a different milieu, a digitally focused environment where technology has the lion's share. This means that we need the relevant digital skills that can help us seamlessly blend in and leverage the power of technology to improve both teaching and learning.

There are also certain practices that we should develop to accompany this progress:

- 1- Maintain good communication skills
- 2- Getting students engagement
- 3- Use Humor
- 4- Act don't react
- 5- Be clear and precise in your instructions
- 6- Give room to individualized learning
- 7- Positive feedback
- 8- Involve students in decision making
- 9- Use peer learning
- 10-Love your subject/ job

It is hoped that teachers will find the article a helpful tool in planning and creating a stimulating, enriching environment for both their students and themselves.

REFERENCES

1. Education Law of the Republic of Azerbaijan. Article 4. The main goals of education Wallace, Michael J. Training Foreign Language Teachers. Glasgow: Cambridge University Press, 1991
2. Kuzu, Abdullah, Assist. Prof. Dr. "Views of Pre-Service Teachers on Blog Use for Instruction and Social Interaction" Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE 3
3. July 2007 Volume: 8 Number: 3 Article: 2. Eric. 21 Mar 2008
4. Scrivener, Jim. Learning Teaching. Oxford: Macmillan, 2005
5. <https://www.google.az>

XÜLASƏ

Mirhəsən Eminov

İngilis dilinin xarici dil kimi tədrisi metodologiyasının mövcud problemləri

Məqalədə ingilis dilinin xarici dil kimi tədrisi ilə bağlı müasir problemlərdən bəhs olunur. Müəllif qeyd edir ki, dilin tədrisi ilə ilkin olaraq yunanlar məşğul olmuşlar. Zaman keçdikcə xarici dillərin tədrisinə aid nəzəriyyələr və metodlar cəmiyyətin tələblərinə uyğun olaraq dəyişmişdir. Müəllif ingilis dilinin tədrisində tətbiq olunan ənənəvi və müasir metodları müqayisə edərək onların müsbət və mənfi cəhətlərini araşdırmağa səy göstərir.

Məqalədə eyni zamanda müəllimin rəqəmsal bacarıqlara yiyələnməsi və onları pedaqoji prosesdə tətbiq etməsi məqsədəuyğun hesab edilir.

РЕЗЮМЕ

Миргасан Еминов

Актуальные проблемы методологии изучения английского языка как иностранного

В статье речь идет о современных проблемах преподавания английского языка как иностранного. Автор отмечает, что изначально греки занимались преподаванием языка. Со временем, теория и методика преподавания иностранных языков в соответствии с требованиями общества изменились. Автор, сравнивая традиционные и современные методы преподавания английского языка, старается выявить их положительные и отрицательные аспекты.

Одним из ключевых фактов, которые мы должны иметь в виду, является то, что мы учим в отличительной среде. Автор считает освоение учителями цифровых навыков целесообразным. Основной целью изучения современных методов обучения является воспитание осознающего свою ответственность перед азербайджанским государством, уважающего национальные традиции народа и демократические принципы, права и свободы человека, верного идеалам патриотизма и азербайджанизма, независимого и творчески мыслящего гражданина и личности.

ОСОБЕННОСТИ ВНУТРЕННЕЙ СТРУКТУРЫ АНГЛИЙСКИХ И АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

Acar sözlər: frazeoloji vahi, daxili struktur, komponent, sintaktik əlaqələr, məna, oxşarlıqlar, fərq

Ключевые слова: *фразеологическая единица, внутренняя структура, компонент, синтаксические отношения, значение, сходство, различие.*

Под внутренней структурой фразеологизма понимается отношение между отдельными компонентами в пределах одной фразеологической единицы. Специфика внутрисконструктурных отношений между компонентами фразеологизмов не допускает вариации или моделирования. Слово-компонент фразеологизма не может вступать в другую комбинацию с тем же переносным значением, которым оно обладает в составе данного фразеологизма. Когда слово с единичным переносным употреблением в составе фразеологизма выходит за рамки единичной сочетаемости, тогда о переосмыслении данного слова не может быть и речи: в таких случаях в данном слове появляется новое производное значение, а обороты с ним становятся моделированными образованиями нефразеологического характера. Отношение между компонентами того или иного фразеологизма становилось таковым не только благодаря самим компонентам как материальной основе существования данного фразеологизма, но также и благодаря характеру или степени переосмысления буквальных значений этих компонентов, благодаря качеству значения данного фразеологизма. Поэтому при лингвистическом анализе фразеологических отношений и при выделении структурных типов фразеологизмов по зависимостям компонентов надо учесть не просто значение данного фразеологизма, а характер и качество их значений. Синтаксические отношения внутри фразеологических единиц ярко проявляются при употреблении данных единиц в речи, где обнаруживаются следующие виды изменений во внутренней структуре фразеологических единиц: расщепление и перестановка компонентов фразеологических единиц, нормативное и окказиональное вклинивание переменных элементов в состав фразеологических единиц, замена одного из компонентов фразеологической единицы синонимичным ему словом компонентом или словом – формой, синтаксическая обратимость, сокращения, слияние двух фразеологических единиц в одну, неполная парадигма и т.п. [1].

Изучение особенностей внутренней структуры исследуемых английских и азербайджанских фразеологизмов в сопоставительном плане, выявили ряд сходств и различий между этими фразеологизмами в их языковом оформлении и грамматической организации [1; 3; 4]. Сходными между английскими и азербайджанскими фразеологическими единицами являются следующие:

Способность фразеологизмов в обоих языках подвергаться расщеплению или перестановке компонентов, сокращению или слиянию двух фразеологизмов в один в речевом употреблении. Наличие одинаковых синтаксических связей и отношений между компонентами сопоставляемых фразеологизмов. Окказиональное вклинивание переменных элементов в их состав.

Наличие в обоих языках таких глагольных фразеологизмов, как номинативные фразеологизмы, номинативно-частично предикативные фразеологизмы, предикативные фразеологизмы с открытой структурой. Способность фразеологизмов со структурой словосочетания подвергаться синтаксической обратимости.

Наличие одинаковых типов трансформаций, используемых при преобразовании фразеологизмов в другие структурные типы в речевом употреблении.

Наличие взаимозаменяемых компонентов в составе большинства фразеологизмов обоих языков. Наличие альтернантов в составе многих фразеологизмов, которые нормативно заменяются переменными элементами в речевом употреблении.

Наличие в обоих языках таких фразеологизмов, в составе которых нет взаимозаменяемых компонентов и альтернантов. Вариация категории числа и падежа именных компонентов некоторых фразеологизмов. Вариация порядка следования компонентов в составе некоторых фразеологизмов. Наличие в обоих языках параллельно – бытующих сжатых и развернутых форм одной и той же фразеологической единицы.

Наличие одинаковых типов зависимостей между компонентами фразеологизмов в сопоставляемых языках. Сопоставляя имеющиеся в нашем распоряжении фразеологические единицы, мы обнаружили между английскими и азербайджанскими единицами следующие различия: Альтернантами в составе английских фразеологизмов являются неопределенные местоимения, а в азербайджанском языке суффиксы принадлежности неопределенного лица и неопределенные местоимения.

Предикативными сочетаниями слов в составе номинативно – частичнопредикативных фразеологизмов в английском языке являются придаточные предложения, а в азербайджанском языке – деепричастные обороты.

В фразеологизмах со структурой словосочетания глагольный компонент в английском языке стоит в начале фразеологизма, а в азербайджанском языке – в конце.

В отличие от английского языка в азербайджанском языке имеются фразеологизмы с глаголом в середине, например: *Əli aşından da olmaq Vəli aşından da.*

В отличие от английского языка в азербайджанском языке имеются параллельно – бытующие фразеологизмы с одинаковыми компонентами, но с разными категориями залога, т.е. фразеологизмы, в составе которых имеются одни и те же компоненты, но они и в системе языка имеют форму как активной, так и пассивной конструкции. Такие фразеологизмы в форме пассивной конструкции имеют совсем другое значение, отличающееся от их значения в форме активной конструкции. Такие образования, имеющие одинаковый лексический состав, но разные категории залога и значения, являются не разновидностями одного и того же фразеологизма, а разными фразеологизмами.

В отличие от английского языка в азербайджанском языке некоторые фразеологизмы имеют один и тот же лексический состав, т.е. состоят из одних и тех же слов, но их именной компонент стоит в разных падежах, благодаря чему они имеют совсем разные значения. Такие образования тоже являются разными фразеологизмами, а не разновидностями одного и того же фразеологизма.

В составе некоторых азербайджанских фразеологизмов глагольный компонент, будучи непереходным глаголом, сочетается с прямым дополнением, чего не бывает в переменных сочетаниях слов. В английском языке некоторые глаголы с переходным значением сочетаются с прямым дополнением не только в составе фразеологизмов, но также и в составе переменных сочетаний слов, благодаря ослаблению системы управления и расширению объема значений английских глаголов. Ср.: *to speak daggers* (говорить кинжалами, т.е. произносить слова острые, как кинжалы, говорить со злобой, враждебностью, бросать гневные слова) и *He speaks German (English, many languages)* – Он говорит по – немецки (по – английски, на многих языках).

Некоторые грамматические формы и грамматические значения фразеологизмов в английском языке образуются аналитически, т.е. с помощью определенных слов, а в азербайджанском языке – синтетически, т.е. с помощью суффиксов. К ним относятся фразеологизмы с отрицательным значением, со страдательным значением, с принудительным значением и т.п.

➤ Между компонентами предикативной части номинативно – частичнопредикативных фразеологизмов в английском языке существует предикативное отношение, а в азербайджанском языке – полупредикативное отношение.

В связи с нарушением системы падежей в английском языке глагольный компонент английских фразеологизмов может управлять только одним так называемым общим падежом, а грамматические отношения между их компонентами часто выражаются с помощью предлогов. В азербайджанском же языке глагольный компонент фразеологизмов может

управлять шестью падежами, и грамматические отношения между компонентами азербайджанских фразеологизмов выражаются с помощью падежных окончаний.

В составе английских фразеологизмов часто встречается артикль чего нет в составе азербайджанских фразеологических единиц. Различия в сопоставляемых фразеологических единицах обусловлены следующими факторами:

1. Исторически сложившиеся территориальная замкнутость и географическое расположение носителей этих языков.

2. Объем и характер трудовой деятельности носителей этих языков, что определяет и состояние их языка, с помощью которого они осуществляют свою сознательную коллективную трудовую деятельность, она является и одним из главных факторов, вызывающих качественные изменения в системе их языка в целом.

3. Внутренние законы, специфичные для каждого из сопоставляемых языков, которые сложились в силу вышеуказанных фактов в пределах каждого из них.

Как видно, в сопоставляемых английских и азербайджанских фразеологических единицах имеется как сходство, так и различие. Как отмечают А.И.Смирницкий и О.С.Ахманова "...в таких случаях по существу определяющих моментов остается действительность. В самой действительности есть и более общее, и более частное, и целое, и его части, так что язык, представляя в распоряжение пользующегося им ту или другую семантику, ничего не прибавляет к данной действительности, никак ее не организует и не модифицирует, но лишь направляет внимание на то или другое в ней самой" [2, 46].

ЛИТЕРАТУРА

1. Кунин А.В., Курс фразеологии современного английского языка. Дубна: Феникс+, 2005, с.488
2. Смирницкий А.И., Ахманова О.С., О лингвистических основах преподавания иностранных языков, ж. Иностранные языки в школе. 1954. № 3, с. 41-51
3. Ваграмов Н.А., Azərbaycan dili frazeologiyasının əsasları, Bakı, Maarif, 1978, с.174
4. Vəliyeva N.Ç., Azərbaycanca–ingiliscə–rusca frazeoloji lüğət, Bakı, Nurlan, 2006, s.460

ABSTRACT

Qivameddin Rahimov

Peculiarities of the inner structure of English and Azerbaijani phraseological units

The internal structural relations between components of phraseological units are a new type of relations which, unlike the relations between components of variable word combinations, do not envisage variations or modeling. The inner structure of phraseological units has the following types of changes: splitting and rearrangement of the components of phraseological units, normative and occasional wedging of variable elements into phraseological units, replacement of one of the components of phraseological units with a synonymous component, syntactic reversibility, shortening, merger of two phraseological units into one, incomplete paradigm, etc. Differences in the phraseological units being matched is due mainly to the rules specific to each of the languages being compared.

KONSEPT XƏRİTƏLƏRİ VƏ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ ONLARDAN İSTİFADƏ

Açar sözlər: *konsept xəritələri, təqdim etmək, biliyin əyani görüntüsü, xas olan keyfiyyətlər, anlama qabiliyyəti, kvadrat, qutucuqlar, səmərəli strategiya*

Key words: *concept maps, to represent, visual form of knowledge, specific features, comprehension ability, square, boxes, effective strategy*

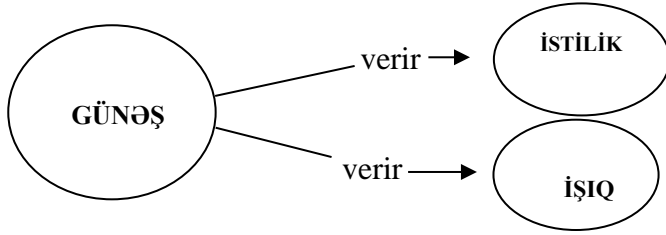
Ключевые слова: *концептуальная карта, представить, визуальное представление знаний, специфические особенности, способность понимания, квадрат, овал, эффективная стратегия.*

Konsept xəritəsi nədir? Bu suala cavab verməzdən əvvəl “konsept” və “xəritə” sözlərinin mənasına diqqət yetirmək lazımdır. Konsept əslində ideya, məfhum deməkdir, xəritə isə hər hansı bir məfhumun və ya ideyanın müəyyən bir hissəsini, yaxud da onu bütövlükdə göstərən qrafik təsvirdir. Buna əsaslanaraq deyə bilərik ki, konsept xəritəsi yuxarıdan aşağıya doğru şaxələnən və məna ardıcılığı cəhətdən ən vacib və ən ümumi anlayışın xəritənin ən yuxarı hissəsində və əsas anlayışla bağlı olan digər anlayışların nisbətən aşağıda yer aldığı bir diaqramdır.

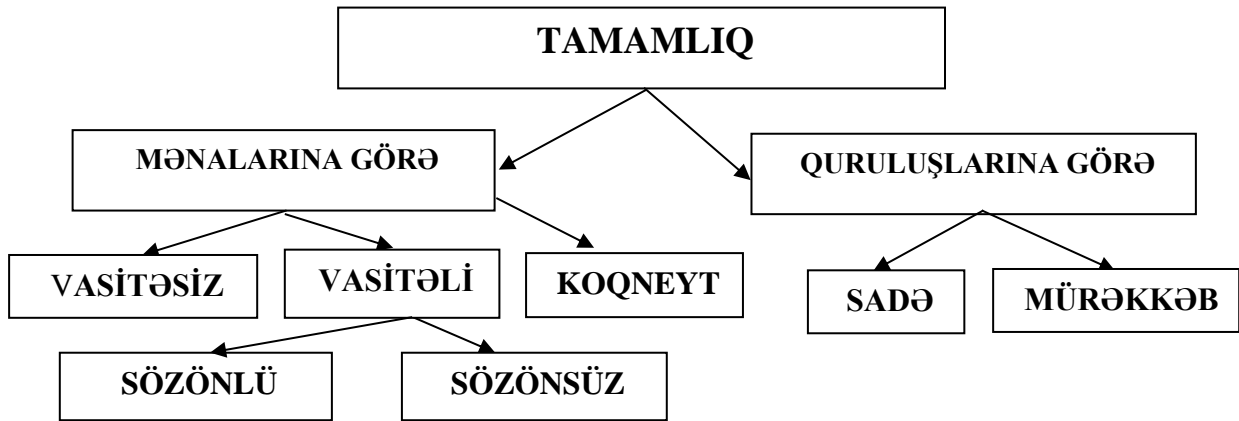
Konsept xəritələri kvadrat yaxud da dairə daxilində göstərilmiş *konseptlərdən (məfhumlardan)*, onları səciyyələndirən yardımçı konseptlərdən və əsas konseptlə bu yardımçı konseptlər arasındakı əlaqələri göstərən *birləşdirici xətlərdən* və ya *oxlardan* ibarətdir. Birləşdirici xətlərin və ya *oxların* üstündə yazılmış sözlər isə *bağlayıcı sözlərdir*. Birləşdirici xətlərin üstündə yazılan *bağlayıcı sözlər* adətən feillər ilə ifadə olunur, oxların üstündə yazılan *bağlayıcı sözlər* isə istiqamət bildirir (məs: birtərəfli, ikitərəfli). Əsas konseptləri yardımçı konseptlərdən fərqləndirmək üçün onlar daha böyük kvadrat yaxud da dairə daxilində göstərilir. Bu təqdimat vasitəsinin məqsədi ideya və konseptlərin sistemli şəkildə qurulması və onların bir-biri ilə necə qarşılıqlı əlaqədə olmasını göstərməkdir. Konsept xəritələri ilk dəfə 1972-ci ildə Kornel Universitetinin professoru İosif Novak və onun tədqiqat qrupu tərəfindən yaradılmışdır. Novak tələbələrin hər hansı bir bilik sahəsində baş verən dəyişiklikləri müşahidə etmiş və onları öyrənməyə cəhd etmişdir. (Novak and Musonda, 1991). Tədqiqat zamanı aydın olmuşdur ki, konsept xəritələri yalnız müəyyən konseptlər və onlar arasında əlaqələri vizual təqdim etmək üçün deyil, eləcə də tələbələrin öyrəndiyi materialı anlayıb dərk etməsini və onu nə dərəcədə mənimsəməsini göstərən vasitədir. Əgər tələbələr konsept xəritələri qura bilirlərsə, bu onu göstərir ki, onlar öyrəndikləri mövzunu anlayıb dərk etmiş və mənimsəmişlər. Bundan əlavə, konsept xəritələri nə qədər böyük və geniş olarsa, deməli, öyrənilən materiallar da bir o qədər dərindən anlaşılmışdır. Beləliklə, düzgün və geniş qurulmuş belə vizual xəritələr tələbələrin yüksək səviyyədə idrak fəaliyyətinə çatmağını göstərən bir faktır.

Blum (1956) kifayət qədər mükəmməl və geniş konsept xəritəsini qurmaq prosesini yüksək səviyyəli idrak fəaliyyəti və ya biliyin dəyərləndirilməsi və sintezi adlandırır. O qeyd edir ki, konsept xəritəsinin çəkilməsi tələbələrə yüksək səviyyədə idrak fəaliyyəti göstərməyə həvəsləndirməyin asan yoludur. Bu həm də onu göstərir ki, konsept xəritəsi eyni zamanda çox səmərəli qiymətləndirmə vasitəsi ola bilər (Edmondson, 2000). Düzgün və mükəmməl qurulan konsept xəritəsi tələbələr üçün yüksək səviyyədə idrak fəaliyyətinə çatmaq üçün çox gözəl vasitədir. O, yalnız öyrənmək vasitəsi deyil, həm də müəllimlər üçün öz tələbələrinin necə inkişaf etdiyini yoxlamaq və qiymətləndirmək vasitəsidir. Konsept xəritələrinin qurulması tədris prosesinin istənilən mərhələsində həyata keçirilə bilər. Məsələn, kursun əvvəlində diaqnostik məqsədlə, kursun ortasında tələbələrin inkişaf dərəcəsini yoxlamaq üçün və kursun sonunda final nəticələri yoxlamaq məqsədilə. Tələbələr hər dəfə konsept xəritəsini qurduqca yanlış ideya və fikirləri ayırd edir və anlayır; müəllimlər isə tələbələrinin zəif öyrəndiyi məqamları aşkar edir və gələcəkdə öz işlərini daha planlı şəkildə qurur. Beləliklə, ilk dəfə İosif Novak və onun tədqiqat qrupu tərəfindən istifadə olunan bu üsul tezliklə geniş şəkildə yayılmış və hazırda o, dünyada elmin bütün sahələrində hər bir yaşda olan

öyrəncilər tərəfindən öyrənilən mövzunun və qazanılan biliyin təqdim olunmasında çox gözəl bir vasitə kimi istifadə olunur. Artıq 45 ildən çoxdur ki, konsept xəritələri tələbələrin öz konseptual biliyini göstərmək üçün istifadə olunan çox faydalı və vizual cəhətdən maraqlı vasitə kimi istifadə olunur. Konsept xəritəsi, özünün ən sadə formasında müəyyən bir fikir yaratmaq üçün bağlayıcı söz vasitəsi ilə bir-biri ilə bağlı olan iki yaxud üç konseptdən ibarət ola bilər. Məsələn, “Günəş işıq və istilik verir.”

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, konsept xəritələri bir neçə anlayış arasında ən yaxın və ən uyğun əlaqələri aydın şəkildə əks etdirir. Konsept xəritələrinin tərkib hissələri olan əsas anlayışlar arasında olan bu əlaqələr bağlayıcı ifadələr və ya bağlayıcı feillər vasitəsilə ifadə olunur. Məsələn, aşağıda təqdim edilən konsept xəritəsində tamamlıq əsas konsept, vasitəli, vasitəsiz, koqneyt, sadə və mürəkkəb isə *yardımçı* (konseptlər) anlayışlardır. Bu anlayışlar arasındakı əlaqə *təsnif olunmaq* və *olmaq* bağlayıcı sözləri vasitəsilə ifadə olunur.

Konsept xəritələrinin özünəməxsus bəzi xüsusiyyətləri vardır ki, bu da onu mənimsənilən, əldə olunan biliyi vizual təqdim etmək üçün istifadə olunan digər vasitə və metodlardan fərqləndirir.

1. Konsept xəritəsinə daxil edilmiş konseptlər ya dairələrdə, ya da kvadratlarda göstərilir. Əsas mənə kəsb edən konsept xəritənin yuxarı hissəsində xəritə daxilində olan digər konseptlərə nisbətən daha böyük dairədə göstərilir;

2. Konsept xəritələrinə xas olan ikinci əsas xüsusiyyət onun iyerarxik struktura malik olmasıdır. Elmin istənilən sahəsində anlayışların müəyyən iyerarxik ardıcılığı mövcuddur, yəni daha çox ümumi mənə kəsb edən anlayışlar iyerarxiyanın “baş”ında durur, nisbətən konkret mənə kəsb edən sözlər isə ardıcılığın “aşağı” pilləsində yer alırlar;

3. Konseptləri bir-biri ilə bağlayan feillər bağlayıcı sözlər, yaxud bağlayıcı frazalar adlanır və iki konsept arasındakı əlaqəni göstərir. Konsept xəritələrini qurarkən bağlayıcı sözlərin seçilməsinə xüsusi diqqət etmək lazımdır. Elə bağlayıcı söz və ya feil seçmək lazımdır ki, bu konseptlər arasında əlaqə yaradan bağlayıcı söz və yaxud feil əsas konseptlərlə birlikdə müəyyən bir mənə kəsb edən birləşmə və ya qısa cümlə yaratsın. Qeyd etmək lazımdır ki, əvvəlcədən seçilmiş və ya müəyyən edilmiş bağlayıcı söz və yaxud feillərin sabit siyahısı yoxdur. Çünki belə olan halda seçilmiş bağlayıcı söz və yaxud bağlayıcı feillər tələbənin konseptlər arasında olan əlaqəni daha aydın göstərməsini məhdudlaşdırardı. Ona görə də tələbə əsas konsept ilə yardımçı konseptlər arasında olan əlaqəni daha aydın göstərmək üçün daha uyğun bağlayıcı sözlə ifadə etmək əvəzinə

əvvəlcədən müəyyən edilmiş siyahıdan mövcud əlaqələri kifayət qədər ifadə etməyən söz axtarmağa vaxt sərf edərdi;

4. Konsept xəritəsində konseptlər arasında qarşılıqlı əlaqəni göstərmək üçün düz xətlərdən və ya oxlardan istifadə olunur.

Xarici dilin tədrisinin əsas vəzifələrindən biri də tələbələrin xarici dildə mətni düzgün və səlis oxumaq və onu anlamaq qabiliyyətini inkişaf etdirməkdir. İngilis dilini öyrənənlərin əksəriyyəti ingilis dilində olan mətnləri oxuyub anlamaqda müəyyən çətinliklərlə qarşılaşırlar. Ona görə də onların oxu vərdişlərini və anlamaq qabiliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün daha uyğun və səmərəli yollar axtarıb tapmaq lazımdır. Xarici dilin tədrisində daha münasib strategiyadan istifadə etmək təlim prosesində tələbələrin oxuyub anlamasına kömək edən əsas amil kimi dəyərləndirilir. Oksford (1990) qeyd edir ki, təlim strategiyaları təlim prosesini daha asan, daha sürətli, daha əyləncəli və daha səmərəli etmək üçün tələbələr tərəfindən atılan xüsusi addımlardır. Tələbələrin oxuyub anlamasını inkişaf etdirmək üçün bir çox fərqli strategiyalar vardır ki, onlardan biri də konsept xəritəsinin çəkilməsidir. Konsept xəritəsi öyrənilmiş mətnə əsas ideyaları və onların arasındakı əlaqələri əyani olaraq göstərən bir diaqramdır. Bu strategiyadan dil öyrənənlərin yalnız oxuyub anlama qabiliyyətlərini deyil, həm də müxtəlif qrammatik və fonetik materialların tədrisində istifadə etmək olar. Eyni zamanda konsept xəritəsi tələbələrə sərbəst şəkildə öyrənməyə kömək edən bir təlim strategiyasıdır.

Yuxarıda qeyd olunduğu kimi, konsept xəritələri tələbələrin seçilmiş mövzu haqqında öz biliklərini cəmləyib təqdim etdiyi əyani görüntüdür. Başqa sözlə, konsept xəritələri tələbələrin biliyinin qrafik şəkildə təqdim olunmasıdır. Onlar adətən əsas konseptlə başlayıb daha sonra bu ümumi mövzunun müxtəlif istiqamətlərdə daha konkret mövzulara şaxələnməsidir. Konsept xəritələrindən bütün semestr boyu müxtəlif məqamlarda və müxtəlif dövrlərdə tələbələrin biliyini yoxlamaq və onların biliyinin hansı səviyyədə olduğunu öyrənmək üçün istifadə etmək olar. Onlar eyni zamanda tələbələrin kurs ərzində qazandıqları biliyi və eləcə də onların inkişaf dinamikasını qiymətləndirmək üçün çox faydalı bir strategiya ola bilər. Konsept xəritələri anlamayı və dərk etməyi daha da dərinləşdirir.

Konsept xəritələri ya əl ilə çəkilə bilər, ya da xüsusi kompyuter proqramları (Inspiration, EDGE Diagrammer, SemNet, Learning Tool və IHMC Cmap Tools) vasitəsi ilə qurula bilər. Konsept xəritələrinin qurulmasında kompyuter proqramları daha əlverişlidir. Çünki onlar ayrı-ayrı konseptlərin və ya bir qrup konsepti bağlayıcı sözlərlə birlikdə müxtəlif istiqamətlərdə hərəkət etdirməklə xəritənin yenidən qurulmasına imkan verir. Bu amil konsept xəritəsinin hiyerarşik quruluşunu düzgün işləməkdə çox vacibdir. Kompyuter proqramları həmçinin ayrı-ayrı şəxslərin eyni otaqda, yaxud başqa yerlərdə, hətta dünyanın müxtəlif yerlərində bir-biri ilə əməkdaşlıq etməsinə imkan yaradır. Bu zaman xəritələr xəritə üzərində işləyən şəxslərin iş cədvəllərindən asılı olaraq sinxron və qeyri-sinxron olaraq çəkilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Novak, J. D., & Musonda, D. (1991). A twelve-year longitudinal study of science concept learning. *American Educational Research Journal*, 28(1), 117-153
2. Bloom, B. S. (1956). *Taxonomy of educational objectives; the classification of educational goals* (1st ed.). New York, Longmans Green
3. Edmondson, K. (2000). Assessing science understanding through concept maps. In J. Mintzes, J. Wandersee & J. Novak (Eds.), *Assessing science understanding* (pp. 19-40). San Diego: Academic Press
4. OXFORD, Rebecca. 1990. *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. New York: Newbury House Publishers
5. Ausubel, D. P. (2000). *The Acquisition and Retention of Knowledge: a Cognitive View*. Dordrecht; Boston: Kluwer Academic Publishers
6. Novak, J. D., & Gowin, D. B. (1984). *Learning How to Learn*. New York, NY: Cambridge University Press
7. Novak, Joseph D. (1998). *Learning, creating, and using knowledge: Concept maps as facilitative tools in schools and corporations*. Mahwah, NJ: Erlbaum

ABSTRACT

Djeyran Guliyeva

About concept maps and their use in teaching languages

The paper gives general information about the history and development of concept mapping. It explains that concept maps reflect the linkage of concepts or facts within a text. The paper also highlights specific features of concept maps that distinguish them from other knowledge representation tools and shows the ways how to construct concept maps.

It is noted that concept maps are graphical tools and represent a visual form of knowledge. Concept mapping is a learning strategy that can be used to improve students' ability to learn autonomously and helps them become independent learners. Concept mapping is an effective way of improving students' reading skills and comprehension ability in foreign language learning.

РЕЗЮМЕ

Джейран Кулиева

О концептуальных картах и использования их в обучении иностранным языкам

В статье представлена информация об истории и развитии концептуальной карты. Изъясняется что, концептуальная карта включает в себя взаимодействие фактов в каком-либо тексте. Статья раскрывает способы и характеристику различий между концептуальными картами. Отмечается что, концептуальная карта включает в себя графический способ визуального усвоения знаний.

Концептуальная карта обучает студентов автономному усвоению навыков и знаний в стратегии обучения. Концептуальная карта является эффективным способом в обучении студентов иностранных языков и усвоения ими учебного процесса в качестве полезного средства в понимании и чтении.

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ ANA DİLİNDƏN İSTİFADƏYƏ DAİR (KƏMİYYƏT FUNKSIONAL-SEMANTİK SAHƏSİNİN TƏDRİSİ MÜSTƏVİSİNDƏ)

Açar sözlər: ana dili, xarici dil, monolingval tədris, kəmiyyət, funksional-semantik sahə

Ключевые слова: родной язык, иностранный язык, монолингвальное обучение, количество, функционально-семантическое поле

Key words: a mother tongue, a foreign language, monolingual teaching, number, functional - semantic field

Xarici dillərin tədrisi prosesində ana dilindən istifadəyə dair iki əsas fikir mövcuddur. Bəzi pedaqoqlar xarici dillərin immanent yolla, yəni ana dilini nəzərə almadan, ondan ümumiyyətlə istifadə etmədən tədrisinə üstünlük verirlər. Lakin digərləri xarici dilin ana dili ilə müqayisədə öyrədilməsinə üstünlük verərək belə tədris üsulunun daha optimal və səmərəli olduğunu iddia edirlər. Ümumiyyətlə, xarici dillərin öyrədilməsində iki qeyri-adekvat xüsusiyyət özünü göstərir: ana dilindən həddindən artıq çox istifadə və ana dilindən istifadə etməmək, yaxud nadir hallarda istifadə etmək. Təcrübə göstərir ki, hər iki hal qəbul olunmazdır. Başqa sözlə, ana dilindən istifadə şüurlu və məqsədyönlü səciyyə daşmalı, onun istifadəsi tədris prosesinin optimallaşdırılmasına xidmət etməlidir. Monolingvalizm prinsipi (the principle of monolingualism), yəni xarici dilin sinifdə yeganə tədris dili funksiyasını yerinə yetirməsi o halda məqbul, daha doğrusu, məcburi olur ki, müəllim tələbələrinin ana dilini bilmir (1). Ümumiyyətlə, ingilis dilinin tədrisi ilə bağlı belə bir deyim geniş yayılıb: “İngilis dilinin qapısını öz ana dilinlə aç” (“Open the door to English with your native language”). Danılmaz faktdır ki, birinci dilin öyrənilməsi prosesində əldə edilmiş bacarıq və vərdişlər ikinci dilin öyrənilməsinə ötürülür. Metodistlər xarici dillərin tədrisində ana dilindən istifadəni bir sıra amillərlə əlaqələndirirlər: müəllimin hər hansı xarici dildə sərbəst ünsiyyət saxlama bacarığı, təhsilin səviyyəsi, hər hansı qrupda təhsil alanların ünsiyyət qabiliyyətinin formalaşması dərəcəsi, tədris olunan dil materialının mürəkkəblik dərəcəsi və s. Təbii ki, xarici dilin ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsini təmin etmək üçün ana dilindən imkan daxilində az istifadə olunmalıdır.

Metodik ədəbiyyatda ana dilindən istifadənin bir neçə funksiyasından bəhs olunur: motivasiya, öyrədici, təşkeledici, semantizasiya, yoxlayıcı, kommunikativ və s. (2). Ana dilinin xarici dillərin öyrənilməsində rolunu yüksək qiymətləndirən (mother tongue supported teaching) pedaqoqlar bütün dil səviyyələrinin öyrədilməsində ana dilinin mühüm əhəmiyyətini vurğulayırlar.

Metodik ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, bəhs olunan mövzu ilə bağlı olaraq pedaqoqlar əsasən dərstdə ana dilində danışmaq prosesini nəzərdə tuturlar. Lakin bu məqalədə biz ana dili materiallarından istifadə imkanlarından bəhs etmişik. Yəni, öyrəncilərin xarici dil biliyinin səviyyəsindən asılı olaraq ana dilinin müəyyən səviyyəsinə aid olan materialdan xarici dildə də istifadə oluna bilər. Başqa sözlə, biz ana dilindən istifadə dedikdə dərslər prosesində ana dilində danışmaqla bərabər, eyni zamanda öyrəncilərin ana dilinə aid biliklərindən xarici dilin öyrədilməsi üçün istifadəni də nəzərdə tuturuq.

Pedaqoqlar qrammatik materialların öyrədilməsində ana dilinin mühüm rolunu xüsusilə qeyd edirlər (3). Ana dilindən istifadə etməklə insanlar düşünməyi, ünsiyyət qurmağı öyrənir, qrammatikani intuitiv şəkildə anlaşırlar. Ana dili hər kəsin təkə öz qrammatikasına deyil, bütün qrammatikalara yol açır, çünki ana dilinə dair biliklər hər kəsin daxilindəki universal qrammatika potensialını oyadır (1).

Bu məqalədə Azərbaycan dilli tələbələrə ingilis dilində ismin kəmiyyət kateqoriyasının tədrisində Azərbaycan dilindən istifadə imkanlarından qısa şəkildə bəhs olunur. Eyni zamanda, ingilis dilində kəmiyyət kateqoriyası morfoloji kateqoriya kimi deyil, funksional-semantik sahə kimi nəzərdən keçirilir. Hər hansı funksional-semantik sahənin başlıca səciyyəvi xüsusiyyəti onun məzmun və ifadə planlarına malik olmasıdır. Linqvistik sahənin bütün müxtəlif səviyyəli (morfoloji, sintaktik, leksik, leksik-sintaktik və s.), ayrı-ayrı yaruslara xas olan ifadə vasitələrinin məcmusu həmin sahənin ifadə planını təşkil edir. Bütün bu müxtəlif səviyyəli ifadə vasitələrinin ümumi invariant mənası isə müəyyən sahənin məzmun planını əmələ gətirir. “Invariant” anlayışı dilçiliyə fonologiyadan gəlmişdir. Invariant “həmcins hadisələr və əşyalar sinfində obyektiv şəkildə mövcud

olan ümumi cəhətlərə deyilir” (4, s.73).

Beləliklə, ingilis dilində funksional-semantik kəmiyyət kateqoriyasının tədrisi üçün tələbələrin eyni dil mikrostrukturuna dair Azərbaycan dilindəki biliklərindən istifadə olunur. Bu mövzunu uğurla tədris etmək üçün A. Axundovun ingilis və Azərbaycan dillərində kəmiyyət kateqoriyasının tipoloji müqayisəsinə həsr olunmuş məqaləsindən istifadə məsləhət görülür (5). Ümumiyyətlə, bu mövzunun tələbələrin ana dilindən biliyi və təcrübəsi əsasında tədrisi dərsi tələbə yönümlü təhsil prinsipi əsasında qurmağa, tələbələrin maksimum fəallığını təmin etməyə imkan verir.

İngilis dili qrammatikasında yeni mövzunu elan etdikdən sonra müəllimin “Azərbaycan dilində isimlər kəmiyyətcə neçə qrupa bölünür?” sualı sinifdə ümumi canlanmaya səbəb olur. Təbii ki, tələbələr isimlərin kəmiyyətcə tək və cəm olduğunu söyləyir və müəllim eyni xüsusiyyətin ingilis dili isimlərinə də xas olduğunu bildirir. Sonra müəllim ana dilimizdə isimlərin cəminin hansı yolla düzəldiyi sualına cavab aldıqdan sonra cəm şəkilçisinin neçə formaya (-lar,-lər) malik olduğunu da tələbələrə xatırladır. Sonra müəllim eyni xüsusiyyətin ingilis dilinə də xas olduğunu tələbələrin yadına salır və onların ingilis dilindən olan ilkin biliklərinə əsaslanaraq bu dildə də cəm şəkilçisinin iki variantda işləndiyini (- s, - es) öyrəncilərin özlərinin dediyi konkret misallar əsasında izah edir.

Qeyd edək ki, xarici dillərin tədrisi zamanı müəyyən dil hadisəsinin ana dili ilə üst-üstə düşməsi ilə bərabər, ana dilindən fərqli olması cəhətindən də bir tədris priyomu kimi istifadə olunmalı, belə cəhətlərə xüsusi diqqət verilməlidir. Çünki tələbələrin tipik səhvləri məhz bu qəbildən olan elementlərlə bağlı olur. Məsələn, ingilis dilində kəmiyyət kateqoriyasından bəhs edərkən isimlərin sayıla bilən və sayıla bilməyən olmaqla iki qrupa bölünməsi məsələsinin izahına xüsusi fikir verilməlidir. İngilis dilində kəmiyyət kateqoriyasının məhz sayıla bilən isimlərə xas olduğunu vurğulayan müəllim bu mikrostrukturun ana dilimizdə daha geniş əhatə dairəsinə malik olduğunu xatırlatmalıdır.

İngilis dilində məhdud miqdarda qaydasız isimlərin mövcud olduğu haqqında məlumat bu xüsusiyyətin ana dilimizə xas olmaması fikri müstəvisində izah olunur, onlara xüsusi fikir verilməsi zərurəti vurğulanır.

Latın və yunan dillərindən alınmış bəzi ismlərin (amoeba, aquarium, criterion, referendum, syllabus, virus) cəmini izah edərkən bu tipli sözlərin ana dilimizdə də mövcud olması faktından istifadə etmək olar. Bu tipli sözlərin bir qismi əsasən bir cəm variantına malik olduğu halda (alga-algae, desideratum -desiderata, larva- larvae, nucleus-nuclei), digərlərinin birdən çox cəm variantı var: gymnasium-gymnasiums yaxud gymnasia, aquarium-aquariums yaxud aquaria, maximum-maximums yaxud maxima referendum-referendums, yaxud referenda, minimum-minimums, yaxud minima və s. Bu tipli sözlərdən bəhs edərkən Azərbaycan dilində də öz cəm forması ilə dilimizə keçmiş ərəb və fars mənşəli isimlərin mövcudluğu faktından istifadə etmək olar. Cəmi müxtəlif yollarla düzələn bu tipli sözlərin böyük əksəriyyəti klassik ədəbiyyatımızda işlənsə də, müasir dilimizdə işlənmir, yaxud tarixi əsərlərdə işlənir. Bununla belə, həmin sözlər içərisində dilimizin bu günkü vəziyyətində işlənən sözlər də vardır. Məsələn: amal -“əməl”in cəmi-arzular, diləklər; bəyanat - “bəyan”ın cəmi – deklarasiya; varidat-“varid”in cəmi-gəlir, idxal; vəsait -“vasitə”nin cəmi -vasitələr; əmlak -“mülk” ün cəmi-mülklər, var-yox, dövlət; əşya-“şey”in cəmi-şeylər, əşyalar, şey, predmet və s. Müəllim bu qəbildən olan sözlərin dilimizdə tək mənasında işləndiyini, cəm formasında Azərbaycan dilinin cəm şəkilçisinin əlavə olunduğunu qeyd edərək (məsələn: əşya-əşyalar) dilimizin qrammatik sisteminin digər dillərin assimilyasiyasına qarşı nə qədər yüksək müqavimət qabiliyyətinə malik olduğunu qürurla vurğulaya bilər.

İngilis dilində sayıla bilən miqdar bildirən sözlərlə müvafiq isimlərin kəmiyyətcə uzlaşması faktı da ana dilimizlə qarşılaşdırmaq əsasında optimal şəkildə izah oluna bilər. Belə ki, Azərbaycan dilindəki “bir kitab, iki kitab, on kitab” tipli birləşmələr ingilis dilinə tələbələr tərəfindən tərcümə olunduqdan sonra (a book, two books, ten books) müəllim ana dilimizdən fərqli olaraq ingilis dilində “iki” sayından başlayaraq miqdar saylarından, many, few, a few, all, some, any və s. bu tipli sözlərdən sonra sayıla bilən isimlərin cəmdə işləndiyini nümunələr əsasında izah edə bilər.

İngilis dilində kəmiyyət kateqoriyası ilə bağlı diqqət çəkən cəhətlərdən biri də həmişə təkdə olan isimlər qrupunun mövcudluğu məsələsidir. Məlun olduğu kimi, bu qəbildən olan isimlər əsasən sayılmayan isimlərdir. Bu tipli isimlərin izahı üçün bir neçə sayılmayan ismin Azərbaycan dilində qarşılığı verilir və onların cəm şəkli düzəldilir: pul-pullar, məlumat-məlumatlar, yağ-yağlar

və s. Sonra qeyd olunur ki, ana dilimizdən fərqli olaraq bu tipli isimlər ingilis dilində bəzi üslubi məqamları çıxmaq şərtilə ancaq təkdə olur. Ana dilimizdə “Mənə iki çörək ver” demək mümkün olduğu halda, ingilis dilində bu tipli isimlərin kəmiyyətini göstərmək üçün onların qarşısında müvafiq sayılan isimlər işlədilir və cümlənin xəbəri kəmiyyətə həmin sayılan isimlə uzlaşır. Əslində bu tipli isimlərin sayılması məsələsində dilimizlə oxşarlıq var. Belə ki, Azərbaycan dilində də normal olaraq “Mənə iki yağ ver.”, “Mənə üç su ver.” və s. demirik. Ana dilimizdə də “Mənə iki kiloqram yağ ver.”, “Mənə üç butulka su ver” və s. deyirik.

Dilimizdəki faktik dil materialının təhlili göstərir ki, ingilis dilində kəmiyyət funksional-semantik sahəsi ilə bağlı bir çox məsələlərin, o cümlədən, formaca cəm, mənaca tək isimlərin tədrisində də Azərbaycan dilindən istifadə etmək olar. Belə ki, dilimizdə, “eynək, saç, bıç, pilləkən” tipli sözlər müvafiq kontekstdə cəmdə də tək mənası verə bilir. Məsələn: Bir dəqiqə eynəklərini çıxart,-dedi,- gözlərini görmək istəyirəm... (6, 393).

ƏDƏBİYYAT

1. <http://languageinstinct.blogspot.com/2006/11/using-mother-tongue-to-teach-another.html>
2. <http://festival.1september.ru/articles/525159/>
3. Verdiyeva Z. N., Ağayeva F. M., Adilov M. İ. Dilçilik problemləri. I hissə. Bakı, Maarif, 1982, s.328
4. Ağamusaxundov. İngilis və Azərbaycan dillərində kəmiyyət kateqoriyası (tipoloji tədqiqat təcrübəsi) Kontrastiv morfologiya (Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi). Bakı, Azərbaycan Dövlət Universiteti nəşriyyatı, 1987, s. 3-8
5. Anar. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Lider, 2004, s.416

ABSTRACT

Shirmammad Qulubayli

About the use of a mother tongue in teaching foreign languages (on the plain of teaching of the functional-semantic field of number in english)

This article deals with the use of a mother tongue in teaching foreign languages on the plain of the functional-semantic field of number in English. Different ideas about the use of mother tongues are looked through and generalized. Special attention is paid to the cases when the linguistic items do not overlap. Number in English is taken as a functional-semantic field. It is concluded that similar features in the field of number in these two languages belonging to different language families are more than those which differ.

РЕЗЮМЕ

Ширмаммад Кулубайли

Об использовании родного языка в обучении иностранным языкам (на основе обучения функционально-семантического поля на английском языке)

В данной статье рассматривается использование родным языком в обучении иностранным языкам, на основе функционально-семантического поля числа на английском языке. Различные идеи об использовании родного языка просматриваются и обобщаются. Особое внимание уделяется тем случаям, когда языковые элементы не являются аналогичными. Категория числа на английском языке берется как функционально-семантического поле. Приходится к выводу, что число аналогичных черт в области категории числа в этих двух языках, принадлежащих к разным языковым семьям, больше чем те черты, которые отличаются.

ПРАКТИЧЕСКИЕ ФОРМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ СТУДЕНТОВ С НАЦИОНАЛЬНЫМ ОБРАЗОВАНИЕМ

Açar sözlər: rus dili, öyrətmə, tələbə, milli təhsil, praktiki formalar, rus dili doğma dil kimi, rus dili xarici dil kimi, danışma, oxu, yazı

Ключевые слова: русский язык, обучение, студент, национальное образование, практические формы, русский язык как родной, русский язык как неродной, говорение, чтение, письмо

Key words : The Russian language, teaching, student, national education, practical forms, Russian as a native language, Russian as a foreign language, speaking, reading, writing

Интерес к русскому языку в мире нарастает, все больше иностранцев желают научиться говорить по-русски, не совершая ошибок, четко излагая свои мысли. Ведь владеть языком – это быть до конца понятным для окружающих. Знание многих языков сегодня стало одним из приоритетов человеческого сообщества, что способствует толерантности, сближает народы и представителей различных культур.

Обучение русскому языку как иностранному имеет свои особенности, отличающие его от овладения родным языком, который усваивается в раннем возрасте неосознанно и стихийно. Важным условием и причиной выдвинутой нами мысли является то, что иностранный язык, даже будучи избранной специальностью студента в будущем, усваивается совершенно в ином плане, чем родной. Имея в виду данную особенность изучения другого языка, Т.М.Балыхина утверждает, что «усвоение иностранного языка идет путем прямо противоположным тому, которым идет развитие родного языка» (1, с. 165). Наблюдения ученого приводят к заключению, что никогда говорящий «не начинает усвоение родного языка с азбуки, чтения и письма, сознательного построения фразы, с словесного определения значения слова, с изучения грамматики, но все это обычно стоит в начале усвоения иностранного языка» (1, с. 166). Действительно, ребенок, находясь в среде родной культуры и родного языка, начинает усваивать язык своих родителей неосознанно и ненамеренно, а изучение иностранного языка – начиная именно с перечисленных компонентов.

Такая характеристика пути овладения иностранным языком особенно применима к национальному языковому факультету, где осознание и систематизация средств и способов формирования мыслей сопровождает весь курс практического овладения тем или другим языком. В этом пути, по мнению большинства лингвистов-методистов, важным признаком считается вполне достаточным владение 2000 лексическими единицами для понимания любого иноязычного текста. Для достижения намеченной цели многими отечественными и зарубежными методистами сегодня разрабатываются конкретная методика, способствующая совершенному владению любым иностранным языком в совершенно разных реалиях и различных условиях. Необходимость создания методики обучения иностранным языкам, в том числе русскому языку, обусловлена ходом развития мировой культуры и ее современным этапом, получившим название как этап глобализации. Фактором, значительно усложняющим обучение иностранному языку на современном этапе, является отсутствие процесса живого общения национальных учащихся с носителями того или другого языка.

Исходя из названия настоящей международной конференции «Актуальные проблемы исследования и преподавания иностранных языков», автор этих строк выступает из реалий постсоветского времени и постепенного, но неуклонного сужения мира русской культуры и языка на пространстве национальных независимых государств-членов СНГ. Выдвинутый нами тезис обуславливается тем, что даже в советский период изучение русского языка национальной аудиторией в провинциях заметно отставало в сравнении с крупными городами и столицами национальных республик, где русский язык как бы являлся вторым

родным языком. В упомянутый период государство было сильно заинтересовано в том, чтобы в школах и вузах к изучению русского языка отводилось огромное количество учебных часов-он изучался с первого класса примерно в среднем 3-5 часов в недели. Но при этом можно утвердить, что во многих регионах, где проживало абсолютное большинство национального населения, при одинаковых условиях русский язык изучался с трудом – в результате десятилетнего обучения русскому языку выпускники многих школ не только не овладевали им, но и не могли элементарно общаться на нем. И это при том, что, начиная с начальных классов преподавалась и русская грамматика, и русская литература. Примерно такая же картина наблюдалась и в изучении английского и других иностранных языков. А причиной слабого уровня владения ими было отсутствие еще и доступной методики, которая способствовала бы обучению иностранным языкам, обеспечивала бы владения ими в устной и письменной форме на основе грамматического строя изучаемого языка.

Поэтому и сегодня перед методистами стоит задача «разработки наиболее эффективных способов и приемов обучения русскому языку с учетом фактора отсутствия языковой и культурной среды» (2, с. 3). После отмеченного высказывания, характеризующего условия обучения иностранным языкам вообще, целесообразно подчеркнуть, что русский язык в мире изучается в разных направлениях в зависимости от целей и задач, стоящих перед преподавателями и обучающимися. Конкретизируя данный тезис, отметим, что русский язык изучается в основном в трех направлениях: как родной (носителями данного языка в непосредственном присутствии языковой среды), неродной (представителями языков других народов, по разным обстоятельствам оказавшимися в России и имеющими такую же языковую среду) и как иностранный (представителями разных народов, находящимися в условиях частичного или полного отсутствия языковой среды).

Для первой группы характерным является тот факт, что обучающиеся, свободно владея родным языком, в процессе обучения овладевают его грамматикой, в которой сформулированы законы и описана структура языка. Представители родного языка, пользуясь речью в устной и письменной формах, на практике познают специальные функции языка.

Представители второй группы в присутствии языковой среды вынужденно начинают осваивать русский язык прежде всего как средство общения, чтобы в повседневной жизни справляться своими нуждами в коммуникации с местными реалиями. Находясь в непосредственной связи с носителями языка они постепенно, в основном механически, начинают владеть чужой ручью.

Намного сложнее решаются эти вопросы в той обстановке, где обучающийся просто лишен возможности услышать русскую речь в своем повседневном окружении, поэтому он сам должен создать себе языковой фон (3) за счет систематического и последовательного чтения, письма, слушания, перевода, говорения, рассказывания сначала несложных по объему и содержанию текста, а со временем более объемистых, при чем эти процессы непременно должны вестись параллельно с изучением требуемой минимальной грамматики. Такой подход предполагает изучение и систематизацию лексики, необходимой учащимся для повседневного общения, ориентации в городе, городских учреждениях, транспорте, знакомство с различными этикетами. С этой целью целенаправленно предложить обучающимся учебный материал в форме разговорных книжек.

Объединяющим началом для всех направлений по изучению русского языка является освоение нормативных аспектов речи, позволяющих осуществлять грамотную коммуникацию в любой сфере общения. Под языковой формой обычно понимают правила использования речевых средств в определенный период развития литературного языка, т.е. правила произношения, словоупотребления, коммуникации, грамматических, стилистических и других языковых средств, принятых в общественно-языковой практике (4).

Поэтому занятия начального этапа организуются на основе лексических тем. Коммуникативная направленность обучения обуславливается тем, что освоение материала с первых же шагов ведется на базе речевых моделей (предложения). Причем, предпочтение отдается синтаксическим моделям, позволяющим избегать употребления разнообразных падежных

форм существительного и сложных категорий глагола и т.д. (Мне нравится. У меня есть и др.) Это дает возможность «самым активным образом формировать у учащихся навыки продуцирования и восприятия речи» (1, с. 94).

Но характер рабочих текстов меняется: в этом разделе акцент делается на текстах, подготовленных на основе базовых предметов начального этапа, типа: «Университет», «Наша группа», «На уроках русского языка», «В библиотеке», «Окружающий мир» и т. д. Появляются тексты другого типа (текст-дефиниция, описание состояния, описание процесса, описание условия). В такого рода текстах, которые называются специальными, «встречаются новые для учащихся явления, требующие особого внимания: специальные термины, специфические конструкции, особая логика построения. Поэтому занятия на этом этапе формируются на базе логико-семантических тем» (5, с. 78).

На начальном этапе обучения ведущим видом речевой деятельности, который осваивают обучающиеся, является говорение и слушание, а затем уже письмо, закрепляющее полученные навыки. Чтению отводится здесь второстепенная роль, так как на этом этапе работы оно выполняет вспомогательную функцию (чтение стихотворений совместно с преподавателем, упражнений из 5-10 предложений, учебных текстов, состоящих из 5-10 фраз). Помимо изучения грамматики, не менее важную роль на этом этапе работы играет освоение артикуляционной базы русского языка (6, с. 74).

На последующем этапе обучения приоритет говорения и слушания усиливается, так как у учащихся должны быть сформированы прежде всего навыки правильного говорения. Одновременно работа над письменной речью и чтением заметно расширяется. Целенаправленно вводится вид работы с текстом: объем текстов от 50 в начале и до 150 слов в конце. В последующем периоде, когда обучающиеся уже представляют себе систему логико-смысловых отношений в русском предложении и навыки их употребления закреплены в речи, на первый план выдвигаются разнообразные виды речевой деятельности.

Объем учебных текстов заметно возрастает до 150-300 слов. После проведения всех указанных мероприятий следует акцентировать внимание учащихся на выработку навыков по говорению: учащийся должен уметь вести диалог-расспрос с целью получения информации по заданной теме (ранее изученной) применительно к речевой ситуации. (Спросите, где находится..., Спросите, где живет ..., Узнайте, как здоровье ..., Спросите, где можно купить... и т.д.). Со временем количество стимулирующих реплик должно быть в пределах 6-8. Диалог-расспрос ведется без подготовки. «Обучающийся должен уметь устно воспроизводить прочитанное или прослушанное в виде монолога-воспроизведения (пересказ) с опорой на план, опорные предложения, опорные слова» (7, с. 84).

Вслед за этим студент должен уметь составлять в письменной форме план прочитанного или прослушанного текста. Объем предъявленного текста от 150 до 300 слов. План может быть составлен в форме вопросов или назывных предложений. Показателем сформированности умения является адекватность отражения предъявленной информации и правильность ее грамматического оформления в письменном виде (8). Важным представляется и то, что обучающийся должен уметь излагать в письменном виде полученную в письменной или устной форме информацию (изложение). Объем предъявляемого текста от 200 до 300 слов. Показателем сформированности умения здесь является полнота отражения полученной информации и правильность ее оформления в письменном виде.

Наконец, обучающийся самостоятельно должен уметь составлять тексты описательного и повествовательного характера на сформулированную преподавателем тему (сочинение). Главное в этой работе-умение опереться на ранее изученный материал и составлять его в соответствии с самостоятельной программой высказывания. Работа может вестись на основе предложенного плана, тематической картинке, схемы. Объем такой работы-страница рукописного текста. Показателем сформированности умения является логичность изложения, грамматическая точность оформления мысли, объем и полнота раскрытия темы.

С этой целью обучающимся предлагается составлять коммуникативные сообщения на основе следующих примерных тем типа: Университет-я в аудитории; я на занятии; я после

занятий. Преподаватель заранее подготавливает перечень слов, с помощью которых студенты призваны составлять минимальные тексты, например, на тему «Я в университете». Она включает следующие условные слова: преподаватель, студент, студентка, первокурсник, старшекурсник, аудитория, расписание, наша группа, этаж, столовая, коридор, лестница, ступенька, дверь, окно, стена, пол, потолок, лампа, парта, стул, стол, доска, мел, тряпка, сумка, портфель, ручка, карандаш, фломастер, линейка, ластик, книга, учебник, азбука, тетрадь, журнал, словарь, открыть, закрыть, нравится, звонок, перемена. Студент в своей работе использует личные местоимения в разных падежах: я, ты, он, она, оно, мы, вы, они.

На тему «Я на занятии» предлагаются слова: читать, говорить, писать, спрашивать, отвечать, объяснять, слушать, сказать, рассказать, повторять, запоминать, забывать, показать, сидеть, место, стоять, внимательно, громко-тихо, хорошо-плохо, быстро-медленно, правильно-неправильно, аккуратно, страница, буква, слог, слово, алфавит, упражнение, домашнее задание, смотреть телевизор, текст, рассказ, картинка, упражнение, тестовые задания, которые близки студентам по их повседневной деятельности.

Слова типа: после занятия, кружок, заниматься, библиотека, танцевать, петь, песня, читать, стихи, конкурс, идти (в цирк, в кино, в театр, в музей), поездка, экскурсия, концерт, выставка, представление, фильм, театр, спектакль, программа, актер, декорации, сцена, ряд, место, буфет, (не)интересный, смешной, скучный, страшный, хороший подключаются в перечень темы «Я после занятий».

В таком плане студенты выполняют задания по составлению и других подобных рассказов, слова и выражения которых необходимы им в полнении их активных запасов слов и свободном изложении своих мыслей, что в конечном этапе совершенствует их устную и письменную речь. К таковым можно отнести такие темы, как мой дом, моя семья, мои родственники, мой город и мое село, моя квартира, моя комната. Очень полезно и увлекательно составление студентами небольших текстов, описывающих их распорядок дня, деление мыслями о любимых занятиях, героях, книг, увлечений. Можно предлагать тему, как студенты помогают дома своим родителям, какие у них впечатления после пребывания в достопримечательных местах, музее, театре, посещения гостей и т.д.

С предложенными словами на разные темы обучающиеся, используя слова и выражения из других частей речи, составляют тексты, задают друг другу вопросы и получают на них соответствующие ответы, слушают ответы товарищей по группе, исправляют их ошибки. Преподаватель участвует во всех этих процессах, стремится активизировать деятельность обучающихся. Таким образом, указанные конкретные практические формы в результате заранее запланированных и успешно проводимых занятий непременно способствуют активизации коммуникативной речи обучающихся, пополняют их словарный запас и улучшит говорение и письмо.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балыхина Т.М. Методика преподавания русского языка как неродного. Учебное пособие для преподавателей и студентов. М., Издательство РУДН, 2007, с.180
2. Алиева И.М. Отсутствие языковой среды, как фактор, обуславливающий методические принципы обучения иностранному языку. Баку, Kitab aləmi, 2008, с.210
3. Адыгезалов Г.В. Проблема изучения русского языка в отсутствие языковой среды. Материалы IV научно-практической конференции «Русский язык: проблемы функционирования и методики преподавания на современном мире». Пенза, 2013, с. 179-184
4. Введенская Л.А. Русский язык и культура речи. Учебное пособие для вузов. Ростов-на-Дону, 2007, с. 284
5. Программа по русскому языку для 10-месячных курсов повышения квалификации зарубежных преподавателей. - М., Русский язык, 2014, с.76

6. Ахундова М.Б. Практикум по развитию русской речи. Баку, Мутарджим, 1998, с.216
7. Материалы по развитию устной речи для иностранцев. Под ред. Г.Ф. Воробьевой, МГУ, 2010

XÜLASƏ

Hüseyn Adıgözəlov

Milli təhsilli tələbələrin Rus dilini öyrənmələrinin praktik formalarının təşkili

Məqalədə milli təhsil bazasında təhsil almış tələbələrə rus dilinin öyrədilməsinin praktik formalarının təşkili problemi araşdırılır, Azərbaycan və xarici metodist-dilçilərin bu sahədə təcrübəsi ümumiləşdirilir, konkret tövsiyələr verilir.

ABSTRACT

Huseyn Adigozalov

The organization of practical forms of the studying of Russian of the students whit national education

The orticle studies the problem of practical formation of teaching of the Russian language to the students who get national education. It generalizes Azerbaijani and foreing methodistslinguists experiences and suggests their concrete recommendations in this field.

FRANSIZ DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ İKT-DƏN İSTİFADƏ

Açar sözlər: *İKT tədrisdə, şifahi anlama, şifahi ifadə, danışıq situasiyaları, orijinal materiallar*

Ключевые слова: *ИКТ в образовании, устное понимание, устное выражение, коммуникативные ситуации, подлинные языковые материалы*

Key words: *ICT in teaching, oral understanding, oral expression, conversational situations, original materials*

Məqalədə xarici dilin xüsusilə fransız dilinin tədrisində İKT-dən istifadə edərək qarşıya qoyulan tələblərdən, müəllimin rolundan və rast gəlinən çətinliklərdən bəhs edilir.

Son illərdə xarici dillərin tədrisində İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyalarından istifadə get-gedə böyük vüsət alır. Bu yeni texnologiya dil öyrənməyə orijinal materiallar mənbəyi olan internetdən tədris prosesində istifadəyə geniş imkanlar yaradır. Araşdırmaları birbaşa mənbəyindən etmək və bu tükənməz, sonsuz mənbədən tədrisdə xüsusilə eşidib anlama vərdişlərini inkişaf etdirmək üçün dil materiallarından istifadə etmək daha əlverişlidir. Lazımi təchizatın təminatı və tədrisin metodikasından mükəmməl istifadə böyük nailiyyətlərə aparır.

Xarici dilin tədrisində texnologiyadan istifadə bizə informasiya vasitələrinin ən müasir nailiyyətlərindən istifadə etmək imkanları yaradır. O cümlədən, fransız dilinin tədrisində metodiki prinsiplər İKT-dən istifadəyə inteqrasiyanı daha yaxşı həyata keçirməkdə bizə yardım edir.

Xarici dil öyrənərkən şifahi anlama və şifahi ifadə yazılı anlama və yazılı ifadədən öndə gəlir. Ulu yaradan da insana öncə nitq sonra yazmaq qabiliyyəti bəxş edib. Şifahi olaraq eşidib, anlayıb, cavab vermək bacarığı yaranarsa, yazılı ifadəni inkişaf etdirmək asanlaşır. Bu fikrə əsaslanaraq deyə bilərik ki, ilkin mərhələdə hər hansı bir dili öyrənməyin ən yaxşı yolu tədrisdə kiçik həcmli dialoqlardan istifadə etməkdir. Şifahi çalışmalar aparıcı xəttidir: öncə tələbə dinləməli, sonra dinlədiklərini qismən təkrarlayaraq danışmalı, daha sonra oxumalı və sonda öyrəndiklərini yazıda tətbiq etməlidir. Yəni dərs prosesi üç mərhələdən ibarət olur: izah etmə və ya materialı dinlətmə, mənimsətmə və çalışmalarla möhkəmlətmə. Daima çalışmalar vasitəsi ilə və öyrənilmiş dil materialının dialoqlarda tətbiqi vasitəsilə intensiv təkrarlara üstünlük verilməlidir. Bu zaman şifahi ifadədə formadan daha çox məzmunu diqqət verilməlidir [4].

Xarici dil dərslərində danışmağı əsil danışıq situasiyalarında öyrətmək heç də asan deyil. Bunun üçün bir neçə amil-materialın auditoriya üçün maraqlı, lazımlı və uyğun olması diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. CD, film, televiziya verilişi, internet mənbəyi, audio material müəllim tərəfindən seçilir və tələbələrə təqdim olunur. Hətta dərskənəkar vaxtlarda İKT-dən müstəqil istifadə tələbənin marağından asılı olsa da belə müəllim bəzi dil materiallarını işləməyi tələb edərək onu yönəldə bilər [2].

İKT-nin hər hansı bir xarici dilin öyrənilməsində müsbət roluna baxsaq görərik ki, yeni texnoloji vasitələr ilə tədris şəkil, səs və videoların sayəsində daha maraqlı, konkret, cəzbedici və bəzən əyləncəli də olur. Dərsdə istifadə olunan dil materialı orijinal, əsil danışıq situasiyalarından və danışıq anından olduğu kimi götürülmüş olur.

İKT bu zəngin informasiya mənbəyindən fransız dilinin tədrisində istifadə etmək və müxtəlif pedaqoji fəaliyyətlər (aktivitələr) təşkil etmək imkanları yaradır. Tələbələr xarici dili öyrənmək üçün daha yaxşı, əlverişli mühitə düşürlər. Beləliklə tələbələr öyrənmək üçün daha diqqətli olmağa başlayırlar.

Bütün tip dərslərin İKT ilə keçirilməsi labüd deyil, lakin Oxu və nitq dərslərində müəllimin yanaşmasından asılı olaraq müraciət etmək olar. Yazı və qrammatika dərslərində isə İKT-dən müntəzəm surətdə istifadə məcbur deyil[3].

İKT-dən istifadə köhnə ənənəvi üsulla olan dərs prosesini aradan qaldırır. İKT materialın təqdimatı üçün vaxta qənaət etməyə imkan verir: müəllimin sözləri, cümlələri, qrammatik qaydaları lövhəyə yazmağına ehtiyac olmur. Bütün bunları dərhal proyektor vasitəsi ilə təqdim etmək mümkündür. Hətta lazım gələrsə izah etdiyi bir öncəki səhifəyə qayıtmaq imkanı da olur. Lakin

ənənəvi üsulla-təbaşir və ya qələmlə yazılmış və sonra silinmiş material yenidən lövhədə yazılmışdır. Bu da zaman itkisi deməkdir.

Bütün müsbət keyfiyyətlərlə yanaşı yeni texnologiyadan istifadə mənfi cəhətlərdən də xali deyil. Belə ki, fransız dilinin xarici dil kimi öyrənilməsi və tədrisi sahəsində İKT-dən istifadə etmək üçün hələ də metodiki göstərişlərə, araşdırmalara ehtiyac var. İKT-nin tədrisə tətbiqi üçün ondan istifadə bacarığı və tədrisə yararlı mənbələr haqqında məlumatlı olmağı tələb edir.

Müəllimin rast gələ biləcəyi çətinliklərə nəzər salaq. Öncə müəllim deyiləcək dərsin mövzunu əvvəlcədən planlaşdırmalı, axtarılıb seçməlidir. Bu zaman müəllim adət etdiyi ənənəvi üsuldən kənarlaşıb daha çox yeni tədris texnologiyasına zaman ayırmalıdır. Bəzən müəllimlər kifayət qədər mənbə olmadığını və ya uyğun mənbələrin olmadığını önə sürürlər. Digərləri isə bu zəngin mənbənin içərisində çaşılıb qalırlar, dərslərinin məzmununa uyğun mövzu axtarılıb tapmaq və istifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Bəzi tələbələr də alışdıqları ənənəvi üsuldən İKT ilə tədrisə inteqrasiyada çətinlik çəkirlər. Azərbaycanlı müəllimin danışığı üslubuna və tempinə vərdiş etmiş tələbə üçün fransızın danışığını anlamaq çətin olur. Onların yeni tədris üsuluna uyğunlaşmalarını da, bu və ya digər çətinliklərin aradan qaldırılmasında da müəllim müxtəlif üsullarla həll etməlidir.

İKT-dən tədrisdə istifadə və onun yeni iş metodları müəllimlərdən pedaqoji fəaliyyətlərində dəyişiklik edərək bu yenilikləri öz təcrübələrinə tətbiq etməyi tələb edir. Bütün bunlara baxmayaraq texnologiya nə qədər inkişaf etsə də müəllim auditoriyada əvəzəlməz olaraq qalır. Çünki bütün hallarda dərstdə İKT-dən necə və nə zaman istifadə ediləcəyinə müəllim qərar verir. Lakin İKT-nin tətbiqi tələbələrin müstəqil çalışmalarını da təmin edir və müəllim yeganə bilik ötürücüsü olmur. O, auditoriyada daha çox təşkilatçı və istiqamətləndirici rolunda olur. Bu zaman müəllimin işi qismən asanlaşmış olur, hətta müəllimlərin internet vasitəsilə təcrübə mübadiləsi və tədrisdə istifadə edilə biləcəkləri materialları bölüşmək imkanları da olur.

Beləliklə, fransız dilinin tədrisində, xüsusilə danışığı vərdişlərinin yaranmasında dərslük və ondan istifadə olunan metod İKT-nin yerini verə bilməz. Çünki onun tətbiqi sayəsində, tələbə fransız dilini ardıcıl, tam, yüksələn xətt üzrə mənbəyindən öyrənmək imkanı əldə edir.

İnternet tələbələrə fransız dilində limitsiz, real kommunikativ situasiyalar və fransız sivilizasiyasına dair bir çox mənbələrdən istifadə imkanı yaradır. Bu da tələbələrin mədəniyyətlər arası ünsiyyət və dil öyrənmə qabiliyyətini inkişaf etdirir.

İKT-yə uyğunlaşmaq artıq tədrisin inkişaf tendensiyasıdır. Gündəlik həyatda texnologiyanın üstünlüklərini, inkişafını hər an görürük. Lakin tədrisdə hansı mənbədən və necə istifadə ediləcəyi böyük əhəmiyyət kəsb edir. O həm də yeni üsulların və strategiyaların inkişafına şərait yaradır.

Müəllimlərin İKT-yə inteqrasiyası üçün vacib şərtlərdən ən əsası müəllimlərin təkmilləşməsi və təchizat məsələləri, daha sonra istifadə olunacaq mənbələri aşkarlamaq və tətbiq ediləcək metodu müəyyənləşdirməkdir.

Komputerin bir çox funksiya yerinə yetirməsi tədris prosesində audio, video və audiovizual materiallardan görüntülü və dinləyərək istifadə etmək olur. Yəni CD, DVD, radio, televiziya verilişlərindən, hətta tədris saytlarından – ödənişsiz zəngin mənbələrdən yararlanmaq kimi şanslar var.

Müasir tipli avadanlıqlarla təchiz olunmuş auditoriyalarda keçirilən dərslərdə tələbələrə materialı daha çox zaman ayıraraq dinlətmək şifahi anlamı, qavramanı asanlaşdırır və əlavə dil materialları-sosial-mədəni mövzular dərslə daxil edilir [1].

İndi əksər tələbənin şəxsi komputeri və internetə bağlanmaq imkanları var, hətta tələbə özü müxtəlif internet mənbələrindən müstəqil istifadə edə və müəyyən təkliflər də irəli sürə bilirlər.

Fransız dilində istifadə olunan internet mənbələri daima yenilənərək müəllim və tələbələrin tələbatını ödəyir və sürətlə inkişaf edir. Burada daha çox məişət dilində işlənen, gündəlik həyatda rast gəlinən söz və ifadələr, audio və video materialların istifadəsindən söhbət gedir. Dil materialları yeni öyrənenlər üçün daha diqqətlə seçilməlidir ki, tələbələr söz ehtiyatını və qrammatikadan biliklərini genişləndirə bilsinlər.

Beləliklə, tələbələr də yavaş-yavaş müxtəlif üsullarla müstəqil surətdə eşidib anlama qabiliyyətini inkişaf etdirir. Bu cür işləmək tələbədə yeni öyrənmə strategiyası yaradır və onu müstəqil çalışmaq vərdişlərinə alışdırır. Tələbədə öyrəndiyi bilik və məlumatları digər tələbələrə

çatdırmaq bacarığı yaranaraq inkişaf edəcək. Bütün bunlar hər hansı bir situasiyada bir fransızın nitqini daha yaxşı anlamağa kömək edəcək. Bunun üçün dinləmə zamanı nələr əsasdır:

- açar sözləri anlama;
- ümumi və ya təfəsilatı ilə anlama;
- fransız dilində söz və səslərin tələffüzünü orijinal səviyyədə öyrənmək;
- söz və ifadələri situasiyalarda öyrənmək;
- qrammatik qaydaları kontekstdən bir daha mənimsəmək və qeyd götürmək;
- müxtəlif situasiyaları öyrənmək;
- sivilizasiyanı öyrənmək.

Xarici dilin tədrisində xüsusilə şifahi anlamada İKT-yə inteqrasiyanın böyük əhəmiyyəti var. Dinləmə ümumi, seçilmiş, incələnmiş olmalı və auditoriyanın səviyyəsi və marağı nəzərə alınmalıdır. Yaranacaq problemləri həll etmək üçün müxtəlif çalışmaların əvvəl və ya sonra veriləcəyi nəzərdən qaçırılmamalıdır [3].

Lakin bütün bunlar müəllimin tədris prosesində rolunu məhdudlaşdırmır əksinə yeni məzmun verir. Yəni müəllim vasitəçi, təşkilatçı, nəzarətçi və pedaqoji materialın tərtibatçısı (yaratıcısıdır). Müəllimin tədris etdiyi dilin didaktikasını kifayət qədər mükəmməl bilməsi vacib şərtlərdəndir. Eyni zamanda İKT-dən istifadə üsullarını, fransız dilinin tədrisi üçün uyğun internet mənbələrini tanımalı və onların tətbiqi metodikasını təkmilləşdirməlidir.

Respublikamızda bütün ali məktəblər artıq internet şəbəkəsi ilə və ən müasir tipli komputerlərlə təchiz olunub. O cümlədən, fransız dilinin tədrisi də elm-texnikanın yeniliklərindən istifadə edilərək müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir. Yeni texnologiya universitetlərdə özü ilə müstəqil öyrənmə, qrupla öyrənmə, məsafədən öyrənmə kimi öyrənmənin müasir tipli üsullarını da yaradıb. Texnoloji vasitələrin tədrisə tətbiqi yeni interaktiv təlim metodlarının meydana gəlməsinə də səbəb olur [5].

Sonda ali məktəblərdə fransız dilini tədris edən müəllim və öyrənən tələbələr üçün bir neçə internet mənbəyi təqdim edirik:

- Bibliothèque Nationale de France : <http://www.bnf.fr>
 - Françaislangueétrangère:ressourceshttp://www.culture.gouv.fr/culture/dglf/ressources/ressources_fle.htm
 - Français en ligne: <http://francaisenligne.free.fr/>
 - Site documentaire pour la compréhension écrite et orale : <http://www.ph-ludwigsburg.de/html/2b-frnz-s-01/overmann/baf3/3e.htm>
 - Français compréhension orale http://www.u-picardie.fr/CRL/minimes/francais/c_oral_f.htm
- Ayrı-ayrı fənlər üzrə tədris prosesində istifadə etmək üçün elektron mənbələr :
- Phonétique: les ressources pour la phonétique: <http://phonetique.free.fr/>
 - Lexique FLE : <http://lexiquefle.free.fr/>,
 - Civilisation française : <http://www.cortland.edu/flteach/civ/index.html>
 - La chanson en cours de FLE : <http://platea.pntic.mec.es/~cvera/hotpot/chansons/>
 - Apprendre le français en ligne : <http://www.bonjourdefrance.com/>
 - Le point du FLE : compréhension, expression, grammaire, vocabulaire, etc. <http://www.lepointdufle.net/>
 - Chanson française et francophone en cours de FLE <http://people.southwestern.edu/~prevots/songs/>
 - Exercices en FLE : <http://leonardofrances.en.eresmas.com/exercices.htm>
 - Littérature audio <http://www.litteratureaudio.com/notre-bibliotheque-de-livres-audio-gratuits>
 - Ciel bretagne: Cours et exercices FLE pour apprendre le français en ligne <http://www.ciel.fr/apprendre-francais/exercices-francais.htm>

ƏDƏBİYYAT

1. Baron Georges-Louis et Bruillard Éric, 1996, L'informatique et ses usagers dans l'éducation Presses Universitaires de France. Paris : l'Éducateur
2. Depover Christian, Giardina Max, Marton Philippe, 1998, Les environnements d'apprentissage multimédia. Paris : L'Harmattan
3. Dieuzeide Henri, 1994, Les nouvelles technologies : outils d'enseignement. Paris : Nathan
4. Tagliante Christine, 1994, La classe de langue. Paris : CLE International
5. TICE et FLE : Idées, outils et ressources pour la classe de FLE. <http://www.edufle.net/No-34-mai-2008-TICE-et-FLE> FU Rong, 2006

РЕЗЮМЕ

Мехсети Аскерова

Использование ИКТ в преподавании французского языка

В статье речь идет о требованиях, предъявляемых к использованию ИКТ в использовании иностранных языков, в частности, французского языка, о роли преподавателя, а также о встречаемых трудностях.

ABSTRACT

Mahsati Asgarova

The usage of ict in teaching the French language

In the article, it is dealt with alleged demands, the role of the teacher and facing difficulties while using ICT in teaching a foreign language, especially the French language.

İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ TAPMACALARDAN İSTİFADƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: *şifahi nitq, tapmacalar, dərslərin motivasiya mərhələsi, məntiqi təfəkkür, şifahi xalq ədəbiyyatı, janr, mənəvi dəyərlər, lüğət ehtiyatı, ingilis dilinin tədrisi, imkanlar*

Key words: *oral speech, riddles, the motivation stage of the lesson, logical thinking, folklore, genre, spiritual values, vocabulary stock, teaching of English, opportunities*

Ключевые слова: *устная речь, загадки, период мотивации урока, логическое мышление, устная народная литература, жанр, духовные нравы, словарный запас, преподавание английского языка, способности*

Tapmaca şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim və maraqlı janrlarından biridir. Bu janr uzun əsrlərdən bəri nəsil-dən-nəslə, ağızdan-ağza keçərək müxtəlif dəyişikliklərə uğramış, bəzən forma və məzmununu dəyişmiş, yeni məna, məzmun kəsb edərək bu günə qədər gəlib çıxmışdır [2].

Tapmaca-insanın zehni qabiliyyətini, ağılının çevikliyini yoxlamaq məqsədilə yaradılan ədəbi janrdır. Hər hansı bir əşya və ya hadisəni bənzətmə yolu ilə göstərən, nəzm və nəsr şəkilli bu yığcam məcazi ifadələrin qayəsi insanları düşünməyə sövq etməkdir [5].

İngilis dilini tədris edərkən şagirdlərin lüğət ehtiyatını zənginləşdirmək, ünsiyyət bacarıqlarını formalaşdırmaq, ən zəruri qrammatik anlayışları və dil konstruksiyalarını mənimsətmək, onların şifahi nitqini inkişaf etdirmək, yazı texnikası və yazılı nitq, dinləyib-anlama vərdişlərini inkişaf etdirmək üçün müxtəlif üsul və vasitələrlə yanaşı, şifahi xalq ədəbiyyatının nümunələrindən biri olan tapmacalardan da istifadə etmək olar. Tapmacalar şagirdlərin nitqinin inkişafına güclü təsir göstərir, onları düşünməyə, mühakimə yürütməyə, fakt və hadisələri tutuşdurmağa təhrik edir.

Şagirdlərin hərtərəfli inkişafında tapmacaların rolu xüsusilə böyükdür. Müasir təlim prosesində tapmacalar şagirdlərdə mövzuya maraq oyatmaq, dərslərin daha səmərəli təşkilinə nail olmaq üçün dərslərin motivasiya mərhələsində müəllimlərə geniş imkanlar açır. Motivasiya həm dərslə, həm də şagird təfəkkürünə təsir edən güclü bir amildir [4].

Bunu nəzərə alaraq dərslər zamanı tapmacalara tez-tez müraciət etmək məqsədəuyğun hesab edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, tapmacaların mövzusu dərslərin mövzusu ilə bilavasitə bağlı olmamalıdır. Məsələn, təbiət hadisələrindən danışarkən bir təbiət hadisəsi ilə bağlı tapmaca motivasiya yaratmaqda köməyə gələ bilər:

I have not wings, yet I fly.
I have not eyes, yet I cry.
What am I? (*Cloud*)

Voiceless it cries,
Wingless flutters,
Toothless bites,
Mouthless mutters. (*The wind*).

What is red and blue, and purple and green?
No one can reach it, not even the queen. (*A rainbow*).

Bundan əlavə, şagirdlərin diqqətini müasir texnikanın insanların işini yüngülləşdirməsinə yönəltmək istədikdə yenə tapmacalardan istifadə etmək olar:

What never asks questions, but is often answered? (*A doorbell*)
What needs an answer, but doesn't ask a question? (*A telephone*)
This thing runs but cannot walk, sometimes sings but never talks.
Lacks arms, has hands; lacks a head but has a face. What is it? (*A Clock*) [1]

Müxtəlif mövzulu tapmacalar uşaqların dünyagörüşünü genişləndirmək, onların ətraf aləm haqqında təsəvvürlərini, əqlini və zehni cəhətlərini cilalamaq, məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirmək üçün çox təsirli vasitədir.

Surely all people
Who deserve to be here
Have visited a place where
All and Nothing can be found. (Dictionary)
Where can you find roads without cars
forests without trees and cities without houses? (On a map)
My life can be measured in hours,
I serve by being devoured.
Thin, I am quick
Fat, I am slow
Wind is my foe (A candle).

What has roots as nobody sees,
Is taller than trees,
Up, up it goes
And yet never grows? (A mountain)

The Moon is my father,
the Sea is my mother;
I have a million brothers,
I die when I reach land (A wave on the ocean) [1].

Tapmacalar şagirdin məntiqi təfəkkürünü və dərk etmə qabiliyyətini, müstəqillik və fəallığını inkişaf etdirmək üçün geniş imkanlar açır. Məsələn: SACK

A poor farmer went to the market to sell some peas and lentils. However, as he had only one sack and didn't want to mix peas and lentils, he poured in the peas first, tied the sack in the middle, and then filled the top portion of the sack with the lentils. At the market a rich innkeeper happened by with his own sack. He wanted to buy the peas, but he did not want the lentils.

Pouring the seed anywhere else but the sacks is considered soiling. Trading sacks is not allowed. The farmer can't cut a hole in his sack.

How would you transfer the peas to the innkeeper's sack, which he wants to keep, without soiling the produce?

ANSWER:

Pour the lentils into the innkeeper's sack, bind it and turn inside out. Pour in the peas. Then unbind the sack and pour the lentils back to your sack [3].

Tapmacalardan əyləncə vasitəsi kimi də istifadə etmək olar. Dərslərdə oyun-tapmacalardan istifadə edilən zaman şagirdlər tapmacalara böyük maraq göstərir, əzbərləyir, zehinlərini inkişaf etdirirlər. Təfəkkürü formalaşdırmaq üçün də oyun-tapmacalardan çox istifadə etmək olar ki, bunlar da şagirdləri fəallaşdırır, onlarda sərbəst fikir söyləmək qabiliyyətini, yaradıcılığını artırır.

Dərslərdə “Tapın görək, bu, nədir?” didaktik oyununa da geniş yer vermək lazımdır. Oyun zamanı tapmacaların cavabı şəkil və ya oyuncaq vasitəsilə göstərilir. Şagirdlərdən biri tapmacanı deyir, o birisi isə tapmacaya aid şəkil göstərir. Yaxud müəllim tapmacanı deyir, şəkli isə şagird göstərir. Şəkil çəkmək qabiliyyəti olan şagird deyilən tapmacanın cavabının lövhədə şəklini də çəkmə bilər:

The sun bakes them, the hand breaks them,
the foot treads on them, and the mouth tastes them.
What are they? (*Grapes*)

A wee man in a red coat.
Staff in my hand, stone in my throat.
What am I? (*A Cherry*)
Clean, but not water,
White, but not snow,
Sweet, but not ice-cream.
What is it? (*Sugar*)

I build bridges of silver and crowns of gold. Who am I? (*A dentist*)

I'm tall when I'm young and I'm short when I'm old. What am I? (*A candle*) [1]

Sadə dildə olan, uşaqların idrakını canlandıran, onları tədqiqata sövq edən tapmacalardan istifadə etmək günün tələbləri baxımından faydalıdır. Dərslərdə müasir dövrlə, bugünkü həyatımızla səsleşən tapmacalara daha çox üstünlük vermək lazımdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Eleanor Cook. Enigmas and riddles in literature, Cambridge: 2006, p. 291
2. Nurəddin Seyidov, Tapmacalar, Bakı, Şərq-Qərb, 2004, səh. 208
3. Tristram P. Coffin, Hennig Cohen. Folklore in America: Tales, Songs, Superstitions, Proverbs, Riddles, Games, Folk Drama and Folk Festivals // <http://www.questia.com/read/83852367>
4. http://muallim.edu.az/content/?category=arxiv&issue=03&content_id=44
5. <https://az.wikipedia.org/wiki/Tapmaca>

ABSTRACT

Elnaz Aliyeva

Usage problems of riddles in teaching of English

Riddles being one of the oldest and richest genres of folklore are valuable treasure of word reflecting the history, spiritual values, customs and traditions of the people in themselves.

In the article the usage opportunities from the riddles being one of the samples of folklore in enriching the vocabulary stock of the students, forming their intercourse abilities and improving their oral speech in the teaching of English are investigated. It is emphasized the importance of giving more superiority to the riddles having in common with modern times and today's life at the lessons.

РЕЗЮМЕ

Елназ Алиева

Задачи использования загадок в обучении английскому языку

Загадки являются одним из древних и ценных жанров в устной народной литературе и отражают в себе историю народа, его традиции и духовные нравы как ценный словарный клад.

Статья исследует в себе способы использования различных загадок в устной народной литературе, учит навыкам разговорной речи и обогащения запаса у учеников изучающих английский язык. Подчеркивается также необходимость в наш современный период предпочтения загадок на уроках, который так сочетается в сегодняшний день.

KEÇMİŞ BİTMİŞ ZAMANIN (PASSÉ COMPOSÉ) FRANSIZ VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ TƏDRİSİ YOLLARI

Açar sözlər: xüsusi hallar, keçmiş zaman feili sifəti, pedaqoji təcrübə, flektiv dil (seçmə dil), aqlütinativ dil (iltisqa dil), köməkçi feil, cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşma

Key words: special cases, past participle, pedagogical practice, flective language, agglutinative language, auxiliary verbs, sequence according to gender and quantity

Ключевые слова: особые надежи, причастие прошедшего времени, педагогическая практика, флективный язык (специальный язык), агглютинативный язык (экономический язык), вспомогательный глагол, согласование по роду и числу

Fransız dilində *Passé composé* zamanı keçmiş bitmiş zamanı ifadə edir və Azərbaycan dilinə şühudi və nəqli keçmiş zaman kimi tərcümə olunur. Bu zaman keçmişə aid bir hadisəni, bir hərəkəti ifadə etmək üçün istifadə edilir. *Passé composé* zamanını düzəltmək üçün *avoir* və ya *être* köməkçi feillərindən birinin indiki zamanda şəxslərə görə təsrifindən və əsas feilin *participe passé* formasından istifadə olunur. Fransız dilində *Passé composé* zamanında feillərin əksəriyyəti *avoir* köməkçi feili ilə təsrif olunur. Bu halda *avoir* köməkçi feili indiki zamanda şəxslərə görə təsrif olunur və ona əsas feilin *participe passé* forması artırılır. Qrammatika kitablarında və orta məktəb dərslərlərində qeyd edilir ki, *être* feili ilə *Passé composé* zamanında yalnız 15 feil və bütün pronominal feillər təsrif olunurlar. Lakin *être* ilə təsrif olunan feillərin sayı müxtəlif mənbələrdə fərqlidir. Uzun illərin təcrübəsinə əsaslanaraq belə qənaətə gəlirik ki, *être* ilə təsrif olunan 18 feildir. Bunlar aşağıdakılardır: *aller, partir, sortir, arriver, venir, revenir, devenir, passer, entrer, rentrer, rester, descendre, monter, tomber, retourner, décéder, mourir, naître*. Bu zamanı düzəltərkən görürük ki, bu feillər *être* ilə təsrif olunurlar. Düzdür *passer* və *décéder* feilləri eyni zamanda *avoir* feili ilə də təsrif olunurlar. *Passé composé* zamanını düzəltərkən *être* feili indiki zamanda şəxslərə görə təsrif olunur və ona yuxarıda qeyd etdiyimiz feillərin *participe passé* forması əlavə edilir. Bu halda biz görürük ki, *Passé composé* zamanının düzəlməsində və işlənməsində *avoir* və *être* feilləri ilə işlənən *participe passé* formaları arasında böyük fərq vardır. Belə ki, *avoir* ilə təsrif olunan feillərin *participe passé* forması aid olduqları mübtədə ilə cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşmırlar. Məsələn:

Hier nous avons acheté deux livres intéressants. -Dünən biz iki maraqlı kitab aldığımız.

Marie et Lucie ont regardé un film intéressant. -Mari və Lusi maraqlı bir filmə baxdılar.

Bu nümunələrdən görünür ki, *avoir* ilə təsrif olunan feillərin *participe passé* forması aid olduğu mübtədə ilə cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşmır. Əksinə *être* ilə təsrif olunan feillərin *participe passé* forması isə aid olduqları mübtədə ilə cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşırlar. Məsələn:

Avant hier ma femme est partie pour Paris. -Sırağün mənim arvadım Parisə yola düşdü.

Ce soir les étudiants sont arrivés à Bakou. -Bu axşam tələbələr Bakıya gəldilər.

Bu nümunələrdən biz görürük ki, *être* ilə təsrif olunan feillərin *participe passé* forması aid olduğu mübtədə ilə cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşırlar.

Azərbaycan dilində *Passé composé* zamanı şühudi və nəqli keçmiş zamanlarına uyğun gəlir. Lakin bu zamanların düzəlməsində heç bir köməkçi feildən istifadə edilmir və burada uzlaşma da olmur. Çünki bu dillər müxtəlif dil qruplarına aiddirlər. Fransız dili flektiv (seçmə) dil qrupuna aiddir. Bu dildə hal şəkilçilərindən və affikslərdən heç vaxt istifadə edilmir. Məsələn:

Mon livre-kitabım; mes amis -dostlarım; votre livre -kitabınız

Lakin, Azərbaycan dili aqlütinativ (iltisqa) dil qrupuna aiddir. Bu dildə düzəltmə sözlər sözün kökü dəyişmədən affikslər artırmaqla əmələ gəlir. Məsələn:

Kitab, kitabça, kitabxana, kitabxanaçı

Bundan əlavə fransız dilində iki cins vardır: kişi və qadın cinsləri. Lakin, Azərbaycan dilində cins kateqoriyası olmadığından uzlaşma da yoxdur. Məsələn:

Dünən axşam böyük bacım bizə gəldi. -Hier soir ma sœur aînée est venue chez nous.

İyul ayında azərbaycanlı tələbələr Parisə yola düşdülər. – Au mois de juillet les_étudiants azerbaïdjanais sont partis pour Paris.

Bu nümunələrdən görünür ki, fransız dilindən fərqli olaraq Azərbaycan dilində işlənmiş cümlələrdə bitmiş keçmiş zamanda heç bir uzlaşma yoxdur. Lakin fransız dilində işlənmiş cümlələrdə *participe passé* aid olduğu mübtəda ilə cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşır.

Bu zamanın düzəlməsində *avoir* ilə təsrif olunan feillərin iştirakında diqqəti çəkən bir hal vardır. Əgər *Passé composé* zamanı vasitəsiz tamamlıq əvəzliliklə işlənsə onda bu zaman forması *avoir* ilə düzəlməsinə baxmayaraq vasitəsiz tamamlıq əvəzlilik aid olduğu *participe passé* ilə cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşır. Məsələn:

Nous avons fait les exercices. → Nous les avons faits.

Le professeur a corrigé les fautes des étudiants. → Le professeur les a corrigées.

Elles ont regardé la télé. → Elles l'ont regardée.

Verilmiş nümunələrdən görüldüyü kimi vasitəsiz tamamlıq əvəzlilik ilə *participe passé* arasında cinsə və kəmiyyətə görə uzlaşma olur.

Fransız dilində *Passé composé* zamanının düzəlməsində xüsusi bir məqam vardır. Belə ki, *entrer, sortir, passer, monter, descendre, retourner* feilləri əgər vasitəsiz tamamlıqla işlənsə bu zaman bu feillərin *Passé composé* zamanı *avoir* köməkçi feili ilə düzəlir. Məsələn:

En été nous avons passé un examen.

Ils ont descendu les chaises au premier étage.

Mon père a sorti la voiture du garage.

Il a entré la voiture dans le garage.

Bütün bu nümunələrdə biz heç bir uzlaşma qeydə almırıq.

Beləliklə, keçmiş zamanın fransız və Azərbaycan dillərində düzəlməsi və işlənməsinə diqqət yetirdikdə biz görürük ki, bütün vəziyyətlərdə xüsusi və müxtəlif hallar mövcuddur. Bu da ondan irəli gəlir ki, bu dillər müxtəlif dil qruplarına mənsubdurlar.

Fransız dilində *Passé composé* zamanının düzəlməsində təsrif olunan feilin *participe passé* formasından istifadə olunur. Bu halda hər bir feil qrupu üçün ayrı-ayrı *participe passé* formaları müəyyənləşmişdir. Belə ki, məsdər formaları “er” ilə bitən birinci qrup feillərin *participe passé* forması -é: *habiter-habité, demander -demandé, regarder-regardé*; məsdər forması “ir” ilə bitən ikinci qrup feillərin *participe passé* forması-i: *finir-fini, choisir-choisi, rougir-rougi*. Lakin, üçüncü qrup feillərinin məsdər forması müxtəlif olur. Çünki üçüncü qrup feilləri sabit qaydaya tabe olurlar: *prendre- pris, faire-fait, voir-vu, boire-bu, venir -venu*.

Qeyd etmək istərdik ki, “ir” ilə bitən bəzi feillərin *participe passé* forması sabit olmur, müxtəlif formalarda düzəlir. Məsələn:

Venir-venu, revenir-revenu, devenir -devenu

Bundan başqa bəzi üçüncü qrup feilləri vardır ki, onların *participe passé* formaları xüsusi formada olur. Məsələn:

Être- été, avoir-eu, mourir -mort, naître- né və s.

Bütün göstərilən nümunələrdən və aparılmış tədqiqatlardan aydın olur ki, *Passé composé* zamanının və Azərbaycan dilinə uyğun gələn şühudi və nəqli keçmiş zaman formalarının düzəlməsi və işlənməsində bəzi oxşar və fərqli cəhətlər vardır. Belə ki, hər iki zaman keçmişdə bitmiş bir hərəkəti, hadisəni bildirir. Fərqli cəhətləri ondan ibarətdir ki, fransız dilində *Passé composé* zamanı *avoir* və ya *être* köməkçi feillərinin indiki zamanda təsrifindən və təsrif olunan feilin *participe passé* forması ilə düzəldiyi halda, Azərbaycan dilində bu zaman forması feilin kökündən və şühudi və nəqli keçmiş zamanın uyğun şəxs sonluqlarından istifadə etməklə düzəlir və Azərbaycan dilində cins kateqoriyası olmadığından burada uzlaşma olmur və heç bir əlavə feildən istifadə edilmir.

ƏDƏBİYYAT

1. Martin Riegel, Jean – Christophe Pellat, René Rioue. Grammaire méthodique du français, Presses Universitaires de France, Paris, 1994
2. Maïa Grégoire avec la participation de Gracia Merlo. Grammaire progressive du français, CLE International, Paris, 1997
3. Sylvie Poisson–Quinton, Célyne Nuet–Ogle, Roxane Boulet, Anne Vergne-Sirieys. Grammaire expliquée du français. CLE International, 2003

ABSTRACT

Ali Allahverdiyev

The usage of the *passé composé* tense form in both French and Azerbaijan languages

When we investigate teaching of the *Passé composé* tense in both French and Azerbaijan languages, it becomes clear that this tense coincides with the Past Simple tense. But usage and formation of this tense is different in both languages. Because these languages belong to various language groups.

Though in the formation of the *Passé composé* tense the present tense form of the auxiliary verbs *être* and *avoir* and participle *passé* of the classified verb are used, but in the Azerbaijan language these are not used and as there is no any gender category in Azerbaijan, no sequence occurs in the formation of this tense.

РЕЗЮМЕ

Али Аллахвердиев

Методы преподавания *passé composé* в французском и азербайджанском языках и их сходные и отличительные особенности

При исследовании преподавания употребления *passé composé* времени во французском и азербайджанском языках выясняется, что данное время соответствует формам *şühudî* и *nəqli* прошедшего времени. Но образование и употребление этого времени в обоих языках отличается, так как сравниваемые языки относятся к различным языковым группам. Если при образовании *passé composé* используются настоящее время вспомогательных глаголов *être* и *avoir* и спрягаемая форма глагола *passé composé*, то в азербайджанском языке эти формы не применяются, а поскольку в азербайджанском языке отсутствует категория рода и при образовании данного времени согласование не имеет места.

EFFECTIVE WAYS FOR TEACHING VOCABULARY

Açar sözlər: Lüğətin seçilməsi, lüğətin təqdim olunması və mənimsənilməsi, lüğətin təqdim olunma mərhələləri, elmi prinsiplər, söz və ifadələr, söz birləşmələri, idiomlar, sabit söz birləşmələri, sinonim və antonimlər, fəaliyyət növləri, yaş səviyyəsi, dil öyrənmələr, tapşırıqların sayı və növü

Key words: Selection of vocabulary, presentation and assimilation of vocabulary, stages of vocabulary presentation, scientific principles, words and phrases, idioms, fixed expressions, synonyms and antonyms, kinds of activities, age level, students, number and types of exercises

It is common knowledge that a language is the most interrelationship among human beings. Nowadays to know any foreign language is very important and useful for everybody, especially English. To master a foreign language students must be engaged in activities which are characteristic of the language; they should hear the language spoken, speak, read and write it. There is no doubt that a knowledge is essential for the mastery of a language. Here, the problem is how to gain this knowledge, by what way we can gain this knowledge and master the foreign language perfectly. Everything depends on the teacher. Foreign language teacher should know what his students are expected to achieve in the process of learning the foreign language. To master any foreign language deeply the students should have perfect vocabulary.

Vocabulary is one of the aspects of the language to be taught. In the process of teaching the foreign language, the teacher should know the importance and the role of vocabulary in all stages of the teaching process. Vocabulary can't be taught, it can be presented, explained, included in all kinds of activities, but it must be learned by the individuals. So, I want to explain the most effective ways of teaching vocabulary in the process of teaching. An experienced teacher should select correct vocabulary, firstly. Then the teacher should find the most effective ways of presenting of this vocabulary. That's why the teacher should know the techniques for teaching vocabulary. In order to achieve effective classroom learning, the teacher should use all the accessories he has at his disposal. The teacher must look for ways in order to arouse the interest of his students and retain it throughout the lesson.

As a language teacher we should arouse interest in vocabulary and certain excitement in personal development in this area. We can help our students by giving them ideas on how to learn vocabulary and some guidance on what to learn. Before planning the organization of teaching vocabulary, we need to have clear in our minds exactly what our subject matter is. What sorts of things are included under the heading vocabulary. While presenting vocabulary the foreign language teacher needs to use programmed learning. The main features of programmed learning are as follows:

1. Learning by small easy steps.
2. Immediate reinforcement by supplying a correct answer after each response.
3. Progression at the learning rate of each individual student.
4. For effective ways of teaching vocabulary, the teacher should follow the following steps:
 - a) Selection
 - b) Presentation
 - c) Isolation and explanation
 - d) Practice

Before presenting vocabulary the foreign language teacher should select the vocabulary. Experiments have proved that the use of programmed instruction for vocabulary learning allows us to instruction the number of words to be learned since students are able to assimilate them while working independently it should be carefully selected in accordance with the principles of selecting linguistic material, the conditions of teaching and learning a foreign language. While selecting vocabulary, the teacher should also know what words, collocations, idioms, fixed expressions, false friends, homophones, homonyms, antonyms or synonyms of those words should be presented. When we teach the students new words we can check if these words have any false

friends in their mother tongue, or if these words are homophones or homonyms of others they know Scientific principles of selecting vocabulary have been worked out. The words selected should be:

- a) frequently used in the language
- b) easily combined (nice weather)
- c) unlimited from the point of view of style (oral or written)
- d) included in the topics the syllabus sets
- e) valuable from the point of word building (use, used, useful, useless, usage, etc.)

Word frequency is an example of a purely linguistic approach to word selection. While selecting vocabulary the teacher should take into account the students' interests, levels and needs. In teaching vocabulary for practical needs is of great importance. That's why they are included in the vocabulary minimum. The number of words and phrases, the syllabus sets for a student to assimilate should be known exactly. The selection of the vocabulary although important is not the teacher's chief concern. The teacher's concern is "how" to get his students to assimilate the vocabulary prescribed. This is a difficult problem. The foreign language teacher should bear in mind that a word is considered to be learned when spontaneously recognized while hearing and reading and it is correctly used in speech as the right word in the right place.

We usually begin by presenting the class with a text in which the unknown words appear. The aim of the presentation is to get the students to perceive the unknown words and to take them into short-term memory. In isolation and explanation we move away from the context and focus, temporarily what they sound and look like, what they mean.

The practice stage comes after the initial presentation and explanation when the student is assumed to have perceived the material and the unknown words and taken them into short-term memory, but can't be said to have really mastered them yet. During practice the material is absorbed into long-term memory and the student enabled to understand and produce examples of it with gradually lessening teacher support. A practice technique may involve reception – "passive" exposure to spoken or written input-or "active" production of language items and discourse.

The process of learning vocabulary means to the student:

- 1) identification of concepts;
- 2) student's activity for the purpose of retaining the vocabulary;
- 3) student's activity in using this vocabulary in the process of communication in different situations.

While teaching vocabulary success depends on the foreign language teacher's experience. An experienced teacher selects the vocabulary carefully. The words selected may be grouped under the following two classes:

1. Words that we talk with or form (structural) words which make up the structure of the language.
2. Words that we talk about or content words

In teaching vocabulary for practical needs both structural words and content words are of great importance. It is generally known that school leavers' vocabulary is poor. They have trouble with hearing, speaking, reading and writing. One of the reasons is poor teaching of vocabulary. Accordingly, the teacher's role in this process is to furnish explanation, to get them to recall or recognize the word by means of different exercises and to assimilate students to use the words in speech. The teacher presents the word and gets his students to identify the concept correctly. So, the true art of teaching is not the application of the "best system", but the ability to stimulate students to worthwhile activity. An experienced teacher uses various techniques to attain the goal-to fix the words in students' memory ready to be used whenever they need them.

If the teacher wants the students to learn the vocabulary during the same lesson not only for hearing and speaking but for reading and writing as well, he shows them how to write and read it after they perform oral exercises. There are different ways of presenting vocabulary. They are the followings:

"Realia"=to bring the thing the word represents into the classroom; Pictures; Mime, action and gesture; Explanation; Translation; Synonyms/antonyms; Using multiple methods for teaching vocabulary.

Before presenting the activity, the teacher should know all the ways of presenting vocabulary. After presenting vocabulary the teacher should check if the students understand the meanings of the new words or not. In order to convey the meanings of words and phrases, the teacher can use two different ways: direct and translation. The direct way of presenting vocabulary brings the student into direct contact with them. The direct way of conveying the meanings of words are usually used when the words denote things, objects. The teacher uses various techniques for this purpose. It is possible to group them into: a) visual; b) verbal; The first group involves the use of visual aids to convey the meaning of unfamiliar words. These may be: objects or pictures showing objects or situations. Here, the teacher can use movements and gestures.

The second group of techniques involves the utilization of verbal means for conveying the meaning of unfamiliar words. These may be: context, synonyms, antonyms, definitions, word-building elements, etc. All aids and materials may be used in presenting, assimilating and reviewing the vocabulary at every stage and in every form in teaching a foreign language within the methods of the acquisition of information about unfamiliar words in listening comprehension, speaking, reading. There are three problems the teacher is to deal with in vocabulary retention:

- a) the number of exercises to be used;
- b) the type of exercises to be used;
- c) the sequence or the order of complexity in which the selected exercises should be done.

In solving these problems the teacher should take into consideration the aim of teaching words and phrases and the nature of them. For presenting, assimilating and reviewing the vocabulary, we can apply different kinds of activities, like guessing games, a word game, chain story, etc. To know a language means to master its structure and words. That's why vocabulary is considered one main aspects of the language. So a foreign language teacher should bear in mind that a vocabulary is considered to be learned when it is spontaneously recognized while listening, reading, writing and it should be correctly used in speech.

REFERENCES

1. Scott Thornbury. How to teach vocabulary (1998)
2. Wilga. M. Rivers, Teaching foreign languages (1987)
3. Veysova Z.. Fəal, interaktiv təlim. Müəllimlər üçün dərs vəsaiti (2007)
4. Diane Larsen Freeman. Techniques and Principles in Language Teaching, 2000, II edition
5. Aliyeva. R., Mehtiyeva. T., John Silver., Interactive teacher training (2002)
6. Spratt M. A., Pulverness, Williams M. (II edition) The teaching knowledge test course (2001)
7. Jim Scrimvener., Learning teaching (1998)

XÜLASƏ

Tehranə Xudaverdiyeva

Lüğətin öyrədilməsinin səmərəli vasitələri

Məqalədə dil öyrənənlərin yaş səviyyəsinə uyğun lüğətin seçilməsindən, onun təqdim olunmasından və müxtəlif fəaliyyət növləri vasitəsilə izah olunmasından və bu lüğətin aktiv şəkildə işlənməsi üçün mərhələlərin seçilməsindən bəhs olunur. Burada həmçinin lüğətin təqdim olunması zamanı bir sıra elmi prinsiplərin nəzərə alınmasından, dildə ümumişlək olan söz və ifadələrin, söz birləşmələrinin, sinonim və antonimlərin düzgün şəkildə seçilməsindən bəhs olunur. Məqalədə həmçinin lüğətin mənimsənilməsində və onun ünsiyyət zamanı tətbiq olunmasında istifadə olunan vasitələr, tapşırıqların sayının və növünün düzgün şəkildə seçilməsi araşdırılır.

РЕЗЮМЕ

Техрана Худавердиева

Задачи использования загадок в обучении английского языка

Загадки являются одним из древних и ценных жанров в устной народной литературе и отражают в себе историю народа, его традиции и духовные нравы как ценный словарный клад.

Статья исследует в себе способы использования различных загадок в устной народной литературе, учит навыкам разговорной речи и обогащения запаса у учеников изучающих английский язык. Подчеркивается также необходимость в наш современный период предпочтения загадок на уроках, который так сочетается в сегодняшний день.

İDIOMLAR VƏ İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ ONLARIN ROLU

Açar sözlər: idiom, hərfi tərcümə, söz birləşmələri, təsnifat, antonim idiomlar, sinonim idiomlar

Key words: an idiom, word for word translation, word combinations, classification, antonym idioms, synonym idioms

Ölkədə həyata keçirilən təhsil islahatı faktiki olaraq, yeni təhsil sisteminin bütün sahələrinə yönəlmişdir. Bu gün milli təhsil sistemləri üçün ən vacib, son dərəcə zəruri olan öyrənilərdə sadəcə oxumaq, yazmaq və danışmaq vərdişlərini yaratmaq deyildir. Eyni zamanda tələbələrdə heç kəsin, o cümlədən gələcək nəsillərin hüquq və maraqlarına xələl gətirmədən özünün, xalqının və ümumən insanın inkişafına yönələn fəal həyat mövqeyi formalaşdırmaqdır. İngilis dilini müasir dövrdə gənclərə tədris etmək, onlarda xarici dil ilə əlaqədar xüsusi bacarıq və vərdişlər aşılamaq müasir təhsil sisteminin əsas, ayrılmaz bir hissəsidir. Başqa sözlə, müasir təhsil sistemi insana xarici dilləri öyrənməklə özünə uyğun dünyagörüşü formalaşdırmağa kömək etməlidir. Təhsil sisteminin əsasında duran belə dünyagörüşü dünya birliyinin önəm verdiyi, zamanın tələbi saydığı, alternativ olmayan hesab etdiyi əsas prinsiplərinə tam uyğun gəlir. Bu istiqamətdə görülmüş işlərdən biri ingilis dilini tələbələrə müasir texnologiya vasitələri ilə daha dərinlən aşılamaqdır. Pedaqoji innovasiyalardan istifadə və tətbiq ingilis dilinin tədrisinin müasirləşməsinin üstün istiqamətlərindən sayılır. Son illərdə xarici dillərin tədrisində xeyli iş görülmüş, bir sıra maraqlı layihələr həyata keçirilmişdir.

Xarici dilin öyrədilməsi sahəsində əsas vəzifə hədəf dilin bütün aspektlərində keyfiyyətin yüksəldilməsinə, təlim müvəffəqiyyətinin artırılmasına nail olmaq, hər bir fərdin bilik, bacarıq və vərdişlərinin yaradılması sahəsində hamı tərəfindən qəbul edilən və ölçülə bilən nəticələri əldə etməsidir.

İngilis dilinin öyrədilməsində qarşımıza çıxan məqsəd və vəzifələri yerinə yetirərkən hər bir müəllim əlindən gələni edir ki, İngilis dili öyrənən hər bir şəxs həmin dilə hərtərəfli yiyələnə bilsin.

Bildiyimiz kimi, istənilən bir dil üçün ən əsas vahid sözdür. Hər bir dil öyrənmək istəyən şəxs mütəmadi olaraq yeni söz və ya söz birləşmələri öyrənir. Onların arasında idiom dildə özünəməxsus yer tuturlar. İdiom latın sözü olub *səciyyəvi xüsusiyyət* deməkdir. İdiomlar müəyyən bir dilin xüsusiyyətlərini daşıyan, dilin ifadəsinin özəlliklərini bildirən söz və ya söz birləşmələrinə deyilir. İngilis dili də idiomlarla zəngin dillərdən biridir. Gündəlik nitqimizi idiomlarsız təsəvvür etmək mümkün deyil. İdiomlara olan maraq son 20 ildə daha da artmışdır. Hal-hazırda ingilis dilində 25.000 idiom mövcuddur. Araşdırmalar göstərir ki, idiomlardan həm şifahi, həm də yazılı nitqdə geniş şəkildə istifadə olunur. Bu söz birləşmələri nitqimizə daha da rəngarənglik, canlılıq qatır. Bu cəhətdən də istər danışanda, istərsə də oxuyanda idiomlardan istifadə etməmək mümkün deyil. Bu mənada idiomlar ingilis dilinin ayrılmaz bir hissəsidir. Xarici dili ikinci bir dil kimi öyrənən tələbələr qrammatikanı mükəmməl bilə bilər, kifayət qədər söz ehtiyatına malik ola bilər, ancaq onlar danışarkən nitqlərində *as above all- hər şeydən öncə, on the whole –bütövlükdə, to get along-yola getmək, at last-nəhayət ki, as usual- bir qayda olaraq, all along- dayanmadan, on purpose-qəsdən, at all- heç, at least- ən azı, for good- həmişəlik, few and far between- nadir hallarda, all of a sudden- qəflətən* kimi idiomlardan istifadə etməzlərsə, onların nitqi həm adi, həm də sıradan təsir bağışlayacaq. Həm də elmi cəhətdən onun potensialının olmadığı aşkara çıxır. [4] İdiomlar bir tərəfdən nitqə mənə çalarlılığı verir, digər tərəfdən isə danışanın nitqini cilalayır və zənginləşdirir. Lakin onlar nitqi nə qədər zənginləşdirərsə, onu cilalasa da belə onu da qeyd etmək lazımdır ki, idiomlardan yerində istifadə etmək lazımdır. İngilis dilini xarici dil kimi öyrənən tələbələr üçün tədrisin ilk mərhələsində idiomlardan öz nitqlərində düzgün istifadə etmək çətin olur. Bu çətinliyin öhdəsindən ancaq təcrübəli müəllimlər gələ və tələbələrə kömək edə bilər. Onlar idiomların əhəmiyyətini, işlənmə yerlərini tədricən tələbələrə izah edir, onlardan yerində və düzgün istifadə etməyi tövsiyə edir.

Nitqdə idiomlardan nə qədər çox istifadə edilərsə, nitq bir o qədər təbii, dəqiq və zərif təsir bağışlayar. Ümumiyyətlə, idiomlar insanların öz fikirlərini daha təbii və ifadəli şəkildə çatdırmaqla-

rı üçün istifadə olunurlar. İdiomlar dəyişməz, sabit qrammatik quruluşa sahibdirlər. Onlar həmçinin leksik və semantik cəhətdə dəyişilməzdir. İdiomlar üçün səciyyəvi xüsusiyyətlərdən biri də odur ki, idiomlar metaforik mənə daşıyırlar. Deməli, idiomların belə çox maraqlı cəlb etməsinə səbəb onların daha çox mənə çalarına, leksik, semantik və stilistik xüsusiyyətlərə malik olmasıdır. İdiomlara olan böyük maraqla yanaşı onu da qeyd etmək lazımdır ki, onları tərcümə edərkən müəyyən çətinliklərlə rastlaşmağımız danılmaz bir faktır. Ümumiyyətlə, idiomların tərcüməsi prosesi çətin və mürəkkəb məsələdir. Çünki bu qəbildən olan sözlər ana dilimizə digər sözlərdən tamamilə fərqli şəkildə tərcümə olunur. Məhz bu xüsusiyyətinə görə idiomlar bəzən sabit söz birləşmələri də adlandırılırlar. Ona görə ki, onlar sərbəst söz birləşmələri kimi hərfi tərcümə edilmirlər. İdiomların tərkibindəki sözlər ilk baxışda bizə qeyri-adi, məntiqsiz, bəzən isə gülməli görünə bilərlər. Lakin bu belə görünsə də, onların tərkibində hər hansısa bir dəyişiklik etmək qeyri-mümkündür və onlar olduqları kimi də öyrənilməlidir. Əgər biz idiomların tərkibindəki elementlərin hər birini öz leksik mənasında tərcümə etsək, bu zaman ortaya idiomun öz mənasından tamamilə fərqli və hətta məntiqsiz bir tərcüməsi çıxar. Buna görə də idiomları lüğət kimi əzbərləmək lazımdır. Gəlin bir neçə idiomun tərcüməsinə nəzər salaq:

To have butterflies in one's stomach- ičinə qurd düşmək

Hair-raising- tükürpədic [2, 17]

To be in the hot seat- iynə(tikan) üstündə oturmaq

It's all Greek to me- başa düşmədim [1, 53]

Not to have a clue about something- başı çıxmaq, heç bir məlumatı olmamaq

Pull yourself together!- Özünə gəl!

It's my bet that...- Mənə belə gəlir ki...

Clean swipe- tam qələbə(idmanda)

On the horizon- yaxın gələcəkdə

To get on smb's nerves- kiminsə əsəblərinə toxunmaq

Hen-pecked husband- arvadağız kişi

Yuxarıdakı nümunələrin tərcümələrindən də gördüyümüz kimi, ingilis dilində idiomları təşkil edən sözlərin əksəriyyəti başqa dilə tərcümə edilərkən öz həqiqi mənalərini itirdilər.

İdiomları təşkil edən elementlərin hansı mənə qrupuna aid olmasından asılı olaraq idiomlar aşağıdakı kimi bir sıra qruplara bölünür:

1. Bədən üzvlərini bildirən sözlərlə ifadə olunmuş idiomlar: *to get in somebody's hair- kimisə boğaza yığmaq, bezdirmək* [3, 578]; *to have your back to the wall- çox çətin bir vəziyyətdə olmaq*; *to rack one's brains- baş sındırmaq(çox fikirləşmək)*; *in the public eye- göz önündə olmaq*; *to keep your feet on the ground- papağını önünə qoyub dərinə düşülmək*; [2, 9]

2. Ərzaq, içki adları ilə ifadə olunmuş idiomlar: *full of beans- həyat dolu, aktiv*; *cool as a cucumber- soyuqqanlı*; *to walk and chew gum- bir əldə iki qarpız tutmaq*; *to go bananas- əsəbiləşmək*; *hot potatoe- çətin adam*; *apple of your eye- gözünün işığı*;

3. Geyim adları ilə ifadə olunmuş idiomlar: *to tighten your belt- ayağını yorğanına görə uzatmaq*; *to have ants in one's pants- kürkünə birə düşmək*; *too big for your boots- lovğa*; *özündən razı*; *to lick someone's boots- kiməsə yaltaqlanmaq*; *suit every pocket- hər kəsin cibinə uyğun*;

4. Heyvan, quş adları ilə ifadə olunmuş idiomlar: *to kill two birds with one stone- bir daşla iki quş vurmaq*; *to have cat-and-dog life- it pişik kimi dolanmaq*; *crocodile tears- aldadıcı göz yaşları*; *to make sheeps eyes to smb- kiməsə sevgi dolu ancaq səfeh baxışlarla baxmaq*; *at a snails pace- çox yavaş*;

5. Rəng adları ilə ifadə olunmuş idiomlar: *to be in the red- borc içində olmaq*; *grey area- çətin məsələ*; *to be in a black mood- qanıqara olmaq*; *out of the blue- gözlənilmədən*; *white lie- ağ yalan*; *red tape- cızma qara*;

6. İdman növlərinin adları ilə ifadə olunmuş idiomlar: *That is the life the ball bounce- nə etmək olar həyat qanunu belədir*; *to sail through something- işin içindən asanlıqla çıxmaq*; *to hang up one's boots- təqəüdə çıxmaq*; *ball is in your court- növbə sənindir*; *to give the game away- sirrin üstünü açmaq*;

7. Temperatur bildirən sözlərlə ifadə olunmuş idiomlar: *to leave smb out in cold- görməzdən gəlmək; to blow hot and cold- tez-tez fikrini dəyişməkdə davam etmək; to lose one's cool-soyuqqanlılığını itirmək; to get cold feet- fikrindən daşınmaq; full of hot air- boş-boş danışan;*

8. Pul ilə əlaqədar olan sözlərlə ifadə olunmuş idiomlar: *to bet one's bottom dollar- bir şeydən çox əmin danışmaq; to be in money- var-dövlət içində üzmək; to look like a million dollars- çox gözəl görünmək; made of money- zəngin;*

9. Zaman bildirən sözlərlə ifadə olunmuş idiomlar: *on time- dəqiq vaxtında; over and over-müntəzəm; time and time (time and again)-vaxtaşırı; to call it a day and night- dayanmadan izləmək; all the time in the world- vaxtı olmaq;*

10. Sayla ifadə olunmuş idiomlar: *first of all –hər şeydən öncə; first rate -əla; at the eleventh hour- son anda; once and for all –nəhayət; chance in a million- milyonda bir ehtimal; to talk nineteen to the dozen- sürətlə danışmaq;*

İdiomlar Ayrıla bilən (S) və Ayrıla bilməyən (I) olmaqla 2 yerə bölünürlər. Əgər tərkibindəki isim feil ilə hissəciyin arasında işləmə bilirsə, bu zaman onlara ayrıla bilən, əks təqdirdə, onlara ayrıla bilməyən idiomlar deyilir. Lüğətdə ayrıla bilən idiomların qarşısında S (separable), ayrıla bilməyən idiomların qarşısında isə I (inseparable) hərfi yazılır.[4] Məsələn:

Please turn off the lights və ya Please turn the lights off;

Take off your sweater və ya Take your sweater off;

Pick up your toy və ya Pick your toy up;

Talk over a matter və ya Talk a matter over;

Look up a word in the dictionary və ya Look a word up in the dictionary və s.

İdiomları müxtəlif nöqtəyi - nəzərdən təsnif etmək olar:

1) Feil tərkibli idiomlar: Məsələn, *to mix up- qarışdırmaq, səhv salmaq; to look into- ehtiyatla araşdırmaq; to break down- xarab olmaq; to pass out- paylamaq; to work out- idman etmək və s.*

2) Feil tərkibli olmayan idiomlar: Məsələn, *at last- nəhayət; all right- hər şey qaydasındadır; in the blink of an eye- bir göz qırpımında [3, 119]; by heart- əzbər; all of a sudden- qəflətən; in vain- əbəs yerə və s.*

3) Cümlədən ibarət olan idiomlar. Bu cür idiomlar bitmiş bir fikri ifadə edirlər. Məsələn,

What is wrong with you?- Sənə nə olub?

Mind your own business!- Öz işinlə məşğul ol!

It rains cats and dogs.- Leysan yağır.

What is up?- Nə baş verib?

That is the last straw!- Axırıncı dəfə olsun!

Take good care of yourself!- Özünə yaxşı bax!

4) Feil+isim tərkibli idiomlar: Məsələn, *to lose one's head- başını itirmək; to waste one's breath- inandıra bilməmək (nəfəsini boşuna tükətmək); to keep one's head- özünü itirməmək; to kick the habits- pis vərdişlərindən əl çəkmək; to miss the boat- fürsəti əldən vermək və s.*

5) Feil + isim+ sözünü (hissəcik) tərkibli idiomlar: Məsələn, *to draw the line at- qəbul edilməz olduğunu dərk etmək; to throw the book at- cəzalandırmaq; to make fun of- zarafat etmək; to keep track of- yadda saxlamaq və s.*

Yuxarıda gördüyünüz kimi idiomları müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərdən bir sıra qruplara ayırdıq. İdiomlar da bir leksik vahid olduqlarına görə onları da digər sözlər kimi yaxın və əks mənalarına uyğun olaraq antonim və sinonimlərə bölmək olar. Gəlin aşağıda əvvəlcə antonim, sonra isə sinonim idiomların siyahısına nəzər salaq:

Antonim idiomlar

To get through to- əlaqə yaratmaq; To break through to- əlaqələri kəsmək

To eat in- evdə yemək; To eat out- bayırda yemək [4, 71]

To keep one's word- verdiyi sözü tutmaq; To break one's word- verdiyi sözə əməl etməmək

Up to date- müasir; Out of to date -dəbdən düşmüş

To keep one's head- soyuqqanlılığı qorumaq; To lose one's cool- soyuqqanlılığını itirmək

To stay in- evdə qalmaq; To stay out- bayırda qalmaq

To have an early night- erkən yatmaq; To have a late night- gec yatmaq

Sinonim idiomlar

To keep in touch with—to stay in touch with- əlaqə saxlamaq

To pass out—to run out- paylaşdırmaq

To be used to –to get used to- öyrəşmək To be on top of the world—to be over the moon-sevincindən göyün yeddinci qatında olmaq [2]

To look into –to check into- yoxlamaq

To look after—to keep an eye on- qayğısına qalmaq[4, 71]

To turn out –to come out- aşkar olmaq, meydana çıxmaq

Over and over –time after time- müntəzəm

So, the article deals with the richness of the English language with idiomatic expressions and the usage of them in the process of communication in modern English. It has been investigated that idioms are the units of the language which make the speech more expressive. The use of idioms is so widespread that an understanding of these expressions is essential to successful communication. Idiom can not be translated word for word as it is a phrase that has a meaning different from the meanings of its individual parts. In the article idioms are classified from different point of views as well.

ƏDƏBİYYAT

1. Thomas B.J. Advanced Vocabulary&Idiom. Longman, 2002
2. Longman. Cutting Edge. Phrase builder. Advanced. Pearson Education Limited, 2003
3. Oxford Advanced Learner's Dictionary. Oxford: Oxford University Press, 2005
4. Robert J. Dixon. Essential Idioms in English. Prentice Hall Regents, 1994

ABSTRACT

**Bulbul Hacıyeva
Turkan Hasanzadeh**

Idioms and their role in teaching of English

The article deals with the richness of the English language with idiomatic expressions and the usage of them in the process of communication in modern English. It has been investigated that idioms are the units of the language which make the speech more expressive. The use of idioms is so widespread that an understanding of these expressions is essential to successful communication. Idiom can not be translated word for word as it is a phrase that has a meaning different from the meanings of its individual parts. In the article idioms are classified from different point of views as well.

РЕЗЮМЕ

**Бюльбюль Гаджиева
Тюркян Гасанзаде**

Идиомы и их роль в преподавании английского языка

Статья говорит об использовании идиоматических выражений в английском языке и об их свойствах в современном разговорном английском языке. Приводится ясность в то, что идиомы делают речь более выразительной и ясной. Идиомы, широко распространенные в английской речи, носят различные смыслы, и поэтому они не переводятся буквально. В статье также приводится классификация идиом с различных точек зрения.

ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ TƏLƏBƏLƏRİN PEŞƏKARLIĞINI İNKİŞAF ETDİRMƏK ÜÇÜN İNGİLİS DİLİNİN TƏDRİSİ YOLLARI

Açar sözlər: müstəqillik, mədəni əlaqə, xarici dilin tədrisi, elmi tədqiqatlar, tədrisin məqsədi, müasir üsullar

Key words: independence, cultural relation, teaching foreign language, scientific reseaches, the aim of the teaching, modern methods

Ключевые слова: независимость, культурная связь, преподавание иностранного языка, научные исследования, цель обучения, современные способы

Tələbəyə dərslər tədris edərkən onu həmkarınız olaraq görməyin. Özününcü, tələbə olaraq onun yerində görün. Elə sadə dildə izah edin ki, sizi başa düşsün və o əyləncəyə, idmana, kinoya vaxt ayıra bilsin.

Arif Paşayev,
akademik, fizika elmləri doktoru

Müasir dövrdə ingilis dili dünyanın ən aparıcı dillərindən birinə çevrilmiş, bu dil dövlətlər-arası ünsiyyət vasitəsi kimi böyük şöhrət tapmış, eləcə də Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni həyatına dərindən nüfuz etmişdir. Ona görə də ingilis dilini öyrənmək üçün sanballı əsərlər yazılmış, bir çox dərslər, dərslər vəsaitləri, lüğətlər, danışmaq kitabçaları hazırlanmış, bu sahəyə dair metodik vəsaitlər çap olunmuşdur.

Son dövrlərdə Azərbaycanın müasir həyatı, daxili və xarici siyasəti, Qarabağ hadisələri, köç-kün və qaçqın həyatı keçirən bir milyondan artıq həmvətənlərimizin həyatı və s. ilə bağlı fikirləri vurğulayan biz müəllimlər Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq üçün ingilis dilin öyrənmə-lərə səy göstərilməlidir.

Respublikamızın müstəqilliyi başqa sahələrdə olduğu kimi, xarici dilin tədrisi sahəsində də müəllimlər qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. Gənclərin bütün sahələrdə peşəkarlığını inkişaf etdirmək, ali məktəblərdə onlara müəyyən biliklər vermək və onun təcrübəyə tətbiqini öyrətmək günün vacib məsələsidir.

Xarici ölkələrdə gündən-günə artan siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələr, respublikamıza artan maraq, dünyada böyük dövlətlərin buradakı firma və şirkətləri ölkəmizdəki səfərlərin təşkili və xarici ölkələrdə müstəqil respublikamızın təmsil olunması kimi faktlar xarici dilin bütün sahələrdə ixtisasından asılı olmayaraq əməlli şəkildə öyrədilməsini tələb edir.

Azərbaycanın Avropaya inteqrasiyasından sonra Azərbaycanda da İngilis dilinə tələbat artdı. Hazırda istənilən sahədə çalışan şəxslər, tələbələr bu dili öyrənməyə can atır. Gəlir görək bu dilin ali məktəblərdə səviyyəsi necədir? Tələbələr bu dili necə mənimsəyir və müəllimlər onu necə tədris edir?

İngilis dilinin xüsusi məqsədlərlə öyrədilməsi dilin müxtəlif ixtisas sahələrinə təsiri nəticəsində meydana gələn yeni dil tədrisidir. İngilis dilini aşağıdakı 3 qrupun birgə səyi nəticəsində asanlıqla öyrənmək və öyrətmək mümkündür:

- 1) öyrənmək istəyən tələbə;
- 2) təcrübəli müəllim;
- 3) müasir təlim metodu –İKT

İngilis dilini öyrənməyin uzun müddətli və çətin olduğunu bilərək onu öyrənməyə can atan tələbə əzmlə çalışmalıdır. Təcrübəli müəllim elə ilk növbədə tələbəsinə müsbət təsir etməyə müvəffəq olmalıdır. Tələbə yalnız sevdiyi bir müəllimin dərslərini usanmadan öyrənir. Tələbəsinə fənni sevdirməyə cəhd etmə-dən dili tədris edən müəllim dəmiri qızdırmadan döyən dəmirçi kimi eyni müvəffəqiyyətsizliyə uğrayacaq.

Müasir dünyada İngilis dilinin rolu istər işgüzar aləmdə istər ünsiyyət vasitəsi kimi danılmazdır. Lakin günümüzdə ingilis dilində mükəmməl danışmaq heç kimi təcrübələndirmir. Çünki bu artıq zəruridir. Azərbaycanda inkişaf və tərəqqi göz qabağındadır. Ölkəmiz xarici dövlətlərlə müxtəlif sahə-

lərdə əməkdaşlıq edir, dünya səviyyəli yarış və müsabiqələrin ev sahibidir. Bütün bunlar ölkəmizdə xarici dillərin tədrisinin əhəmiyyətini göstərir. Hər bir müəllim ingilis dilinin tədrisində tələbələrin maraqlarına uyğun olaraq aşağıdakılara diqqət etməlidir:

- 1) Mövzular müzakirə üçün əsas təşkil edilməlidir;
- 2) Janr müxtəlifliyi olmalıdır;
- 3) Mövzular tələbələrin səviyyəsinə uyğun olmalıdır;
- 4) Həqiqi mənbələrə əsaslanmalıdır.

Bugünkü müasir və qloballaşan dünyamızda beynəlmiləl dillərin rolu danılmazdır. Bu dillərdən biri də dünyanın əksər ölkələrində tədris olunan, istifadə edilən ingilis dilidir. Heç də təsadüfi deyil ki, Azərbaycanda da İngilis dilinin tədrisi geniş vüsət almışdır. Orta məktəblərdə, ali məktəblərdə ingilis dilinin tədrisinə geniş yer ayrılır, universitetlərdə ixtisasından asılı olmayaraq bakalavr səviyyəsində hüquq üzrə ingilis dili, turizm üzrə ingilis dili, bələdiyyə üzrə ingilis dili, sosial iş üzrə ingilis dili və s. tədris olunur. Unutmamalıyıq ki, maşinist qatırı "təlim" edən kimi biz müəllimlərdə beyinləri təlim edirik. Müasir dövrdə xarici dili tədris edən müəllim ilk növbədə tələbələrin ingilis dilində kommunikativ səriştəsinin formalaşdırılması üçün səmərəli şəraitin yaradılmasını təmin edə bilən və bu istiqamətdə tələbələrinə yardım edən bir şəxs olmalıdır. Biz müəllimlər bilməliyik ki, tələbələrə hər tərəfli yardım edərək, onlara dil sahəsində ən yüksək nailiyyətləri əldə etməyə kömək etməliyik. Müəllim-tələbə münasibətləri xarici dilin tədrisi prosesinin əsas amillərdən biridir. Xarici dil tədrisinin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədinə nail olmaq üçün aşağıdakı şərtlər nəzərə alınmalıdır:

- 1) qarşıya qoyulan məqsədlər real olmalıdır;
- 2) innovativ metod və üsullar tədris prosesinə səmərəli tətbiq edilməlidir;
- 3) müəllimin dil öyrənən tələbələrin arzu, maraq və təlabatları haqqında məlumatı olmalıdır;
- 4) müəllim tədris etdiyi fənnə həvəslə yanaşması bu tədris prosesinin uğurlu olmasını təmin edən əsas şərtlərdəndir;
- 5) müəllimin də tələbələrin nəyi və necə hansı məqsədlə öyrənməsini, yeni tədrisin məqsədləri, metod və üsulları, haqqında məlumatı olmalıdır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının dünyaya inteqrasiyası, beynəlxalq münasibətlərin genişlənməsinə, möhkəmlənməsi, informasiya axını xarici dillərə olan tələbatı zərurətə çevirmişdir. Bu da öz növbəsində təhsil işçiləri qarşısında təxirəsalınmaz vəzifələr qoyur. Respublikamızda tədris proqramlarının, dərslərin və dərs vəsaitlərinin dəyişdirilməsi və ya yeniləndirilərək təkmilləşdirilməsi, yenilənmiş proqramlar əsasında tərtib edilmiş dərslərlər və dərs vəsaitləri ilə işləyəcək ingilis dili ixtisası üzrə müəllim kadrları hazırlayan ali təhsil müəssisələrin öz tədris proqramlarını çağdaş meyarlara uyğun dünya təhsil sistemində cavab verəcək səviyyədə hazırlamağı tələb edir. Bu baxımdan, ingilis dilinin tədris edəcək müəllimlər üçün beynəlxalq tələblərə uyğun yeni elmi-metodiki proqramın nəşr olunmasına ehtiyac vardır.

"Ali İxtisas Təhsilinin Dövlət Standartları"nda nəzərdə tutulan tələblərə uyğun ingilis dilini tədris edən biz müəllimlər kursun məqsədini, əsas məzmununu, aspektlərini və metodik istiqamətini tədrisdə əks etdirməlidir. İngilis dilinin tədrisi zamanı aşağıdakı məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir:

1. Tələbələrin beynəlxalq standartlara cavab verən peşəkarlıq fəaliyyətləri üçün nəzəri baza yaratmaq;
2. Tələbələrə müasir təlim üsulları, təlim texnologiyalarına yiyələnmələri məqsədi ilə onlara lazımi bilik, bacarıq və vərdislər aşılamaq;
3. Tələbələrə yenilənmiş dərslərlə tanış etmək və müasir təlim texnologiyalarına yiyələnmələri təmin etmək;
4. Tələbələrə milli və ümumbəşəri dəyərlər -demokratiklik, dünyəvilik, sistemlilik, biliyi təcrübəyə tətbiq etmək, tədqiqat aparmaq, cəmiyyətin aparıcı üzvünə çevrilə bilmək kimi keyfiyyətlər aşılamaq və onların hərtərəfli inkişafını təmin etmək;
5. Tələbələrə dərsi müasir texnologiya - İKT, Power point ilə tədris etmək.

Tədrisin belə strukturu nəzəri məsələləri konkret praktiki yolla həyata keçirməyə imkan verir. İngilis dilinin tədrisi zamanı prosesinin təşkili, sillabusların tərtibi, dərslərin İKT, Power Point ilə keçirilməsinə, onun mərhələlərinə diqqət verilməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədova C. A., Soltanova H. B. "Beynəlxalq Turizm", Bakı, Maarif, 2004, 20-212 s.
2. Verdiyeva Z.H., Axundov Ç.M. "Learn English", Maarif, 1993, 310 s.
3. Rehimova S. H. "Dünya Turizmi" Bakı, Azərənəşr, 2009, 32- 144 s.
4. Zülfügarov Z. English, Bakı, 2000, 56 s.
5. Məmmədov C. "Turizm Sektoru ", Bakı, Maarif, 1988, 383 s.
6. Musayev O. "İngilis dilinin qrammatikası ", Maarif, 1979, 359 s.
7. Pedaqoji universitet və institutlarda bakalavr hazırlığı üçün proqram. Pedaqogika nəzəriyyəsi və tarixi, Bakı, 2008, 52 səh.
8. Qafarova O. "Məktəblərdə ingilis dilinin metodikası", 2014
9. İnternet materialları – 2016
10. Eyubova Mehriban "İngilis dili birinci xarici dildir", 2015
11. James Arnold "Common English ", Longman, 1999
12. Charles Goelgner, "Tourism" London, 2007
13. Education In Britain. London, 1989
14. Keep up Your English. Moscow, 1975
15. Kozlovskaya M. "Everyday English for Beginners". Moscow
16. Oxford University Press, 1989
17. Diane Larsen-Freeman. "Techniques and Principles in Language Teaching". Oxford University Press, 2000, 191 p.

ABSTRACT

Elza Ashurova

Ways of teaching English in improving professional competency of students at higher schools

In the article is dealt with the ways and methods of teaching English at higher schools, the importance of learning English language, as well as, the ways of using modern technology in auditorium.

РЕЗЮМЕ

Эльза Ашурова

Пути преподавания английского языка в высшей школе для развития профессионализма студентов

В статье говорится о том, как в высшей школе преподавать английский язык, чтобы развивать во всех сферах профессионализм молодых кадров. В ней указаны способы преподавания английского языка в вузах, путях и значении обучения в аудитории с применением новых технологий.

ŞAĞIRDLƏRİN ŞİFAHİ NİTQİNİN İNKİŞAFININ AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Key words: *oral speech, speech training, language material, extra, linguistic, reading, writing*

Ключевые слова: *устная речь, лингвистический материал, умение писать, умение читать*

Yaşadığımız elmi-texniki inqilab dövründə dövlətlərarası iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələr genişləndikcə, dövlətimiz günü-gündən qüdrətlənərək siyasi, mədəni arenada özünü mütəşəkkil surətdə göstərdikcə, bir çox beynəlxalq miqyaslı dünya tədbirlərinə ev sahibliyi etdikcə, coğrafi –strateji mövqeyi, misliqörülməmiş təbiəti əcnəbi turistlərin diqqətini cəlb etdikcə, xarici dildən bir ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edilməsi həyati zərurət kimi meydana çıxır. Yüksək sürətlə artmaqda olan elmi –texniki yenilikləri yalnız ana dili vasitəsilə, xarici dildən istifadə etmədən öyrənmək mümkün deyildir. Bu isə yeniliklərin orijinaldan oxunması, başa düşülməsi və fikir mübadiləsi aparılması zərurətini doğurur.

İndiki dövrdə ölkəmiz müxtəlif formalarda bir-birinə nümayəndə heyətləri göndərmək, elmi-texniki və mədəniyyət sahələrindəki nəaliyyətlər haqqında bir-birinə məlumat vermək yolu ilə başqa ölkələrlə beynəlxalq əlaqələrini ildən ilə genişləndirir. Dövrümüzün bu xüsusiyyətini nəzərə alaraq ölkəmizdə xarici dilin tədrisinə xüsusi olaraq diqqət verilir.

Dili əməli surətdə bilmək şifahi nitqə, oxu və yazı vərdislərinə yiyələnmək deməkdir.

Şifahi nitq təliminin vəzifəsi iki istiqamətdə; danışq təlimi istiqamətində və deyiləni başa düşmək təlimi istiqamətində səciyyələndirilməlidir. Bu məqsədlər üçün eksperimental iş aparmaq yeni –yeni üsullar tapıb təqdim etmək məqsədə uyğundur.

Şifahi nitqə başlamaq üçün şagirdə müəyyən dil materialı öyrətmək lazımdır. Şagirdlərin sadə cümlələrlə öz fikirlərini müsahiblərinə çatdırmaları üçün onlar ən azı “to be” felinin formalarını, şəxs, yiyəlik əvəzlərini, bəzi zaman formalarını bilməli, müəyyən leksik vahidlər öyrənməlidirlər. Bu qrammatik qaydaların hamısını 1-ci sinif şagirdlərinin materialına daxil etmək mümkün deyildir. Ancaq şifahi nitqin inkişaf etdirilməsi xatirinə, müəllimlər bu materialları öz şagirdlərinə leksik material kimi də olsa öyrətməlidirlər.

Şifahi nitqin düzgün inkişaf etdirilməsi işində əsas məsələlərdən biri, düzgün tələffüz vərdislərinin öyrədilməsidir. Bunun üçün 1-ci sinifdən başlayaraq şagirdlərə nitq nümunələrini düzgün öyrətmək lazımdır. 1-ci sinfin ilk dərində İngilis dili müəllimi sinfə daxil olur, o, şagirdlərlə ingilis dilində salamlaşır. “Good morning” və ya “Good afternoon”. Şagirdlər bu ilk dəfə eşitdikləri ingilis ifadəsini heç vaxt unutmurlar. Müəllim həmin ifadəni ana dilində ifadə edir və deyir ki, onun qarışılığı “Günortanız xeyir” deməkdir. Aparılan bu iş üsulu şagirdləri ilk gündən nitqə alışdırmaq məqsədə güdür.

Müəllim ilk dərində “əyləş”, “qalx”, “kim dərində iştirak etmir?”, “növbətçi kimdir?”, “dəftərlərinizi açın”, “kitablarınızı örtün”, “xudahafiz” və. s. ifadələri dərində ingilis dilində işlətdikdə, ilk nitq vərdisləri eşitmə yolu ilə aşılamağa başlayır.

Şagirdlərin şifahi nitqinin inkişafı məsələsi çətin bir psixi-fziloloji prosesdir. Onlara qrammatik qaydanı öyrətmək hələ onların şifahi nitqini inkişaf etdirmək demək deyildir. Şifahi nitq zamanı müəyyən ekstralinqvistik şərait yaranmalıdır ki, şagird danışa bilsin.

Buraya yaranmış vəziyyət, situasiya, danışanın yaş və bilik səviyyəsini daxil etmək olar.

Görkəmli psixoloqlardan biri A.Sokolovun fikrincə, şifahi nitqin inkişafında artikulyasiya vərdişini yaratmadan həmin dildə danışmaq mümkün deyildir. Bu vərdişi yaratmadan şagird nəinki şifahi fəal nitqi, hətta oxuduğu mətni başa düşə bilməz.

İngilis dili müəllimi qarşısında duran mühüm problemlərdən biri də eşitmə vasitəsilə şagirdi şifahi nitqə alışdırmaqdır. Bu məqsədlə müəllim şagirdlərə maraqlı hekayələr oxumalı və həmin hekayələrin məzmununu onlardan şifahi soruşmalıdır. Belə olduqda şagirdlər müəllimin oxuduğu materialı diqqətlə izləyir və öz fikirlərini şifahi deməyə can atırlar.

Son zamanlar linqvistik mülahizələrdən alınan nəticələr sübut etmişdir ki, dilin kompleks şəkildə tədris edilməsi şəraitində də şifahi nitqi inkişaf etdirmək olar.

Məlumdur ki, şifahi nitq materialları leksik, qrammatik və fonetik materiallardan ibarətdir. Bu materialların birini digərindən təcrid edilmiş şəkildə göstərmək olmaz. Əgər bu materialların biri digərini tamamlamazsa, onda şifahi nitqin inkişafından da danışmaq olmaz. Şifahi nitq üçün materiallar kompleks şəkildə müəyyən nitq çalışmaları vasitəsilə verilə bilər.

İngilis dili tədrisinin ilk günlərindən başlayaraq müəllim sinifdə şagirdlərlə danışmalı və dil mühiti yaratmalıdır. Bu ifadələr hər dəfə təkrar oxunduqca şifahi nitqin inkişafına müsbət təsir edir, şagirdlərdə mexaniki olsa da müəyyən söz ehtiyatı yaranır.

Xarici dil materialları əsasında qurulmuş dialoqlarında şifahi nitqin inkişafı üçün çox əhəmiyyəti vardır. Belə ki, bu vaxt şagirdlər həm keçilən sözləri dəfələrlə təkrar edir, onları cümlədə işlədir, sual və inkar formasında deyirlər, həm də bir-birləri ilə ingilis dilində danışdıqları üçün sevinirlər və dilə olan maraqları da artır.

Şagirdlər şifahi nitq vərdişlərini yaratmaq üçün verilmiş mətnin bir hissəsini və ya hamısını nəql etməklə də vacib amillərdəndir. Bu vaxt şagird ingilis dilində düşünməyə çalışır, ifadə edəcəyi cümləni daxilən (öz-özünə) sonra isə ucadan deyir, fikrini öz cümlələri ilə ifadə etməyə çalışır.

Fikri sərbəst ifadə etmək üçün başlıca amillərdən biri də ingilis dilində sözlərin cümlədə sıralanmasını şagirdlərə yaxşı öyrətməkdir.

Müasir ingilis dilində sözlərin sıralanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müəllim şagirdlərə elə ilk dərstdən başlayaraq öyrətməlidir ki, nəqli cümlədə əvvəl mübtədə, sonra xəbər və nəhayət, ikinci dərəcəli üzvlər yerləşir.

İngilis dilinə olan marağı artırmaq yollarından biri də şagirdlərə şerləri əzbər öyrətməkdir. Şerləri əzbərləyərkən onun mənasını şifahi olaraq şagirdə çatdırmaq lazımdır.

Şagirdlərin şifahi nitqini inkişaf etdirməkdə didaktik oyunların da rolu az deyildir. Oyunlardan istifadə edərkən onların qarşısında duran məqsədi müəyyənləşdirmək və şagirdlərin yaş, bilik səviyyəsini nəzərə almaq mühüm şərtidir. Bu məqsədlə verilmiş bir neçə oyun nümunəsi göstərək. Məsələn:

1) Sinif şagirdləri iki dəstəyə bölünür. Birinci dəstə bir neçə hərf deyir, ikinci dəstə isə deyilən hərflərə aid sözlər söyləyir. Daha çox və düzgün söz deyən dəstə oyunu udmuş olur;

2) Müəllimə dərs proqramına uyğun xüsusi sözlər seçərək, balaca kartlarda dərstdə keçirilmiş söz yazır. Daha sonra bir şagird lövhəyə çıxaraq, bir kart seçir və kartdakı sözü ingilis dilində bu sözün özünü istifadə etməyərək, həmin sözü təsvir edib, hər hansı bir situasiyada necə istifadə edildiyini izah edərək yerdə qalan şagirdlərə izah etməyə çalışır. Və şagirdlər verilən izaha müvafiq olaraq sözü tapmağa çalışırlar. Bu oyun vasitəsilə həm eşitmə, həm də danışma bacarığı inkişaf edir. Belə oyunlardan da çox nümunələr göstərmək olar.

Xarici dil dərslərində müvəffəqiyyət qazanmaq üçün proqram, dərslik və metodik rəhbərliyin olması ilə yanaşı, tədris kompleksinə daxil olan elektron alətlərlə təchiz edilmiş kabinetlərin, hər sinfin proqram materiallarına uyğun çalışma, əlavə oxu kitabı, əyani vəsaitlər, video filmlərin olması mühüm rol oynayır. Bunlar tədrisin intensivləşdirilməsində və xarici dilin öyrədilməsində böyük əhəmiyyətə malik olan dil mühitinin yaradılmasına kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Rogova G.V. Methods of teaching English, 1975, s.159
2. Harmer J. The practice of teaching english, 2007, s. 274
3. Teaching communication. www.speaking.pitt.edu/about/teaching

ABSTRACT

Sakina Pashayeva

Actual problems of development of students' oral speech

The article explains that acquisition of grammatical material is not sufficient in the development of students' oral speech is not only development. Various possible methods, dialogues, texts with different content, puzzles, videos, films, sound recordings and games of words are also of great importance in this process.

РЕЗИОМЕ

Сакина Пашаева

Актуальная проблема развития устной речи

В статье говорится не только об учения и об укреплении грамматических материалов, но и также о обизателстве для развития устной речи учащихся употребления видео фильмов, словарных игр и возможности использования диалогов.

TƏDRİS PROSESİNDƏ İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLİNƏ AİD POETİK MƏTNLƏRDƏN İSTİFADƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: İngilis dili, Azərbaycan dili, tədris prosesi, tərcümə, müqayisə, poetik mətn

Key words: English and Azerbaijani languages, teaching process, translating, comparing, poetic articles

Ключевые слова: английский язык, азербайджанский язык, процессе обучения, перевод, сравнение, поэтические тексты

Tədris işi həm maraqlı, həm də mürəkkəb proseslərdən biridir. Bu prosesdə müxtəlif dillərin tədrisi də özünəməxsus yer tutur. Bu mənada, xarici dillərin tədrisində ingilis dilinin geniş mövqedə olması bəllidir. Həmin dilin öyrədilməsində ana dilinə əsaslanmağın böyük əhəmiyyəti vardır. Ona görə də ingilis dilinin tədrisində Azərbaycan dilinə aid olan bir sıra leksik-qrammatik vahidlərdən istifadə faydalı nəticələr verir.

Məlumdur ki, dillərin tədrisində bir sıra bədii mətnlərin də mövqeyi vardır. “Poeziya xalqın ürəyidir, bəşəriyyətin qəlbinin tarixidir” (2, s. 3). Bu baxımdan, dil dərslərində poetik mətnlərdən istifadə bir tərəfdən, tələbələrin əhval-ruhiyyəsinə müsbət təsir edir, digər tərəfdən isə dilin, o cümlədən bədii dilin mükəmməl öyrənilməsinə kömək edir. Bundan başqa, tədris zamanı dillərin əlaqələndirilməsi həm tələbələrin linqvistik bacarıqlarının inkişafında, həm də fəallıq dərəcəsinin yüksəlməsində əhəmiyyətlidir.

Müxtəlif dillərin bağlılıq imkanları genişdir. Bu imkanlardan tez-tez istifadə edilməsi dərslərin keyfiyyətinə öz müsbət təsirini göstərir. Dillər arasındakı əlaqələrdən lazımi səviyyədə yararlanmaq onların dərin öyrənilməsinə səbəb olur. Bu əlaqələrin gücləndirilməsi tələbələrin linqvistik tərəkürünün dərinləşdirilməsinə xidmət edir. Azərbaycan dilini kamil bilən tələbələr hər hansı bir xarici dili öyrənərkən bilirlər ki, bu iki dil arasında hansı fərqli və oxşar cəhətlər vardır. Məsələn, belə müqayisələr nəticəsində ingilis dilindəki 13 nitq hissəsindən fərqli olaraq Azərbaycan dilində 11 nitq hissəsinin, Azərbaycan dilindən fərqli olaraq ingilis dilində cins kateqoriyasının olduğunu asanlıqla təsəvvür etmək mümkündür. Həm ingilis dilinin, həm də Azərbaycan dilinin tədrisində dillər arasındakı fərqli və oxşar cəhətlərin üzə çıxarılması bir sıra dil hadisələrinin aydınlaşmasına kömək edir. “Həmin dil hadisələri ilə əlaqədar aparılmış müqayisələr, tutuşdurular dərketmə prosesini intensivləşdirir, şüurlu mənimsəməyə əlverişli imkan yaradır, inkişafetdirici təlimin tələblərini təmin edir” (4, s. 84.).

İngilis dilinin tədrisində fonetikadan başlayaraq dilin bütün yarusları ilə Azərbaycan dili ilə müqayisə və qarşılaşdırma aparmaq mümkündür. Məsələn, fonetikanı öyrəndərkən hər iki dilin əlifbalarını müqayisə edərək ingilis dilində 26, Azərbaycan dilində isə 32 hərf olduğunu nəzərə çatdırmaq olar. Hər hansı bir hərfi öyrəndərkən həmin hərfin daha çox iştirak etdiyi bədii parçanı hər iki dildə işlətmək olar. Məsələn, “Vətənsiz qara daşam” adlı şeirin tərcüməsi bu baxımdan yararlıdır:

Vətənimdə varlıyam,
Vətənlə vüqarlıyam.
Vətəndə vətəndaşam,
Vətənsiz qara daşam.
Vətən vicdanım,
Vətən duruş meydanım.
Vətənsiz vəhşilərlə
Vətən vuruş meydanım (5, s. 45).

Bu şeirin İngilis dilinə tərcüməsi, həmin dildə müvafiq hərfin öyrənilməsinə, eyni zamanda, həmin hərfə başlayan sözlərin leksik-qrammatik mənsubluğunun üzə çıxarılmasına kömək edir.

Morfologiyanın tədrisində hər iki dildə qrammatikanın bu bölməsinin tərifinin tutuşdurulması yerinə düşər. Məsələn, ingilis dilində ən geniş yayılan tərif belədir: “Qrammatikanın sözlərin formasından, onlara xas olan əlamətlərdən onların xüsusiyyətlərindən bəhs edən hissəsinə morfolojiya deyilir” (3, s. 16.). Azərbaycan dilində isə əsas tərif belədir: “Nitq hissələrindən bəhs edən

elmə morfologiya deyilir” (1). Bu təriflərin müqayisəsi morfologiya haqqındakı təsəvvürləri daha da genişləndirir. Bütün bunların daha effektiv olması üçün bədii mətnlərin böyük əhəmiyyəti danılmazdır. Bu baxımdan, dilçi alim E.Maqsudovun qrammatikası ilə bağlı yazdığı kiçik, lakin mənalı mətnlər faydalıdır. Məsələn, isimlə bağlı aşağıdakı bədii mətn səciyyəvidir:

Düşünən, düşünməyən,
Görünən, görünməyən
“Kim”lər düşürsə yada,
“Nə”lər varsa dünyada,
“Hara” olursa olsun,

Yer də, su da, səma da,

Kainat tamam cisim,
Hər şey isimdir, isim (5, s. 87).

Bu mətnin tərcüməsi hər iki dildə ismin əhatəli mənimsədilməsini təmin edir ki, bu da sonrakı biliklərin genişləndirilməsinə imkan yaradır. Maraqlıdır ki, ismin sintaktik funksiyaları da hər iki dildə eynidir, yəni həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində isim bütün cümlə üzvləri vəzifəsində işləyə bilər. Belə müqayisələr mövzunun dərin öyrənilməsinə əsaslandırır. Araşdırmalar göstərir ki, “tədrisin yuxarı mərhələsində ismin sintaktik funksiyasının müqayisəli verilməsi tələbələr üçün heç bir çətinlik törətmir. Baxmayaraq ki, Azərbaycan və ingilis dillərində cümlədə söz sırası eynilik təşkil etmir, lakin tələbələr ismin cümlə üzvü vəzifəsini asanlıqla müəyyən edə bilirlər” (4, s.83.).

İngilis dilinin tədrisində qarşıya elə mövzular çıxır ki, onların ana dili ilə müqayisəsində ana dilindəki mətnlər deyil, ingilis dilindəki mətnlər daha faydalıdır. Bu baxımdan “artıqlıq” diqqəti çəkir. Azərbaycan dilində artıqlıq olmadığından tərcüməyə ehtiyacı olan mətnlərdənsə, ingilis dilinin özünə xas olan bədii mətnlərdən istifadə daha çox yararlıdır.

Sifətin tədrisində onun dərəcə əlaməti əsas yer tutur. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dillərində sifətin üç dərəcəsi vardır, lakin onların adlandırılmasında müəyyən fərqlər vardır. İngilis dilində onlar adi, müqayisə və üstünlük dərəcələri, Azərbaycan dilində isə adi, azaltma və çoxaltma dərəcələri adlanır.

Sayın tədrisində də bədii mətnlərin əhəmiyyəti vardır. Bu baxımdan, aşağıdakı şeirdən istifadə etmək olar:

Əşyaların varını,
Sırasın, miqdarını
Bildirən nitq hissəsi
Say adlanır, bilirsən?
Bir düşün dərin-dərin,
Onun əlamətlərin
Bizlərə də bildir sən...

İki mənə növü var,
Onlar sıra və miqdar.
Bir, iki, üç, beş, yeddi
Müəyyən miqdara getdi.
Xeyli, çoxlu, yüzlərcə
Necə saylardır, sənə? (6, 122).

Belə mətnlər üzərində işin təşkil metodu baxımdan xeyli müsbət nəticələrə səbəb olur. Tapmaca xarakterli bu cür mətnlər, bir tərəfdən də, tələbələrin düşünmə qabiliyyətini çoxaldır, zehni fəaliyyətini gücləndirir. Onların ingilis dilinə tərcüməsi daha faydalı nəticələr verir. Ümumiyyətlə, dilləri zəif bilən tələbələrə daha çox tərcümə yönümlü çalışmalara sövq etmək tədris işini asanlaşdırır.

İngilis dilində əvəzliyin tədrisi müqayisənin aktuallığı baxımından çox maraqlıdır. Belə ki, əvəzlik bəhsində elə məsələlər var ki, o, digər dildə yoxdur. Məsələn, çağdaş Azərbaycan dilində əvəzliyin beş (şəxs əvəzlilikləri, qeyri-müəyyən əvəzliliklər, işarə əvəzlilikləri, sual əvəzlilikləri və təyin əvəzlilikləri), ingilis dilində isə on bir mənə növü (şəxs əvəzlilikləri, yiyəlik əvəzlilikləri, qayıdış əvəzlilikləri, qarşılıq əvəzlilikləri, işarə əvəzlilikləri, sual əvəzlilikləri, nisbi əvəzliliklər, bağlayıcı əvəzlilik-

lər, inkar əvəzlilikləri, qeyri-müəyyən əvəzliliklər, təyini əvəzliliklər) vardır. Əvəzliyin məna növlərinin tədrisinin müqayisə və qarşılaşdırma metoduna daha çox əsaslanması məqsədəuyğundur. Bunun üçün tələbələrin ingilis dilində olan bədii mətnlər üzərində işlədilməsi mövzunun dərinlən anlaşılməsini əsaslandırır.

Beləliklə, xarici dilin tədrisində tərcümə və ana dili ilə müqayisənin aparılmasında bədii mətnlərin böyük əhəmiyyəti vardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dili. Bakı, 2012
2. Будагов Р.А. Язык, история и современность. Москва, Издательство МГУ, 1971
3. Quliyev A.Y. İngilis dili. Bakı, MBM, 2008
4. Maqsudov E.S. Azərbaycan dilinin tədqiqi və tədrisi məsələləri. Bakı, Elm və təhsil, 2012
5. Maqsudov E. Poetik-praktik Azərbaycan dili. Bakı, Nurlan, 2011
6. Maqsudov E. Poetik-praktik Azərbaycan dili. Naxçıvan, Əcəmi, 2015

ABSTRACT

Aida Jalilzadeh

Issues of using poetic articles in English and Azerbaijani languages in teaching process

In the article it is dealt with the issues of teaching of the English language. The importance of translation and comparisons are notified; and also the positive results of using poetic articles in this process is noted. Scientific-theoretic ideas put forward are grounded with facts.

РЕЗЮМЕ

Аида Джалилзада

Примеры использования поэтических текстов в процессе обучения английскому и азербайджанскому языкам

В статье говорится о примерах изучения английского языка. В процессе обучения указывается на важность перевода и сравнения, и в процессе указывается положительный результат использования поэтических текстов. Выдвинутые научно- теоретические мысли опираются на факты.

İNGİLİS DİLİNDƏ ZAMAN KATEQORİYASININ AZƏRBAYCAN DİLİ İLƏ MÜQAYİSƏLİ TƏDRİSİ

Açar sözlər: *feil, zaman kateqoriyası, şəkilçi, tədris, metod, müqayisəli*

Key words: *verb, tense category, suffix, education, method, comparative.*

Ключевые слова: *глагол, категория времени, окончание, преподавание, метод, сравнение*

Pedaqoji prosesdə dillərin tədrisi özünəməxsus mövqeyə malikdir. Azərbaycan ali məktəblərində bir sıra xarici dillərin, o cümlədən də ingilis dilinin tədrisi əhəmiyyətli yer tutur. Son dövrdə informasiya əlaqələrinin genişlənməsi, beynəlmiləçiliyin güclənməsi, kompüter inkişafının yüksəlişi əvvəlki zamanlarla müqayisədə ingilis dilinin əhatə dairəsinin daha da genişlənməsinə səbəb olmuşdur. Bu baxımdan, onun dərinədən və hərtərəfli tədris edilməsi hazırda aktual məsələlərdən biridir.

Hazırda Azərbaycan dilinin zənginləşdirilməsi və inkişafı üçün də böyük imkanlar yaranmışdır. Son zamanlar bu dildə 1930-cu illərdən başlayan, 1960-cı illərdə də özünü göstərən özləşmə prosesinin davamı və güclənməsi onun daha böyük imkanlarla qarşılaşdığını təsdiq edən amillərdəndir. Bundan başqa, XX yüzillikdə milli Azərbaycan dili ilə bağlı qəbul edilən rəsmi sənədlər və onların icrası ilə əlaqədar indi də görülən və davam etdirilən işlər yüksək səviyyəyə qalxmışdır ki, bu da həmin dilin inkişafına öz təsirini göstərmişdir.

Azərbaycan Respublikasının ali və orta məktəblərində ana dilinin tədrisi ilə yanaşı, hər hansı bir xarici dil də öyrədilir və bu dil bir çox hallarda ingilis dilidir. “Bu iki dil arasında nəzərə çarpacaq qədər ciddi fərqlər mövcuddur. Bir çox hallarda elə fərqlər vardır ki, bunların Azərbaycan dilində qarşılığı yoxdur (gerund, sözlükləri, artikl və s.). Və bu da Azərbaycan dilli abituriyentlər üçün çətinlik yaradır, böyük əksəriyyətə xas olan səciyyəvi səhvlərə gətirib çıxarır” (2, s. 5). İngilis dilində cümlədəki sözlər və söz birləşmələri arasında qrammatik əlaqələrin formalaşmasında əsas vəzifəni köməkçi feillər (auxiliary verbs), sözlükləri (prepositions), artikl, söz sırası (word order), əvəzlilər (pronouns) və intonasiya (intonation) yerinə yetirirsə, Azərbaycan dilində bu baxımdan qrammatik şəkilçilərin fəallığı ilə qarşılaşırıq.

Təcrübə göstərir ki, dillərin bir-biri ilə qarşılaşdırılması və müqayisəsi tədris prosesinin əhəmiyyətli cəhətlərindəndir. Bu anlamda, İngilis dilində zaman kateqoriyasının tədrisi prosesində qarşılaşdırma və müqayisələrin istifadə faydalı nəticələr verir.

Feil morfolojiyanın mürəkkəb, maraqlı və aktual mövzularından biridir. Qrammatikanın bu sahəsində feil kateqoriyalarının bolluğu, morfoloji əlamətləri, məna incəlikləri ilə seçilən mövzudur. Feilin dərinədən öyrənilməsi və öyrədilməsi, bir tərəfdən də ona görə əhəmiyyətlidir ki, gələcək sintaktik biliklərin verilməsində onun böyük əhəmiyyəti vardır. Cümlədə xəbər deyəndə, sözsüz ki, ilk növbədə feil yada düşür. Çünki xəbərlərin çoxu feillə ifadə olunur. Bu anlamda, feilin tədrisi morfolojiyanın öyrədilməsində önəmli məsələlərdən biri kimi diqqəti çəkir. Feilin tədrisində bir sıra kateqoriyalarla yanaşı, zaman kateqoriyası da xüsusi diqqət tələb edir. Ümumiyyətlə, bu kateqoriya maraqlı kateqoriyalarından biridir.

Məlumdur ki, feilin zaman kateqoriyası xüsusi qrammatik kateqoriya olaraq həm İngilis, həm də Azərbaycan dilində önəmli yer tutur. Bu kateqoriyanın öyrədilməsində İngilis dili materiallarının Azərbaycan dili materialları ilə qarşılaşdırılması müsbət nəticələr verir.

Tədris zamanı ilkin olaraq tələbələrin diqqəti zaman kateqoriyasının məna baxımından hər iki dildə eyni, lakin bir sıra qrammatik əlamətlərə və incə məqamlara görə fərqlənməsi məsələsinə yönəldilsə, yaxşı olar. Çünki bu, dillərin müqayisəsində mahiyyət kəsb edən məsələlərdəndir. İngilis dilində feillə bağlı bir sıra terminlər Azərbaycan dilindən fərqlidir. Məsələn, “modal feil”, “əsas feil”, “bağlayıcı feil”, “qaydalı feil”, “qaydasız feil” və s. kimi terminlər Azərbaycan dilində işlədilmir. Zaman kateqoriyası ilə əlaqəli “qeyri-müəyyən zaman” termini İngilis dilində geniş işlədilir. Zaman kateqoriyası ilə əlaqəli “qeyri-müəyyən zaman” termini İngilis dilində geniş əhatəyə malik olsa da, Azərbaycan dilində belə deyil. Ümumiyyətlə, qeyri-müəyyənlik İngilis dilin-

də o qədər inkişaf etmişdir ki, artıq kateqoriya səviyyəsinə çatmışdır. Azərbaycan dilində isə onun kateqoriya kimi dəyərləndirilməsi məsələsi yenidir.

İngilis dilində indiki zamanın da qeyri-müəyyənliyi vardır. Azərbaycan dilində indiki zaman yalnız -ır⁴ şəkilçisi ilə formalaşır və onun qeyri-müəyyən forması yoxdur. İngilis dilində isə indiki zamanın qeyri-müəyyən forması vardır və o, aşağıdakı hallarda işlədilir:

1. Vərdişə çevrilmiş hərəkətləri ifadə edəndə. Məsələn: *Biz hər səhər görüşürük.* – *We meet every morning.*

2. Təbii hadisələri ifadə edən hərəkəti bildirəndə. Məsələn: *Araz çayı Naxçıvandan keçir.* – *The river Araz runs through Nakhchivan*

3. Hər hansı bir şəxsin xarakteristik xüsusiyyəti ilə bağlı olan hərəkəti ifadə edəndə. Məsələn: *Güləy gözəl oynayıp.* – *Gulay dances very well*

4. Yaxın gələcəkdə baş verə biləcək hərəkətləri ifadə edəndə. Məsələn: *Mehri sabah Bakıya gedir.* – *Mehri leaves for Baku tomorrow*

Tədris zamanı qeyd edilən örnək xarakterli nümunələri müqayisə edərək ingilis dilində qeyri-müəyyən zaman anlayışını öyrətməklə yanaşı, tələbələrin nəzərinə bütün bunların Azərbaycan dilində yalnız indiki zaman demək olduğunu çatdırmaq faydalı olar. Bundan başqa, keçmiş zamanın tədrisində də belə müqayisələr aparmaq mümkündür. Belə ki, ingilis dilində keçmiş zaman kimi öyrədilər bir sıra feillər Azərbaycan dilində həmin zamana aid edilmir. Məsələn, Azərbaycan dilində -ar² şəkilçisi qeyri-qəti gələcək zamanın morfoloji əlamətidir və *idi* hissəciyini qəbul etdikdə də, o, sözügedən zamana aid edilir. Məsələn: *O, özünə yaşıl köynək toxuyardı.* İngilis dilində isə belə feillər qeyri-müəyyən keçmiş zamana aid edilir. Məsələn: *She knitted a green shirt.* Maraqlı cəhətlərdən biri budur ki, ingilis dilində bir sıra feillər zaman zərfləri ilə formalaşsa da, Azərbaycan dilində feillər zərflərə görə müəyyənləşmir.

Tədris zamanı diqqəti cəlb edən məsələlərdən biri də budur ki, Azərbaycan dilində, ümumiyyətlə, feil hesab olunmayan sözlər ingilis dilində feil kimi qələmə verilir. Məsələn: *Mənim kitabı ehtiyacım var.* – *I need a book.* “Var” sözünün işləndiyi cümlədə başqa bir feil gəldikdə onun modallaşması məsələsi də İngilis dilinə xasdır. Diqqətə dəyər faktlardan bir ki, bu söz ingilis dilində nəinki feil, hətta əsas feil hesab edilir. Əsas feil olan cümlədə feil zonasına aid olan başqa bir söz olduqda isə modalıq anlayışı meydana çıxır və modal feillərdən danışmaq lazım gəlir. Azərbaycan dilində isə belə deyil. Fərqli bir əlamətdir ki, yuxarıdakı cümlədə “var” əsas feil, *I need walking.* (Mənim gəzməyə ehtiyacım var) cümləsində isə bu feil modal feildir. Azərbaycan dilində isə “var” feil deyil. O, sintaksisdə ismi xəbər hesab olunur və hətta suala cavab verə bilmədiyi üçün “söz-xəbər” termini ilə adlandırılan xəbərlər sırasına daxil edilir.

Feil o qədər maraqlı və əhatəli mövzudur ki, onun bütün sahələrinə aid layiqli və diqqəti çəkən faktlar tapmaq mümkündür. Belə faktlardan biri də “bacarmaq” anlamında olan feillərin modal feil hesab olunmasıdır. Məsələn: *Fidan oxuya bilir. Fidan can read.* Tədris zamanı diqqətin bu məsələyə də yönəldilməsi maraqlı olar. Azərbaycan dilinə aid olan əvvəlki qrammatika kitablarında “feilin bacarıq tərzii” adlı terminlə qarşılaşırıq. Hazırda feil zonasına aid “bacarıq” sözünün iştirak etdiyi heç bir termin yoxdur. “Bilmək” felinin köməyi ilə düzələn belə feillər quruluş növləri ilə bağlıdır və tərkibi feil hesab edilir. Lakin “bilmək” feili tək işlənmir, o, özündən əvvəl –a, –ə şəkilçili başqa bir feil tələb edir. Məsələn: *Sabah bizim evə gələ bilərsiniz.* – *You can come to our home tomorrow.*

Azərbaycan dilində feilin bütün zamanları (indiki, keçmiş, gələcək) *idi* hissəciyi ilə işləyə bilər və belə formalar felin mürəkkəb şəkli hesab edilərək feil şəkillərinin hekayəsi adlandırılır. Yuxarıda qeyri-qəti gələcək zamanın *idi* hissəciyi ilə işlənməsinin ingilis dilində keçmiş zamana aidliyi qeyd edilmişdi. Bu məsələ indiki zamana da aiddir. Məsələn: *Dünən, yaqın ki, bizə gəlirdin* – cümləsindəki feil (gəlirdin) indiki zamandır, onun qəbul etdiyi ilk şəkilçi indiki zaman şəkilçisidir (-ir). Bu şəkilçidən sonra o, -*idi* hissəciyinin şəkilçilənmiş formasını (-di) və ikinci şəxsin təkinə aid olan -n əlamətini qəbul etmişdir. Feilin xəbər şəkli zaman və şəxs şəkilçiləri ilə formalaşdığı üçün o, xəbər şəklinin hekayəsi hesab olunur. İngilis dilində belə feillər isə keçmiş zamana aid edilir.

Müqayisə və qarşılaşdırmağa layiq məsələlərdən biri də felin gələcək zamanına aiddir. Belə ki, Azərbaycan dilində -*acaq*, -*əcək* şəkilçiləri ilə formalaşan feilin qəti gələcək zaman ingilis

dilində “will” koməkçi feil ilə düzəlir və qeyri-müəyyən gələcək zaman kimi tədris olunur. Məsələn: *Dostlarım sabah bizə gələcəklər. Bu tələbələr gələn il üçüncü kursda oxuyacaqlar.* - *My friends will come to us tomorrow. - These students will study at third course tne next year.*

Beləliklə, ingilis dilində zaman kateqoriyasının tədrisi zamanı Azərbaycan dili ilə müqayisələrdən istifadə hər iki dildə bu kateqoriyanın keyfiyyətli öyrənilməsinə kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H. Nitq hissələrinin müqayisəli tədrisi (isim və sifət). Bakı, Nurlan, 2006
2. Quliyev A.Y. İngilis dili. Bakı, MBM, 2008
3. Musayev O. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Maarif, 1979
4. Rəhimov İ. İngilis dilinin praktik qrammatikası. Bakı, Azərənəşr, 2001

ABSTRACT

Leyla Zeynalova

Teaching of the category of tense in English in comparison with Azerbaijani language

The article deals about the issues of teaching English. From this point of view, the article focuses on the tense category of verb. The importance of teaching of the same category in comparison with Azerbaijani language is justified. In the educational process the important objects to be considered during comparison and contrast are recommended.

РЕЗЮМЕ

Лейла Зейналова

Преподавание категории времени в английском языке в сравнении с азербайджанским

В статье говорится о вопросах преподавания английского языка. При этом категории времени глагола выдвигаются на передний план. Обосновывается значение преподавания той же категории в сравнении с азербайджанским языком. Даются рекомендации по вопросам, требующим большего внимания при сравнении и сопоставлении в ходе учебного процесса.

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ QARŞIYA ÇIXAN PROBLEMLƏR

Açar sözlər: ciddi çətinliklər, əksər hissə, texniki vasitələr, alıxdırmaq, sübut etmək ehtiyacı, təcrübəli müəllim, müəyyən etmək, irəli sürmək, hədəf, aradan qaldırmaq, təsadüf etmək, tələffüz, anlaşılmazlıq, bəhrələnmək, mənşə

Müasir dövrdə xarici dillərin, əsasən də ingilis dilinin tədrisinə xüsusi diqqət göstərilir və tədrisin müvəffəqiyyət gətirəcək bütün yolları, metod və metodologiyası dərinlənən araşdırılır. Müasir metodika elmi müəllim və tələbələrə saysız hesabsız metodlar təklif etsə də, yenə də bu sahədə tez- tez qarşıya həlli vacib olan problemlər çıxır. Təcrübəli və işində çox yaxşı olan müəllimlər öz təcrübə və biliklərini nəzəriyyələr üzərində yox, auditoriya daxilindəki fəaliyyətləri əsasında qazanıblar. Nəzəri cəhətdən çox savadlı olmaq heç də çox yaxşı pedaqoq olmaq demək deyil. Bildiyimiz kimi xarici dilin tədrisi qarşısında belə bir sual durur: nəyi öyrətməli, həmin materialı necə və nə üçün öyrətməli. Tədrisə başlayan hər bir müəllim də verdiyi kursun bu suallara nə dərəcədə cavab verdiyini müəyyən etməlidir. Müasir dövrdə hər hansı bir xarici dilin tədrisində əsasən iki tələb nəzərdə tutulur:

- 1) öz fikrini xarici dildə ifadə etmək;
- 2) xarici dildə olan nitqi başa düşmək.

Bu tələblərin irəli sürülməsi bir daha sübut edir ki, xarici dillərin tədrisində əldə ediləcək uğurlar əsasən metodika ilə bağlıdır.

Müəllimin işindəki nailiyyətini yoxlamaq üçün faktlara əsaslanmaq lazımdır və bu faktları aşkara çıxarmaq üçün çoxlu fərqli yollar mövcuddur. Bunlara misal olaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

- 1) dərslərin audio və ya video qeydlərini aparmaq;
- 2) tələbələrə sorğu listi təqdim etmək;
- 3) tələbələrlə müsahibə aparmaq;
- 4) dərsi dinləmək üçün kolleqaları və ya onlardan heç olmazsa birini dəvət etmək.

Mükəmməl bir dərslər üçün ən vacib amillərdən biri müəllimin qarşıya qoyduğu məqsəddir ki, müəllim dərslərini onun əsasında təşkil edir. Vilga Rivers tərəfindən yazılmış “Xarici dil bacarıqlarının tədrisi” adlı kitabda deyilir ki, öyrəncilər eyni bir materialın bir neçə təcrübəli müəllim tərəfindən necə tədris olunduğunu görməsi üçün dörd qrupa göndərilir və onlar hər qrupda tamamilə fərqli bir dərslə qarşılaşır. Dərslər başa çatdıqdan sonra müəllimlərin hər biri bu dərslər üçün qarşıya qoyduğu hədəfi açıqlayır. Deməli hədəflərin bir birindən fərqli olması dərslər tiplərinin də müxtəlifliyi ilə bağlıdır. Mən uzun müddətdir ki, ingilis dilini universitetdə tədris edirəm və bu illər boyunca tələbələrin dil öyrənmə prosesində qarşılaşdıqları çətinliklərin səbəbini araşdırıb tapmağa çalışmışam. Tələbələr xarici dil tədrisinin dörd əsas amilinin (yazmaq, oxumaq, dinləyin anlamaq və danışmaq) hər birində müəyyən çətinliklərlə qarşılaşırlar və əlbəttə ki, təcrübəli müəllim bu problemlərin aradan qaldırılması üçün ən əsas yardımçısıdır. Mən ümumi vəziyyət haqqında yox, konkret olaraq Naxçıvan Dövlət Universitetində bu dili tədris etdiyim qruplardakı tələbələrin problemlərini nəzərə alaraq bu məqaləni yazmaq istədim. Məncə bizim tələbələr üçün əsas problem bizim ana dilimizdən fərqli bir quruluşa malik olan ingilis dilinə tələbələrin bir qədər yavaş və çətinliklə alışımasıdır. Yazıda olan problemlərin aradan qalxması çox çətin olmur. Bunun üçün müəllimlər dərslərdə və evdə bir çox növdə yazı işləri və tapşırıq formalarından istifadə edirlər. Bu cür tapşırıqlar arasında ən çox təsadüf edilən üsullara üzündən köçürmə, diqqətlə oxuyub öz-özünə imla deyərək yazmaq, imla yazmaq, verilən suallara cavab yazmaq, verilmiş bir şəklin təsvirini yazılı şəkildə vermək daxildir.

Oxu sahəsindəki çətinliklərin əsas səbəbi bizim dilimizdən fərqli olaraq İngilis dilində sözlərin hərflər və səs tərkiblərinin fərqli olmasıdır. Bəzi səs üçün hərflərin əlifbada olmaması, hərflərin birləşmələrinin fərqli səs yararması, bəzi hallarda bir neçə hərfin tələffüz edilməməsi də problem yaradır. Bu problemə ciddi yanaşmaq vacibdir, çünki tələbələr həm oxuyanda, həm də danışanda sözləri tələffüz edirlər, onlar sözləri oxuduqları kimi tələffüz edir, bu da o deməkdir ki, yanlış oxumaq səhvlərlə dolu bir nitqə səbəb

olur və bu da anlaşılmaqlığa və ya səhv anlayışa gətirib çıxarır.

Təbii olaraq İngilis dilindəki çox sayda mövcud olan oxu qaydaları kursun lap əvvəllərində tələbələrə təqdim olunur, lakin hər zaman bu qaydaları tətbiq etməklə də düzgün oxumaq mümkün olmur. Bir çox dünya dillərinin lüğət tərkibi İngilis dilindən bəhrələndiyi kimi, İngilis dili də başqa dillərin hesabına zənginləşib və indi də zənginləşməyə davam edir. Bu xarici dillərdən keçən sözlər çox vaxt öz mənşəyinə uyğun olan tələffüzlərini qoruyaraq İngilis dilindəki oxu qaydalarına tabe olmurlar. Ona görə də tələffüzü çətin olan və ya istisnalıq təşkil edən sözlərin tələffüzü təkrarlanma, dinləmə yolu ilə tələbələrə elə aşılmalıdır ki, onlar bu sözləri dərhal, düşünmədən oxuya bilsinlər.

Yuxarıda qeyd etdiyim kimi, dilin bütün sahələrində problemlər meydana çıxsada, ən ciddi çətinliklərə dinləyərək anlamada və tələbələrin öz fikirlərini ifadə etmələrində, yəni danışmada rast gəlirik. Dinləmə bacarığındakı zəifliklər şübhəsiz onunla əlaqədardır ki, tələbələrin ingilis dilindəki sözləri yalnız dərslər zamanı öz müəllim və yoldaşlarından eşitmək imkanı var. Ailədə, küçədə və s. ictimai yerlərdə ana dilimiz işləndiyinə görə qulaqlar yabançı sözlərə alışmaq deyil. Əlbəttə ki, bu çatışmazlığı aradan qaldırmaq üçün metodistlər çox sayda üsullar, tapşırıq növləri irəli sürürlər. Bu sahənin inkişafı üçün tək universitetdə deyil, evdə də tələbələr müntəzəm olaraq qulaqcıqlar vasitəsilə həm dərslər vəsaiti kimi hazırlanmış, həm də başqa CD və digər səs yazmaları diqqətlə və məqsədli şəkildə dinləməlidir.

Xarici dil öyrənən tələbələrin dinləmə bacarığı bəzən də verilən materialla bağlı olur, belə ki, dinləmə üçün seçilmiş material naməlum söz və ifadələrlə, qrammatik qaydalarla, tələffüzü oxşar olan sözlərlə dolu olduqda onların anlaşılması da çox çətin olur. Ona görə də tədrisin əvvəllərində tələbələrə əvvəlcədən tanış olan, müəyyən bir şəklə təsviri və ya situasiya ilə bağlı olan materiallar təqdim edilməlidir. Xarici dildəki materialın oxunuşu sürətli olmamalıdır, hətta başlanğıcda bu sürət normadan da aşağı olmalıdır, amma zaman keçdikcə sürət də tədricən artırılır. Dinləmə zamanı tələbələr müəllimin tələffüzünə, tempinə, intonasiyasına alışmaq olduqları və müəllimi, öz qrup yoldaşları əyani şəkildə gördükləri üçün anlamaq çox da çətin olmur. Lakin texniki vasitələrlə hər hansı bir materialı dinləmək daha çox problem yaradır. Əyaniliyin dinləmə zamanı rolu böyükdür, çünki göz qulağa kömək edir. Bir şeyi də qeyd etmək istəyirəm ki, tələbələrə lap əvvəlcədən elə alışdırmaq lazımdır ki, birinci dinləmədən sonra onlar materialın əksər hissəsini başa düşə bilsinlər, ən çox iki dəfə dinləmək olar. Aparılan təcrübələr göstərir ki, dinləmənin sayını çoxaltmaq və eyni materialı dəfələrlə təkrarlamaq tələbələrin daha yaxşı anlamasına səbəb olmur.

Əsas ünsiyyət vasitəsi olan dil əsasən danışmaq vasitəsilə anlaşılır, ona görə də xarici dillərin tədrisində əsas məqsəd kimi öyrəncilərin bu dildən praktik şəkildə istifadə etmək bacarığına sahib olmasıdır. Bizim tələbələr üçün dil mühiti yarada bilməyimiz üçün universitetdə bir çox işlər görülüb, kompüter otaqları, elektron lövhələr tələbələrə həm tədris edilən dildə olan materialları dinləməyə, filmlərə baxmağa, həm də öz danışmalarını qeyd edib sonra dəfələrlə dinləməyə, öz səhvlərini aşkara çıxarmağa şərait yaradır.

Tələbələrin danışmaq üçün əsas problemini mən iki faktla bağlayıram:

1) Azərbaycan və ingilis dillərinin fərqli quruluşa malik olması və bəzi lazımi sözlərin tələffüzlərindəki çətinlik;

2) Tələbələrin danışmaq istəyini və ehtiyacını əmələ gətirən psixoloji şəraitin təşkili. (Onlar kimsə və ya nəşə haqqında məlumat vermək, nəyi isə izah etmək, soruşmaq və sübut etmək ehtiyacı hiss etməlidir ki danışmağa can atsınlar).

İkinci fikri mən daha əsas çətinlik səbəbi kimi qəbul edərdim, çünki adətən tələbələrdən bir dialoq və ya kiçik bir hekayə qurub danışmağı xahiş edəndə, onlar uzun müddət sakitcə düşünürlər və həmişə şikayətlənirlər ki, ağıllarına yaxşı bir fikir gəlmir. Müəllimlər onlara mövzu və ya cavab tapmaqda kömək edərkən, Azərbaycan dilində cümlə deyərək tələbələr çox asanlıqla tərcümələr aparır və dialoqlar və situasiyalar qura bilirlər. Tələbələrdə nitq qabiliyyətini inkişaf etdirmək, onu sürətli və səlis etmək üçün müəllim səbrlə dinləməyi və izah etməyi bacarmalıdır, ilkin mərhələlərdə səhvlər üçün tələbəni tez-tez dayandırmaq onun nitqi üçün çox zərərli, çünki onda tələbə danışmağa utanar, həm də danışacağı fikirləri unudar. Səlis və sürətli nitq üçün tək çoxlu söz ehtiyatına sahib olmaq, onları düzgün tələffüz etmək edə bilmək vacib deyil, tələbələr həm də tez-tez dil mühiti yarada bilən bir şəraitdə iştirak etməli və ən əsası da xarici dildə düşünməyi

bacarmalıdır, əks təqdirdə Azərbaycan dilində fikirləşdiklərini sonradan ingilis dilinə çevirərək söyləmək nitqdə fasilə yaradır ki, bu halı da mükəmməl nitq adlandırmaq olmaz. Dilin dörd əsas bacarıq və vərdisləri arasında ən mühüm yeri danışıq tutur, çünki tələbələrin həm qrammatik biliyi, tələffüz bacarığı və söz ehtiyatı əlaqədar şəkildə təzahür edir, həm də hər bir öyrəncinin intellektual səviyyəsi, məntiqi təfəkkürü və ümumi dünyagörüşü nitq vasitəsilə meydana çıxır. Tələbələrin düzgün nitqi üçün ilk növbədə onlara izah edilməlidir ki, onlar normal sürətlə danışarkən öz nitqlərinin və ya sadəcə cümlələrinin üzərində düşünərək qısa pauzalar edərək danışsınlar, bu bir tərəfdən onlara düşünməyə, bir tərəfdən də səhvlərini dərək edərək düzəltməyə imkan verir.

Biz danışarkən aramsız olaraq müraciət etdiyimiz şəxsi xəyalımızda təsəvvür edirik və onunla fikrimizi aydın və uğurlu şəkildə paylaşmağa çalışırıq, bu məqsədə çatmaq üçün interaktiv şərait yaratmağa çalışırıq. Jestlər, göz təması, üz ifadələri və başqa hərəkətlər, səs tonu, ahəngi insanın öz fikrini daha ətraflı ifadə etməsi üçün çox mühüm vasitələrdir və çalışmaq lazımdır ki, tələbələr bu vasitələrdən bacarıqla istifadə etsinlər. Nitqin inkişafı həm də onun müxtəlif növ mətn formalarında işlədilməsilə bağlıdır, yəni bir söhbətdə, müzakirədə iştirak etmək, telefona cavab vermək, bir əhvalat nəql etmək, mağaza və ya küçədə birinə müraciət etmək və s. hallarda işlədilən dil bacarıqları, cümlə quruluşları, lüğət tərkibi, formal və ya qeyri-formal dil səviyyələri tamamilə bir-birindən fərqlənir. Bilik testlərinin tədrisi kursu” kitabında nitqin inkişaf etdirilməsi üçün aparılan müsahibələrdə müəllimlər fərqli münasibətlər ifadə etmişlər. Məsələn: “Mənim tələbələrim öz qrup yoldaşlarının qarşısında öz səhvlərinə və kəsik-kəsik nitqlərinə görə çox utandığına görə mən onları dərstdə xarici dildə danışdırmıram”.

Bir başqası isə iddia edir ki, tələbələr danışıq prosesində elə çox səs-küy salırlar ki, qonşu otaqdakı müəllimlər belə şikayətlənir. Lakin bir çox müəllim məsləhət görür ki, tələbələr bir-biri ilə söhbətə sövq etmək lazımdır, bu vaxt onlar bir-birinin fikrinə elə maraq göstərir ki, etdikləri səhvləri hiss etmədən dayanmadan danışmağa çalışırlar. Mən düşünürəm ki, bir halda ki, xarici dil tədris edilir, onun tədrisinin əhəmiyyətini, məqsədini dərək etmək və bu dili praktik şəkildə ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə edilmə səviyyəsində tələbələrə aşılamaq vacibdir.

ABSTRACT

Rahila Bagirova

Problems related to teaching foreign languages

The article deals with the importance of teaching English as a foreign language in our modern life, at the same time it mentions the problems or difficulties appearing while teaching a foreign language. Any foreign language is taught on the aim of giving opportunities to speak and understand in this language. Speaking a foreign language doesn't only mean producing words, expressions, but also it means to enable the students to pronounce the words correctly, to make up proper grammatical and lexical sentences.

During the teaching process teachers usually observe numerous different problems that prevent the learners from fluent speech and correct understanding.

РЕЗЮМЕ

Рахила Багирова

Трудности, возникающие при обучении иностранному языку

В статье рассматривается значение преподавания английского языка как иностранного в нашей современной жизни, в то же время подчеркиваются проблемы или трудности, возникающие при обучении иностранному языку. Любой иностранный язык преподается с целью дать возможность говорить и понимать на этом языке. Говорить на иностранном языке означает не только произносить слова, выражения, но также означает, что студенты должны правильно произносить слова, составлять правильные грамматические и лексические предложения.

Во время учебного процесса учителя обычно наблюдают множество различных проблем, которые мешают учащимся свободно говорить и правильно понимать.

ПРЕПОДАВАНИЕ РУССКОГО ЯЗЫКА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Açar sözlər: Azərbaycan, Rus dili, tarix, Rusiya, Naхçıvan

Ключевые слова: *Азербайджан, русский язык, история, Россия, Нахчыван*

Key words: *Azerbaijan, Russian language, history, Russian, Nakhchivan*

Являясь мировым языком, русский язык был избран в качестве рабочего Организацией Объединённых Наций (ООН), провозгласившей шесть официальных мировых языков: английский, русский, французский, испанский, китайский и арабский.

Знание русского или английского языков открывает доступ почти ко всей мировой информации. На русском языке печатается 70% всей мировой информации.

Русский язык принадлежит к семье языков близких славянских народов, количество которых превышает 250 млн. человек. Русский язык для этих народов является близкородственным. Поэтому его изучение для славянских народов не представляет особого труда. Наоборот, глубокое сходство грамматического строя и словарного состава всех славянских языков в значительной мере облегчает усвоение русского языка славянами. Русский язык для народов индоевропейской семьи является близким и его грамматический строй не представляется им экзотическим. Если учесть, что на индоевропейских языках говорят полтора миллиарда людей, то ясно, что это обстоятельство намного облегчит изучение русского языка во многих странах мира.

Только 10 народов нашей планеты имеют численность населения свыше 50-ти млн. человек и лишь на 13-ти языках говорят более 50-ти млн. человек. Следовательно, языков с широким диапазоном распространения не так уж много. Следует добавить, что численность населения Российской Федерации, объединяющей свыше 130-ти народов, составляет свыше 147 млн. человек.

Прогрессивные зарубежные деятели, отмечая значимость русского языка, восхищаются его силой выразительности, богатством и красотой. Известный французский писатель, член французской академии, переводчик Пушкина и Гоголя Проспер Мериме имел особый интерес к русской культуре и русскому языку, считал А.С.Пушкина величайшим поэтом XIX века, чтобы читать его в подлиннике, изучал русский язык. Он писал: «Русский язык является богатейшим из всех европейских наречий и кажется нарочно созданным для выражения тончайших оттенков. Одаренный чудесной сжатостью, соединённой с ясностью, он довольствуется одним словом для передачи мысли, когда другому языку потребовались бы для этого целые фразы» [1, с. 4].

В целях распространения русского языка, улучшения его преподавания и ознакомления зарубежных граждан с жизнью и культурой России в мировом масштабе проводится большая работа. Необходимостью улучшения изучения русского языка была создана в 1967 году в Париже Международная ассоциация преподавателей русского языка и литературы, в различных странах созданы центры, институты русского языка, издаются журналы на русском языке. Издающиеся в Российской Федерации журналы «Русский язык за рубежом», «Русский язык в национальной школе», «Русская речь» имеют большое число подписчиков. С этой же целью в Азербайджанской Республике с 1947 года издаётся журнал «Русский язык и литература в азербайджанской школе» («Русский язык и литература в Азербайджане»). Для оказания помощи по улучшению подготовки высококвалифицированных преподавателей русистов в Москве создан Институт русского языка им. А.С.Пушкина.

Вместе с тем негативные моменты в советской языковой политике явились причиной серьёзного обострения национально-языковых отношений в бывшем Советском Союзе [2, с. 48].

Родители, в особенности малых народов, предпочитали отдавать детей в русские школы, так как это открывало большие возможности для получения дальнейшего образования, позволяло жить в разных местах страны, получить престижную должность и т.д.

В результате ухудшалась степень владения родным языком, что вызывало чувство горечи, ностальгию по родному языку. Русификаторская политика царского, а потом и советского правительства требовала насильственно, чтобы русский язык стал вторым родным языком, такое требование было оскорбительным, так как родным языком должен быть язык матери.

Отмечая юбилеи великих русских писателей, мы делаем грамотный культурный жест и к памяти классиков русской литературы и азербайджано-российских отношений. Исторические связи Азербайджана и России охватывают почти 200-летний период. Особенное развитие отношения между двумя странами получили, когда Азербайджан и Россия в течение около 70-ти лет входили в состав союзного государства. Несмотря на катаклизмы прошлых лет, азербайджано-российские отношения развиваются по восходящей линии. Свидетельством этому является состоявшийся в Баку с 21-го по 23-е января 2010 года первый азербайджано-российский форум по гуманитарному сотрудничеству, итогом которого явилось подписание Декларации о дружбе и стратегическом партнерстве между Россией и Азербайджаном президентами России и Азербайджана.

Выступивший на форуме президент Азербайджана Ильхам Алиев отметил, что в Азербайджане за почти 20 лет независимости русский язык не потерялся. Он существует, и мы стараемся и стремимся к тому, чтобы наши граждане знали как можно больше иностранных языков [3]. В настоящий момент более 16-ти тысяч студентов вузов Азербайджана обучаются русскому языку. Число учащихся средних, средних специальных и высших учебных заведений, обучающихся на русском языке, превышает 100 тысяч человек, функционируют 335 школ с русским языком обучения, из них 15 школ, где преподавание – только на русском языке. Издаются 20 журналов и 30 газет на русском языке, 2 телевизионных канала ведут передачи на русском языке.

На территории Азербайджана функционируют представительства ведущих средств массовой информации России. Открыт филиал МГУ им. М.В.Ломоносова, в марте 2009 года в Баку открыт Российский информационно-культурный центр. Ни в одной стране СНГ нет такого уважительного отношения к русскому языку, как в Азербайджане.

В России действует Всероссийский Азербайджанский конгресс, общество дружбы «Россия-Азербайджан». Есть такие структуры и в Азербайджане. В Московском государственном лингвистическом университете в 2009-ом году открыт Центр азербайджанского языка и литературы. Сотрудничество в сфере науки и образования позволит молодому поколению обеих стран лучше знать и понимать друг друга.

Новая эпоха в истории человечества-глобализация характеризуется либеральной миграцией, свободным обменом национально-культурными ценностями, более тесным сотрудничеством между народами во всех областях общественной жизни.

Образование Европейского Союза, Совета Европы, членом которого Азербайджан стал в 2001 году, выполнение договоренности в рамках Болонского процесса, в рамках которого Азербайджан должен ориентироваться на европейские образовательные стандарты, способствовали тому, что были приняты ряд мер, касающиеся преобразования высшей школы.

Преподавание русского языка в Азербайджане на современном этапе осуществляется на фоне значительных перемен, происшедших в системе образования Азербайджана. Русский язык в Азербайджане изучается не как язык «великого русского народа», не как язык межнационального общения, а как иностранный язык, поскольку государственным языком суверенного Азербайджана является азербайджанский язык.

Русский язык, обладая статусом одного из рабочих языков ООН, выполняет уже иную функцию-функцию языка, изучение которого мотивировано многими факторами. По данным ООН, русским языком в мире владеют 215 миллионов человек. Для 288 миллионов человек русский язык является родным или вторым родным языком.

Общественно-политическое развитие нашего общества диктует иные цели обучения русскому языку при первом английском. Изменение цели обучения приводит к пересмотру не только лингвистических основ обучения второму иностранному языку, каким в настоящее время является русский язык, но и принципов обучения, системы методических приемов, на которых основывается концепция обучения русскому языку. Нынешний этап реформирования системы образования в Азербайджанской Республике характерен формированием новых критериев к повышению качества обучения как в средней, так и в высшей школе. Предпринимаемые меры в этом направлении не ограничиваются введением национального куррикулума, применением новых финансовых и управленческих механизмов, созданием электронных учебников и использованием информационно-коммуникационных технологий на уроках.

Присоединение Азербайджана в 2005 году к Болонскому процессу, интегрирование в Европейское образовательное пространство с целью формирования национальной системы образования в соответствии с открытой рыночной экономикой и открытой политической системой явилось важным шагом в истории высшего образования Азербайджана.

Ключевым звеном процесса обучения подрастающего поколения был и остается педагог. От его таланта, способностей и знаний зависит активность учащихся и успех реформ. Педагог не дает готовых знаний, но побуждает учащихся к самостоятельному поиску, и задачей педагога становится создание условий для их инициативы.

Интерактивные технологии позволяют создавать новейшие обучающие программы, оказывающие дополнительную поддержку учащимся в освоении учебных программ и развитии познавательной деятельности. Совмещая их, можно добиться многократного повышения эффективности образовательного процесса. Но никакие технологии не смогут заменить педагога, от опыта и знаний которого зависит образовательный процесс и успех любой реформы.

Социальные преобразования последних десятилетий в Азербайджане, появление серьезных изменений в культурно-образовательном пространстве не могли не отразиться и на состоянии педагогической науки. Проблемы изменения содержания образования и его совершенствования стали предметом исследования и изучения Азербайджанских ученых и педагогов. Целью проводимых в Азербайджанской Республике образовательных реформ наряду с обеспечением рациональности процесса обучения и приобщением к общечеловеческим ценностям является воспитание активной и инициативной личности с творческими и критическими суждениями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Проспер Мериме. Статьи о русских писателях Москва, 1959
2. «Русская речь». Национально-языковые отношения в СССР. 1990, № 4
3. Газета «Бакинский рабочий». № 17, 27 января 2010 г.

XÜLASƏ

Arif Zeynalov

Müasir dövrdə Azərbaycanca Rus dilinin tədrisi

Məqalə Rus dilinin öyrənilmə tarixinə həsr edilib. Məqalədə Azərbaycanca Rus dilinin öyrənilmə tarixindən və əhəmiyyətindən bəhs olunur.

ABSTRACT

Arif Zeynalov

The studying of Russian language in Azerbaijan in modern period

The paper is devoted to the history of the Russian language studies in Azerbaijan. The paper reflects the stages of study of the Russian language in Azerbaijan.

ИЗУЧЕНИЕ ЗНАЧЕНИЙ НЕКОТОРЫХ РУССКИХ ГЛАГОЛЬНЫХ ПРИСТАВОК НА ПРИМЕРЕ ЗА-, ИЗ-, ПЕРЕ-

Açar sözlər: fel, söz ön şəkilçisi, məna çaları, ifadə vasitəsi, söz birləşməsi, cümlə

Ключевые слова: глагол, приставка, оттенок значения, средство выражения, словосочетание, предложение

Key words: verbs, prefixes, different meanings, expressive means, word combinations, sentence

Вопросы словообразования занимают важное место в системе обучения русскому языку как иностранному. Нет необходимости доказывать, какое значение имеют закономерности правильного употребления русских глагольных приставок в усвоении лексики и расширении словарного запаса студентов, что способствует овладению навыками говорения и письма и в значительной степени гарантирует нормативность устной и письменной речи в их общении.

Наше обращение к данной теме обуславливается тем, что русские приставочные глаголы, в которых приставка является словообразующей морфемой, один из трудных разделов языка для иностранных обучающихся. Сложность этой темы связана с обилием глагольных приставок (1) в русском языке, многообразием их значений. При этом мы поставили перед собой задачу обобщить практический материал по глагольным приставкам за-, из-, пере- в русском языке и на примере продемонстрировать их меняющиеся лексические значения в употреблении.

Разрабатывая методику изучения перечисленных глагольных приставок в русском языке, мы стремились указать их основные значения в предложении с приведением конкретных примеров. В нашу задачу также входит установление тех значений указанных приставок, которые целесообразно изучать в конкретных условиях в контексте соответствующих упражнений, которые призваны иллюстрировать и закреплять грамматический материал по их употреблению. Следует иметь в виду, что при выполнении предлагаемых речевых упражнений по теме возможны некоторые варианты, предполагающие большую или меньшую степень распространенности предложений, использование заданных глаголов в различной форме совершенного и несовершенного вида, в разных временах и наклонениях, употребление форм причастий и деепричастий и т. д.

В начале рассмотрим основные значения глаголов с приставкой за- (2, с. 360). По нашим наблюдениям, с присоединением к глаголу приставки за- основной глагол получает как минимум девять оттенков значений:

- некоторые глаголы движения с данной приставкой получают значение движения за предмет или вглубь: *зайти, заехать, забежать, залететь, забросить, закинуть, запустить, засунуть, затолкнуть* и т.д. Приобретенные за счет приставки значения глаголы ясно иллюстрируются в следующих предложениях: *Автобус с туристами заехал за угол; Ребята зашли вглубь леса; Мяч залетел в угол; Руководитель запретил детям заплывать далеко* и т.д.;

- глаголы движения с приставкой за- могут обозначать попутное действие: *По дороге домой студенты зашли в книжный магазин. Учитель просил зайти к нему на обратном пути* и т.д.;

- другие глаголы с приставкой за- употребляются в значении занять определенное положение в пространстве или распространения действия на всю поверхность предмета: *заставить, засыпать* (с ударением на втором слоге), *залить, забрызгать, завалить, замазать, закрасить, затащить, засадить, заполнить, засеять, заштукатурить* и т.д. По ходу отметим, что в данном значении с приставкой за- глаголы более широко употребительны, чем в предыдущих значениях (3, с. 74). Посмотрим, как проявляют себя глаголы данной группы в контексте: *Город застроен новыми домами. Машина забрызгала пешеходов грязью. Лес завален желтыми листьями. Жильцы еще не заселили квартиру.*

- глаголы со значением отвлеченного действия – восприятия, мысли, речи, чувства, положения и ряд других глаголов с приставкой за- и частицей –ся имеют значение чрезмерности

действия, часто совершенного во вред субъекту: *заслушаться, зачитаться, залюбоваться, задуматься, замечтаться, заговориться, засидеться, залежаться* и др. Для полного осмысления студентами значения этих глаголов их употребляем в предложениях типа: *Пассажир зачитался и проехал свою остановку. Вчера гости засиделись у нас допоздна. Подруги заговорились и не заметили, как наступила ночь* и др.

- ряд глаголов с приставкой за- имеют значение получить, захватить: например, *заработать, заслужить, забрать, завоевать, захватить* и др. *Труд лауреата заслуживает всеобщего уважения. Своей благородностью учитель завоевал почет и уважение своих учеников. Студент захватил с собой все учебники* и т.д.

- имеются случаи, когда глаголы со значением планирования (планировать, проектировать, готовить), а также глаголы *думать, мыслить, купить* с приставкой за- имеют значение совершить действие заранее, заблаговременно. Обратимся к примерам: *запланировать, запроектировать, заготовить, задумать, замыслить, закупить* и т.д. Составляя предложения с данными глаголами, студенты легче понимают и осмысливают новые оттенки значения перечисленных глаголов. *Группа запланировала досрочно сдать экзамены. Для похода надо заготовить все необходимое. Первокурсники задумали провести литературный вечер* и т.д.

- к очередной группе глаголов с приставкой за- относятся малочисленные глаголы, которые вместе с приставкой за- получают значение довести действие до конца или до результата: *замораживать, законспектировать, законсервировать*. Например, *Преподаватель поручил студентам непременно законспектировать эту статью. Нельзя замораживать проблему, ее следует решать* и т.д.

- наблюдаются и факты, когда некоторые глаголы со значением отношения к кому-либо, типа *хвалить, ласкать, мучить* и глаголы *кормить, дарить* с приставкой за- употребляются в значении чрезмерности действия, направленного на определенный объект: *захвалить, заласкать, замучить, закормить, задарить* и т.д. *Учитель захвалил ученика за обстоятельный ответ. Молодая мама любит заласкать своего ребенка. Ребенок замучил мать своими вопросами. Именинницу задарили подарками*.

- ряд глаголов с приставкой за- обозначают ограничение пространства чем-либо. Это проявляется в образовании и употреблении следующих глаголов: *завязать, закрыть, завернуть, запаковать, закупорить, застегнуть* и т.д. *Между договаривающимися сторонами завязался интересный разговор. Продавец аккуратно завернул покупку. Когда будете уходить, закройте дверь. Холодно, застегните пальто на все пуговицы*.

Значение отмеченных глаголов можно объяснить и путем создания с их участием словосочетаний на основе связи управления. Так, многие из них требуют после себя винительного падежа с предлогом и без предлога (4, с. 104), например, *зайти за дерево, заехать за дом, завести машину за угол, закинуть камень за забор, засунуть коробку за шкаф, завесить окно шторой, застроить территорию новыми домами, засыпать землю снегом, заселить дом жильцами, закрыть лицо руками, завязать пакет шпагатом* и т.д.

Теперь остановимся на значениях приставки из-, которую следует отличать среди других приставок, обозначающих направление действия (2, с. 361).

- глаголы с приставкой из- в большинстве случаев имеют значение направления действия изнутри или удаления: *извлечь, изгнать, издать, избирать, излучать* и др. *Сын извлек урок из случившегося. Коллектив решил издать свою газету* и т.д.

- имеет место употребление глаголов с приставкой из- со значением разнонаправленного действия или распространения движения по всем направлениям, которые образуются за счет таких глаголов, как *ездить, ходить, бегать, лазить* и др. Сказанное можно подкрепить составлением примерных предложений – *Летом наша группа изъездила всю страну. Во избежание ошибок в письме, студент учит все правила. Альпинисты излазили все скалы* и т.д.

- наибольшую группу составляют глаголы, обозначающие изображение на поверхности (от глаголов *писать, рисовать, чертить*), прикосновение к предмету и деление его на части (на примере глаголов *бить, толочь, рвать, резать*) и глаголы уничтожения (с глаголами *тратить, расходовать*) с приставкой из- имеют значение распространения действия на всю

поверхность предмета или разряда предметов, полноты действия – *избить, изрезать, изорвать, израсходовать, износить* и т.д. *Мальчик изорвал рубашку. Охотники излазили весь лес. Костюм совсем износился.* Если употребить эти глаголы в падежных формах (1, с. 134), то получается такая схема: глагол+вин.п.+ род. п. с предлогом из: извлечь – *извлечь пулю из раны, извлечь корень из числа, извлечь пользу из занятий* и др.; или глагол+вин. п.+вин. п. с предлогом на: *израсходовать – израсходовать средства на оборудование* и др.; или глагол+вин.п.+твор.п. без предлога в единственном и во множественном числе: *изрисовать-изрисовать альбом картинками* и др.; или глагол+вин.п.+род.п.: *избрать – избрать делегатов*, глагол+вин.п.+твор.п.: *избрать-избрать депутатом*; или глагол+вин.п.: *издать – издать приказ, закон, книгу.*

Обширное значение имеют и глаголы с приставкой пере-(2, с. 365). Рассмотрим некоторые из них.

- в первую группу следует отнести глаголы движения и глаголы, обозначающие перемещение в пространстве, типа: *прыгнуть, ступить, шагнуть, бросить* и др. которые с приставкой пере-имеют значение направления действия через предмет – *перейти, переехать, перебежать, перелететь, переплыть, перелезть, перетащить, перенести, перевести, перевезти, перепрыгнуть, перебросить, пересечь.* Обратимся к примерам: *Переходите улицу осторожно. Спортсмен удачно перепрыгнул через канаву. Семья переехала жить в город. Дети перебежали через сад. Птицы перелетают в теплые края. Рыбаки хотят переплыть на другой берег. Альпинисты несколько раз перелезли скалы. Ребята помогли перетащить книги в библиотеку. Отряд перебросил основную силу на левый фронт* и т.д.

- очередную группу составляют глаголы движения, а также ряд глаголов, обозначающие перемещение предмета или лица в пространстве, изменение положения. К таковым относятся глаголы *ставить, сесть, лечь, лить*, которые в сочетании с приставкой пере-приобретают оттенок значения перемещения с одного места на другое-*перейти, переехать, переставить, переложить, пересесть, перелечь, перелить, пересыпать, переслать, переправить, передать* и др. Такое значение глаголов можно раскрыть в следующих предложениях, где глаголы употребляются в различных падежных формах, на что следует обратить внимание студентов: *Студент хочет перейти в другую группу. Наш сосед переехал в столицу. Хозяйка дома переставила вещи в комнате. В библиотеке переложили журналы по годам. Пассажир пересел к окну. Боеприпасы надо было переправить в переднюю линию. Ученый переслал отредактированную статью в журнал. Отец просил передать письмо сыну.* При составлении этих и других предложений с изучаемой приставкой следует учитывать знания студентов в области категории вида, спряжения, времени и т.д. Это важно для того, чтобы обучающиеся умели использовать разные формы глагола.

-преподаватель должен обратить внимание студентов и на то, что лексически не ограниченная группа глаголов с приставкой пере-может иметь значение повторного действия или совершения действия иначе, по-новому. Данные правила имеют место в сочетании глагола и приставки в последующих словах-глаголах: *перечитать, переписать, переделать, перестроить, переодеть, пересказать, перешить, переработать, перекрасить, передумать, пересдать, переоборудовать, переиздать* и др. С некоторыми из перечисленных глаголов составляем словосочетания-управления (1, с. 74), а потом предлагаем студентам использовать их в предложении для наглядности и подкрепления грамматического материала: *перечитать доклад, переписать конспект, переделать схему, перестроить работу, переодеть ребенка, пересказать текст, переработать землю* и т.д. По ходу можно перевести эти слова и словосочетания на родной язык для иллюстрации, что среди таких глаголов имеются и такие, которые помимо указанного значения, в азербайджанском языке употребляются и в другом значении, как слово переписать, обозначающее смысл *köçürmək*.

Наибольшую трудность для студентов с национальным образованием составляют те глаголы, которые вместе с приставкой пере-обозначают деление предмета, отделение части от целого (4, с. 231) применительно с глаголами *резать, рвать, ломать, грызть, пилить, рубить* и т.д. Тут главным является то, что эти глаголы с приставкой пере-имеют значение

разделения чего-нибудь на две части или просто на части, т.е. уменьшение предмета: *перерезать, перервать, перепилить, переломить, перегрызть* и т.д. Например, *Бревно очень толстое, его трудно перепилить*.

Наоборот, другая лексически неограниченная группа глаголов с приставкой *пере-* имеет значение излишества, превышения нормы в каком-нибудь действии.

- к данной группе можно отнести глаголы: *переоценить, перевыполнить, перегреть, пережарить, переварить, пересолить, перерасходовать, переутомиться, перегореть* и др. *После многочасовой работы мотор машины перегрелся. Лампочка в комнате перегорела. Хозяйка пересолила борщ. Тренер переоценивает силу спортсмена. Студенческий отряд перевыполнил план. Туристы перерасходовали свои деньги* и т.д. Составляя предложения с данными глаголами, целесообразно разъяснить их значение в родном языке, чтобы студенты вполне осмысливали суть степени интенсивности происходящего действия.

Следует также объяснить, что некоторые глаголы с приставкой *пере-* может обозначать последовательное распространение действия на предметы (2, с. 367) или указать исчерпанность какого-то действия (1, 37).

- данное значение проявляет себя в глаголах типа *перечитать, пересмотреть, переговорить, передумать, пересчитать, перепробовать, перемыслить* и т.д. В предложениях значение данных глаголов раскрывается следующим образом: *Студент перечитал много книг. Сестра перемыла всю посуду. Старик многое передумал за свою долгую жизнь. Туристам хотелось пересмотреть все достопримечательности города* и т.д.

Студентам нужно знать, что некоторые глаголы с приставкой *пере-* и частицей *-ся* приобретают значение взаимного действия.

-образцом таких глаголов могут являться следующие слова: *переписываться, переговариваться, перекликаться, переешептываться, переглядываться, перемигиваться, перебрасываться* и т.д. *Подруги переговаривались с помощью жеста. Друзья-писатели переписываются вот уже долгие годы. Новые стихи поэта перекликаются с древними фольклорными образцами. Основные силы роты перебрасываются в тыл врага* и т.д. Думается, что студенты легко убеждаются в том, что смысл и значение неперечисленных глаголов вполне логично раскрываются в этих примерах.

Надо выделить еще одну группу глаголов, которые с приставкой *пере-* получают возможность употребляться в значении превзойти другого исполнителя действия или иметь преимущество в каком-либо действии (5, с. 138).

- данное правило можно иллюстрировать на примере таких глаголов, как *спорить, убедить, кричать, хитрить* и др. С полученными словами – *переспорить, переубедить, перекричать, перехитрить* составим соответствующие предложения с целью наглядного подкрепления знания студентов: *Когда ведется научный спор, нельзя перекрикивать друг друга. Молодой ученый смог переспорить своего оппонента. В конце беседы отец переубедил заблудившегося сына. Шахматист перехитрил соперника своим ходом.*

Итак, в процессе обучения студентов префиксальному способу словообразования глаголов в задачу преподавателя входит отобрать те приставки и те их значения, которые целесообразно изучать в конкретных условиях курса обучения (1, с. 7). При отборе материала и установлении последовательности его изучения преподаватель, учитывая уровень подготовки обучающихся, в первую очередь их лексический запас, развитие навыка чтения или речевых навыков студентов, может дополнительно вернуться к употреблению глаголов с теми или другими приставками.

Для полного осмысления студентами значений глагольных приставок на примере приведенных, им требуется на уровне знать грамматический строй русского языка, чтобы уметь составлять словосочетания с использованием разных частей речи, широко употреблять такие словосочетания в составе разных коммуникативных единиц в устной и письменной форме. Для выработки навыков у студентов правильного употребления глаголов с названными приставками, на практических занятиях им предлагается выполнить письменные и устные упражнения по теме. Такие же задания они должны выполнить и в своих самостоятельных работах.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барыкина А.Н. Изучение глагольных приставок. Москва, Русский язык, 1989, 189 с.
2. Префиксальные глаголы. Академия Наук СССР. Русская грамматика в 2-х тт. Т I, Москва, Наука, 1982, 784 с.
3. Гасымова Р.Г. О семантической соотносительности префиксальных глаголов русского языка в сопоставлении с азербайджанскими глаголами Проблемы системной организации языка. Баку, Мутарджим, 1988, с. 71-78
4. Мамедова Э.С. Словообразовательная система глагола в русском и азербайджанском языках. Баку, Адильоглы, 2002, 280 с.
5. Мирзоев Р.С. Русское словообразование. Баку, Маариф, 1986, 244 с.

XÜLASƏ

Sədaqət Rəsulova

Za-, iz-, pere- timsalında Rus dilində bəzi feil söz ön şəkilçilərinin öyrədilməsi

Məqalədə milli təhsil almış tələbələrə öyrədilməsi müəyyən çətinliklərlə müşahidə olunan bir problem-rus dilində feilin söz ön şəkilçilərinin müxtəlif mənalarının öyrədilməsi problemi araşdırılır, konkret söz birləşmələri və cümlə kontekstində feilin za-, iz-, pere- söz ön şəkilçilərinin mənaları açıqlanır. Mövzunun öyrədilməsi ilə bağlı tövsiyələr irəli sürülür.

ABSTRACT

Sadaqat

Rasulova

Teaching verbs with prefixes, like za-, iz-, pere- in Russian summary

The article deals with the problem that is difficult to teach nationally-educated students-teaching different meanings of verbs with prefixes in Russian. It clarifies the meanings of the verbs with prefixes za-, iz-, pere- within concrete word combinations and sentences and provides recommendations related to the topic.

ALMAN DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ QRAMMATİKA VƏ FONETİKANIN ÖYRƏDİLMƏ ÜSULLARI

Açar sözlər: qrammatika, fonetika, tərcümə, ənənəvi metod

Key words: grammer, phonetic, traditional, method

Ключевые слова: Грамматика, фонетика, перевод, традиционный метод,

Respublikamızın müstəqilliyi başqa elm sahələrində olduğu kimi xarici dillərin tədrisi sahəsində də müəllimlər qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. Gələcək müəllimlərin peşəkarlığını inkişaf etdirmək, ali məktəbdə onlara metodika kursu üzrə müəyyən biliklər vermək və onun təcrübəyə tətbiqini öyrətmək günün vacib məsələsidir.

Xarici ölkələrlə gündən-günə artan siyasi, iqtisadi, mədəni əlaqələr, respublikamıza artan maraq, ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya və digər dövlətlərin buradakı firma və şirkətləri, ölkəmizdəki səfirliklərin təşkili və xarici ölkələrdə müstəqil respublikamızın təmsil olunması kimi faktlar xarici dillərin əməli şəkildə öyrənilməsinə tələb edir.

Məlum olduğu kimi orta məktəblərdə xarici dillər tədris fənlərindən biri kimi keçirilir. Gənc, savadlı və hərtərəfli inkişaf etmiş vətəndaş yetişdirməklə bu fənnin, şübhəsiz əhəmiyyəti çox böyükdür. İndi ölkəmizin digər ölkələrlə iqtisadi və mədəni əlaqələrinin inkişaf etdiyi bir dövrdə yeni yetişən nəslin xarici dilləri öyrənməsi vacibdir. Məktəbdə keçilən hər bir fənn böyüməkdə olan nəslin təlim-tədris işinə öz spesifik təsirini göstərir. Bu təsirin xarakteri fənnin xüsusiyyətləri əsasında müəyyən edilir. Xarici dil fənnini ana dili fənnindən fərqləndirən əsas cəhət ondan ibarətdir ki, xarici dilin tədrisində qarşıya qoyulan ən əsas məqsəd bütün dərslər prosesini müəyyən edən kommunikativ məqsəddən ibarətdir. Tədrisin məqsədi kommunikativ məqsəddən asılıdır və bu onun yerinə yetirilməsi prosesində həyata keçirilir.

Xarici dillərin öyrədilməsinin xüsusi metodikası əsasən öyrədilən dillərin spesifik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir. Xüsusi metodikalar şagirdlərin ana dilinə görə fərqlənilir. Buna görə də xarici dillərin tədrisi metodikası həm xarici dilə, həm də Azərbaycan dilinə aid lingvistik tədqiqatlarla sıx əlaqədardır.

Pedaqogika elminin böyük nailiyyətlərindən biri məhz bundan ibarətdir ki, xarici dillərin tədrisi metodikası lap əvvəldən şagirdlərin ana dilinin öyrənilməsi ilə əlaqəli şəkildə inkişaf etmişdir. Bunun başlıca səbəbini onunla izah etmək olar ki, milli dillərin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradılmışdır. Təlim prosesində ana dilinin xüsusiyyətlərini nəzərə almaq şagirdlərin qarşısında duran çətinlikləri, onların səhvlərinin səbəblərini düzgün müəyyən etməyə kömək edir. Şagird xarici dildəki səsli əlamətləri ana dilinin səsli əlamətləri kimi eşidir, xarici dilin qrammatik kateqoriyalarını ana dilinin sisteminə uyğunlaşdırır, xarici dildəki sözləri ana dilinin sözləri ilə müqayisə edir. Həm ana dilinə, həm də xarici dilə dərindən və ətraflı bələd olmaq, eləcə də həmin dilləri sistemli olaraq tutuşdurmaq, xarici dillərin əməli tədrisi metodikası üçün əsasdır.

Xarici dillərin tədrisi metodikasında tərbiyə məqsədlərinin və onların həyata keçirilməsi üsullarının da öz xüsusiyyətləri vardır. Şagirdlərin beynəlmillət tərbiyəsi üçün xarici dillərin öyrənilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır. Xarici dilin tədrisi şagirdlərin təfəkkürünü, onların diqqətini, hafizəsini və iradəsini tərbiyə edir. Xarici dillərin tədrisi metodikasını pedaqoji elmlərlə yaxınlaşdırın əsas amil kimi həmin elm sahələrinin hamısında tədqiqat obyektinin dil tədrisi olmasıdır, çünki onların bir çox problemləri eynidir. Bizim “Bir kəs dili bilir” deməyimiz onu nəzərdə tutur ki, o, həmin dildə danışır və eşitdiyini, dinlədiyini başa düşür.

Dil ünsiyyət vasitəsi, nitq isə ünsiyyəti gerçəkləşdirən proses olub ünsiyyətin dil vasitəsi ilə reallaşmasıdır. Dil ünsiyyət prosesində mövcuddur və yalnız nitq vasitəsi ilə yaşayır. Şifahi nitqin danışma və eşidib – anlama kimi iki forması var.

Nitqi dinləyib-anlama dedikdə, şagirdlərə proqramda göstərilmiş, dil materialları əsasında qurulmuş normal sürətli nitqi başa düşmək bacarığını aşılamaqdan ibarətdir.

Nitqi dinləyib-anlama bacarığının formalaşdırılmasında texniki vəsaitdən istifadə etmək lazımdır. Dinləyib-anlamayı çətinləşdirən dil materialları fonetika, qrammatika və leksika ilə əlaqədardır. Səslərin məxrəci, intonasiyası tez fərqləndirilməli olduğundan şagird çox diqqətli olmalıdır.

Fonetikanı adətən dil səslərindən bəhs edən elm kimi müəyyənləşdirirlər. Bu da “Fonetika sözünün etimologiyasından doğur (yunanca “fono” –səs deməkdir). Fonetikanı yalnız dil səsləri ilə məhdudlaşdırmaq düzgün olmazdı, çünki ünsiyyətin əsasını təşkil edən bütün vasitələr-səslər, onların əmələ gəlməsi və fəaliyyəti, bir-biriylə müəyyən əlaqəyə girməsi, habelə səslərin mövcud qayda-qanun əsasında çıxış edən intonasiya və sair fonetikanın tərkib hissəsini təşkil edir. Fonetika, həmçinin yazılı nitqlə şifahi nitq arasındakı əlaqələri öyrənir, çünki məhz şifahi nitqdən çıxış edərək, yazılı nitqdə müşahidə olunan bəzi spesifik xüsusiyyətləri izah etmək olar. Deməli, fonetika dildəki səslərin, onların birləşməsi və bir-biriylə əvəz olunması qaydalarını, bu birləşmədə ən mühüm rol oynayan vurğu, intonasiyanı habelə yazılı nitqlə şifahi nitq arasındakı əlaqələri öyrənən bir elmdir. Fikrini ifadə etmək istəyən hər bir şəxs mütləq bu dildə mövcud olan səslərdən istifadə etməlidir, çünki dildə mövcud olan səslərin hər biri bir işarədir. İşarələr müxtəlif təbiətə malik olur və müxtəlif hiss üzvləri vasitəsilə dərk edilir. Məsələn, yazılı nitqi əks etdirməkdən ötrü bizim istifadə etdiyimiz işarələr hərflərdir. Hərflər heç bir dildə tarixən mövcud olmamışdır. Onlar dilin müəyyən inkişaf nəticəsində ehtiyacdan doğur və ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən tərtib olunur, sistem halına salınır. Məsələn; Alman dili üçün latın əlifbası əsasında hərflər sistemini alman xalqının böyük alimi Martin Lüter tərtib etmişdir.

Orta məktəblərdə fonetikanın tədrisi yalnız tələffüz vərdişlərinə yiyələnmək və oxu, yazı, bacarıqları əldə etməkdən ibarət olmayıb, eyni zamanda qrammatika və lüğət materialının da daha yaxşı öyrənilməsinə xidmət edir. Alman dilinin öyrənilməsində şagirdlərin ana dilinin-Azərbaycan dilinin fonetikasını ümumi bir çıxış nöqtəsi kimi götürməsi lazımdır. Azərbaycan dilindəki bəzi saitlər alman dilində də işlənir. Azərbaycan dilində həmin saitlərdən “ü” və “o” dodaqlanan ön sıra saitləri azərbaycan dilində də işlənir. Alman dili fonetikasının heç bir mövzusu azərbaycanlı şagirdlər üçün çətinlik törətmir.

Asərbaycan dilində samitlər miqdarına görə təxminən alman dilində olduğu qədərdir, lakin bu dilin samitləri ilə azərbaycan dilindəki samitlər arasında müəyyən fərq vardır. Azərbaycan dilində olan “k” – (kitab), “g” (gənc) və “ğ”-(ağıl) samitləri alman dilində yoxdur. Azərbaycanlı şagirdlər alman dilində “h” səsini tələffüz etməkdə heç bir çətinlik çəkmirlər. Lakin bir sıra samitlərin, məsələn “ts” və “pf” afrikatlarını tələffüz etməkdə bəzən çətinliklər yaranır.

Analitik yolla səsini izahı bu qaydada aparılır: müəllim izah edəcəyi səsi söz tərkibində tələffüz edir. Sonra sözü hecalara, hecaları isə səslərə ayırır, səsi hecada və ayrılıqda tələffüz edir.

Fonetik və leksik çətinlik demək olar ki, bir-birinə çox yaxındır.

Qrammatik çətinlik dilin quruluşu ilə bağlıdır. Söz sırası, modal feillər, zamanlar, zamanların uzlaşması və s. çətinliklər anlamaya təsir edir.

Qrammatikada tərcümə metodu vaxtilə latın dilinin öyrənilməsində geniş işlədilmişdi. Sonralar başqa canlı dillərin də tədrisində əsas diqqət qrammatik materialın mənimsənilməsinə yönəldilmişdi, yazılı nitqə üstünlük verilir. Mətnin, sözlərin öyrənilməsi də qrammatikanın öyrənilməsinə tabe edilmişdir. Qrammatik təhlil, qrammatik çalışmalar, tərcümələr, məktəblərdə XVIII-XIX əsrlərdə tətbiq olunurdu. XX əsrdən başlayaraq sənayenin və texnikanın inkişafı ilə əlaqədar dilin öyrənilməsi sahəsində böyük dəyişiklik edildi. Bununla belə, yenə də qrammatika xatirinə mənasız tərcümələrə də yer verilir.

Materialın məzmunu da anlamaya təsir edir. Buraya söhbətin mövzusu, onun növü daxildir. Monoloji nitq daha asan başa düşülür. Əsas faktor materialın verilmə şəraitidir. Burada materialın verilmə sürəti, verilən materialın neçə dəfə təkrar olunması, danışanın bilavasitə iştirak edib-etməməsi, əyaniliyin tətbiqi, danışanın səsi əsas götürülür. Məsələn, şagird öz müəlliminin səsinə, sürətinə alışdığından onu daha asan başa düşür. Başqası danışdıqda anlama çətinləşir. Bu məqsədlə texniki vasitəyə geniş yer verilməlidir.

Anlamanın təmin olunması üçün çətinlikləri təsvir edən dil çalışmalarından, fonetik, qrammatik, leksik və digər çalışmalardan istifadə olunmalıdır. Anlamayı təmin etmək üçün müəllim özü də müəyyən yollardan istifadə etməlidir.

Bu müddətdə dildən ünsiyyət vasitəsi kimi istifadə olunur. Şübhəsiz, bu şagirdlərin eşidib anlamalarına kömək etdiyi kimi, müəllimin özünün də nitqinə müsbət təsir göstərir. Əlbəttə, bu zaman səs normal ucalıqda, aydın və ifadəli olmalıdır. Nitqin sürəti də unudulmamalıdır.

Lakin müəllim şagirdləri danışmağa sövq etməli, həm də mümkün qədər ana dilində az danışmalıdır. Müəllim məşq və nitq çalışmalarından da istifadə etməlidir. Məşq çalışmaları dil çətinliklərinin və psixoloji çətinliklərin aradan qaldırılması üçün nəzərdə tutulur.

Xarici dildə danışma bacarığının formalaşdırılması bu məqsəddən çıxış edir: orta məktəbi bitirən hər bir şagird danışmağı və deyiləni dinləyib başa düşməyi bacarmalıdır.

Alman dilinin öyrədilməsində bu dildə danışmaq ən çətin məqamdır. Hər şeydən əvvəl bu, müəyyən vaxt tələb edir. Bu məqsədlə şagird cümlə və nitq nümunələrindən istifadə edir, ona uyğun cümlələr qurur, müəyyən mövzu haqqında danışır. Müəllim suallar verir, şagird şəkil haqqında danışır, hər bir şagird deyilməyənləri əlavə edir və s.

ƏDƏBİYYAT

1. Tahirov A. Orta məktəbdə xarici dilinin tədrisi metodikasi
2. Шатилов С.Ф.Методика обучения немецкому языку. Москва, 1986 – 223 с.
3. Veysəlov F. Alman dilinin fonetikasi – Bakı, 1980
4. Рахманов И.Б. Обучение устной речи на иностранным языком
5. Səkkizillik məktəbdə xarici dillərin metodikasi. Müəlliflər heyəti-Bakı, 1967
6. Əhmədova T. V-VIII siniflərin alman dili dərsləkləri üçün metodik dərsləklər, Bakı, 1964

ABSTRACT

Abbasova Kovsar

The grammar translation method was once widely used in teaching Latin. Later this method was used in teaching other a live languages. The main attention is given to the comprehension of grammar materials and written language.

РЕЗЮМЕ

Аббасова Ковсар

Статья посвящена вопросам преподавания фонетики и грамматики при изучении немецкого языка. Преподавание фонетики и грамматики используются в преподавании иностранных языков, в том числе немецкого. При этом особое внимание уделяется восприятию фонетических и грамматических материалов языка и письменной речи.

ATALAR SÖZLƏRİ, ZƏRB-MƏSƏLLƏR VƏ ONLARIN AZƏRBAYCAN VƏ FRANSIZ DİLLƏRİNDƏ İŞLƏNMƏ MƏQAMLARI

Açar sözlər: Atalar sözləri və zərb məsəlləri, işlənmə məqamları, müqayisə etmək, çətinliklər, fərqli və oxşar cəhətlər, uyğun gəlmək, adət-ənənə, tarixi keçmiş, sitat gətirmək, eyniyyət təşkil etmək.

Key words: Proverbs and sayings, usage points, to compare, difficulties, similar and different features, to correspond, customs and traditions, ancient time, to cite, to be similar

Ключевые слова: Пословицы и поговорки, употребительные моменты, сравнивать, трудности, отличительные и схожие стороны, сходство, традиция, историческое прошлое, цитировать, идеинтичность

Hər bir xalqın dilini daha dərindən öyrənmək üçün həmin xalqın milli mədəniyyətini, tarixi keçmişini və adət ənənələrini bilmək lazımdır. Bu baxımdan xalqın tarixi keçmişini əks etdirən atalar sözləri və zərb-məsəllər yaxşı bir materialdır. Hər bir xalqın da özünəməxsus atalar sözləri və zərb-məsəlləri var. Atalar sözləri və zərb-məsəllərdə həmişə dərin məna olur. Onların hərfaltı mənası insanı düşünməyə vadar edir.

Bəs atalar sözü nədir? Bu suala cavab verən yoxdur, amma bu barədə istənilən qədər söz deyilmişdir. Xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə atalar sözü barədə belə demişdir:

Atalar sözü öyüdü bizə

Yüz illər, min illər deyiləcəkdir.

Bəs atalar sözü barədə elmin fikri nədir?

“Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası”(ASE) atalar sözünü belə şərh edir: “Həyatın müxtəlif məsələlərinə aid ibrətamiz məzmunlu qısa kəlam, hikmətli sözlər, xalq müdrikliyinin ümumiləşdirilmiş ifadəsidir. Əsrlər boyu yaranmış dildən-dilə keçərək təkmilləşmiş və cilalanmışdır”.

“Zərb-məsəlləri atalar sözlərinə yaxındır, lakin onlardan fərqli olaraq, müstəqil məna daşımır, müəyyən bir hadisəni, fikri məcazi dillə, dolayı yolla əks etdirir... Zərb-məsəllər söhbət arasında və ya bədii əsərdə fikri qüvvətləndirmək məqsədi ilə işlədilir.”

Beləliklə, atalar sözü ilə zərb-məsəllərin yaxınlığı bariz şəkildə aydınlaşır, hər ikisi xalq zəkasının məhsuludur, hər ikisi demək olar ki, eynidir – atalar sözüdür.

Qeyd etdiyimiz kimi hər bir xalqın dilini, onun tarixi keçmişini və s. öyrənmək üçün atalar sözü və zərb-məsəllər çox əhəmiyyətli materiallardır.

Zəngin tarixə malik bir xalq kimi fransızların da özlərinə məxsus atalar sözləri və zərb-məsəlləri var. Demək lazımdır ki, fransız atalar sözlərinin və zərb-məsəllərinin öyrənilməsi üçün ən yaxşı üsul müqayisədir. Yəni Azərbaycan və fransız atalar sözləri və zərb-məsəllərinin qarşılıqlı müqayisə edilməsidir. Bu zaman xarici dildə, məs.: fransız dilində olan atalar sözləri və zərb məsəlləri Azərbaycan dili ilə qarşılaşdırılır. Bunun da nəticəsində hər iki dildə olan atalar sözləri və zərb-məsəllərin oxşar və fərqli cəhətləri meydana çıxır.

Bir sıra alimlər dillərin müqayisə üsulu ilə öyrənilməsinin əhəmiyyətini qeyd etmişlər. O cümlədən akademik V.Vinoqradov yazır ki, qohum dillərlə yanaşı, müxtəlif sistemli dilləri də müqayisə üsulu ilə öyrənmək mümkündür və vacibdir. Belə ki, tərcümə prosesində fransız atalar sözlərinin ana dilində olan qarşılığı tapılmalıdır. Bədii tərcümə zamanı müxtəlif nitq hissələri bir-birini əvəz etdiyi halda, frazeoloji vahidlərin o cümlədən, atalar sözləri və zərb-məsəllərin tərcüməsi zamanı ismi-isimlə, feili feillə əvəz etmək lazımdır. Buna səbəb atalar sözləri və zərb-məsəllərdə aforizmliyin olmasıdır. Odur ki, tərcümə də etdiyimiz cüzi dəyişiklik onların ifadə tərzini poza bilər. Qrammatik mövzuların tədrisində də atalar sözlərindən istifadə etmək lazımdır. Dilini öyrəndiyi xalqın keçmiş adət-ənənəsi, mədəniyyəti və s. barədə mövzuların izah edilməsində atalar sözlərindən istifadə olunması tələbələr üçün çox əhəmiyyətlidir.

Bildiyimiz kimi, frazeoloji birləşmələrin başqa dillərə eynilə tərcüməsi məsələsi dilçilikdə yeni məsələ deyildir. Bəzi tədqiqatçılar, o cümlədən S.İ.Abakumov, A.A.Reformatski, Z.A.Bulaxovski,

Y.M.Volf, A.Arnold, S.İ.Ojeqov və başqaları frazeoloji vahidlərin bir dildən başqa dilə fərqli tərcüməsinin mümkün olmadığını qeyd edirlər.

Azərbaycan dilində də bu məsələ müxtəlif şəkildə şərh edilmişdir. M.Hüseynzadə idiomların başqa dillərə eynilə tərcümə oluna bilməməsini qeyd edir. S.Cəfərov bu məsələdən bir qədər başqa şəkildə bəhs edərək yazır: “Sabit söz birləşmələrinin əsas xüsusiyyətlərindən biri ondan ibarətdir ki, onları əksər hallarda başqa dilə olduğu kimi tərcümə etmək olmur”...

Ə.Dəmirçizadə idiomların başqa dilə əsasən tərcümə oluna bilməməsini A.Qurbanov, H.Rəhimzadə isə bunların “əksəriyyətini”, böyük bir hissəsini başqa dilə hərfən tərcümə edilməsinin mümkün olmadığını qeyd edirlər.

Fikrimizcə, bir dilin frazeoloji vahidlərinin başqa dilə eynilə tərcümə olub-olmaması məsələsinin özünün qoyuluşu məqsədə uyğun deyildir; burada əslində tərcümədən deyil, bir dilin sabit birləşmələrinin qarşılaşdırılan dildə eyni qarşılığı olub-olmamasından söhbət gedə bilər. Bu qarşılığı isə frazeoloji vahidlə ifadə edilən mənənin, ideyanın müqayisə edilən dillərdə uyğun gəlməməsini axtarmaq lazımdır. Hər bir dil bu və ya digər idiomu özünəməxsus şəkildə dərk edir. Buna görə də dilçi dillər arasında bu fərqi dəqiq şəkildə öyrənməlidir.

Digər tərəfdən, sözün daxili formasından və bir sıra başqa hadisələrdə dillər arasında yalnız ayrılan cəhətlərin deyil, həm də uyğun gələn cəhətlərin idiomatik ifadələrdə mövcud olmasını görməmək olmaz.

Məqalədə Hind-avropa dilləri ailəsinin roman dilləri qrupundan olan fransız dilində mövcud olan atalar sözlərinin türk dillərindən biri olan Azərbaycan türkcəsindəki atalar sözləri ilə qarşılaşdırmağa cəhd etmişik. Nəticədə, fransız dilində mövcud olan bir çox atalar sözlərinin Azərbaycan dilində ekvivalenti olduğunu görürük.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər iki dildə atalar sözünün müəyyən qismi tamamilə bir-birinə uyğun gəlir. İfadə oxşarlığı ilə məzmun oxşarlığına zəmin yaradan ekvivalentlər fransız dilindən Azərbaycan dilinə hərfən tərcümə olunurlar. Məsələn:

Loin des yeux, loin de cœur- Gözdən uzaq, könlüdən iraq;

L'argent attire l'argent-Pul pulu çəkər;

La montagne a enfanté souris-Dağ gücənib siçan doğdu;

Chaque chose a son temps-Hər şey öz vaxtında;

Le chien aboie, le vent emporte- İt hürər, külək yayar və s.

Hər iki dildə ifadə oxşarlığı olmadan məzmun oxşarlığına yardım göstərən natamam qarşılıqlar daha çox müşahidə olunur. Məsələn, Azərbaycan dilində gümana gəlməyən və çətin baş tutan iş: “Dəvənin quyruğu yerə dəyəndə”, fransızca isə “Quand les ânes parleront latin” deyirlər. Bir neçə nümunələrə nəzər salaq:

Abondance de biens de nuit pas-Yağın sıyığa ziyanı olmaz

Aide-toi, le ciel t'aidera-Səndən hərəkət, məndən bərəkət

C'est la moutarde après le dîner-Toydan sonra nağara

Absent le chat, les souris dansent- Pişik olmayanda siçanlar ova çıxırlar

A chaque oiseau son nid est beau-Hər kəs öz elindən dəm vurur

A cœur vaillant rien d'impossible-Hünər olan yerdə dağlar alçalar

L'amour naît du regard-Göz gördü, könül sevdi

L'amour est aveugle-Aşiq olan kor olar

A peu parler, bien besogner-Dilinlə tələsmə, əməlinlə tələs. Sözdə yox, işdə özünü göstər

Avant de s'y décider, il faut y regarder deux fois- Yüz ölç – bir biç

La belle plume fait le bel oiseau- Güzəllik ondur, doqquzu dondur

Bien commencé a demi avancé-Başlanmış iş yarı olmaq deməkdir

Bois tordu fait le feu droit-Bacanın əyriliyinə baxma, tüstünün düz çıxmasına bax

Bouche de miel, cœur de fiel-Sözü bal təki şirin, könlü buz təki sərin

Buission a oreilles-Yerin də qulağı var

Ce n'est pas pour ton nez- Burnun girməyən yerə başını soxma

Ce qui sort de la main n'y revient point- Əldən gedən ələ gəlməz

Ce n'est pas tout or ce qui reluit-Hər parıldayan qızıl olmaz

Belə qarşılaşdırmalar təbiidir, çünki hər xalqın öz məişəti, öz həyata baxışları, təcrübədə əldə etdikləri nəticələri və öz təsəvvürləri vardır

Haqqında söhbət gedən atalar sözlərinin yaxınlığının tarixi köklərinin araşdırılması göstərmişdir ki, onların bir çoxunun kökünü Bibliyanın xristianlıqdan əvvəlki qədim hissəsi olan, yəhudilərin qədim kitabı olan Tövratda-Əhdi-Ətiqdə, xaçpərəstlərin dini kitabı olan İncildə-Əhdi-Cədidə və müsəlmanların Qurani-Kərimində axtarmaq lazımdır. Məsələn, aşağıda göstərilən atalar sözləri hər iki dildə geniş istifadə olunur.

Bu atalar sözləri Bibliyadan götürülmüşdür:

Qui cherehe trouve (chapitre X, verset 20 de bible)-Axtaran tapar

C'est par le fruit qu'on connaît l'arbre (chapitre XII, verset 33 de Bible)

Ağac meyvəsi ilə tanınar

Başqa misallar isə Qurani-Kərimdə müşahidə olunur:

Qui mal veut, mal lui tourne. – Özgəsinə quyu qazan özü düşər.

Qurani-Kərimdə yazılıb: Wa-la yahiqu l-makru s-sayyi'u 'illa bi-'ahlihi

Les loups peuvent perdre leurs dents, mais non leur naturel. – Qurd tükünü dəyişər, xasiyyətini yox.

Qurani-Kərimdə: 'İnna li-l-hitan azan.

Ümumiyyətlə, atalar sözlərinin tarixi köklərinin araşdırılması çox maraqlı bir problemdir.

Beləliklə, fransız atalar sözləri və zərb-məsəllərini Azərbaycan dilində işlənmə hallarına görə aşağıdakı qruplara bölmək olar:

1. Hər bir dildə qarşılıqlı olan yeni beynəlmiləl atalar sözləri və zərb məsəlləri. Bu cür atalar sözləri və məsəllərin digər dilə tərcüməsi çətinlik törətmir və onların tərcüməsində ən yaxşı üsul ekvivalent seçməkdir.

2. Analoji, yaxud oxşar atalar sözləri və məsəlləri. Fransız atalar sözləri və məsəllərin Azərbaycan dilindəki bu cür qarşılığı analoq adlandırılır.

3. Digər dildə qarşılığı və ya milli əlaməti olmayan atalar sözləri və zərb-məsəlləri.

4. Milli kaloriti olan atalar sözləri və zərb-məsəlləri. Belə atalar sözləri və zərb-məsəllərini sözbəsöz və ya təsviri yolla tərcümə etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. I-IV cild. Bakı, 1976
2. Волф Е.М. «О связи фразеологии с системой языка». Сб. «Проблемы фразеологии и задачи ее изучения в высшей школе». Вологда, 1967, с. 32
3. Dəmirçizadə Ə. Azərbaycan dilinin üslubiyatı. Bakı, 1962, s. 43
4. Əbülqasım Hüseynzadə "Atalar sözləri". Bakı, 1965
5. Критская О.Б. Французские пословицы и поговорки. Москва, 1962
6. Гак в., Рецкер Я. Французско-русской фразеологической словарь. Москва, 1963
7. Ожеков С.И. О структуре фразеологии лексикографический сборник выпуск II, Москва, 1957, с. 35
8. Sadıxova G. Fransızca-Azərbaycanca müxtəsər atalar sözləri lüğəti. Bakı, 1999

ABSTRACT

Gasimova İrada

Proverbs and sayings and their usage points of Azerbaijan and French languages

The article deals with the difficulties of French proverbs during the translation of them into Azerbaijani and some of them translate into our mother tongue simultaneously. The article reveals similar and different features of some French proverbs. During the comparison, the conclusion is that there are similar proverbs and sayings in both languages. Though they don't mostly correspond one another and this difference is connected with French and Azerbaijan grammar system.

**Пословицы, поговорки и их употребление в азербайджанском
и французском языках**

В статье рассматриваются трудности, возникшие во время перевода французских пословиц на азербайджанский язык, и говорится о дословном переводе некоторых из них. А также, о некоторых группах французских пословиц, переведенных на азербайджанский язык выявление их схожих и отличительных сторон.

При сравнении, был сделан вывод, что и по значению, по образу, и по составлению в азербайджанском и во французском языках имеются идеинтичные пословицы и поговорки. Но, несмотря на это, многие из них не соответствуют друг другу. Эта разница связана с грамматическим различием в обоих языках.

ORTA VƏ ALİ MƏKTƏBLƏRDƏ FRANSIZ DİLİNİN TƏDRİSİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİ

Açar sözlər: dildə çətinliklər, interaktivlik, təlim metodları

Key words: difficultes, interaktiv, method

Ключевые слова: трудности в языке, интерактивность, методы обучения

Dünya təhsil sistemi sürətlə inkişaf edir və bu dəyişikliklər Azərbaycan təhsil sistemində də özünü əks etdirir. XXI əsrin tələbləri baxımından innovasiyalar təhsildə ənənəvi metodlardan uzaqlaşaraq yeni texnologiyanın tədrisə tətbiqini zəruri etməyə başladı. Qeyd etmək lazımdır ki, məktəblər və universitetlər müasir texnologiya ilə təchiz olunub, bu təhsilə verilən diqqətin göstəricisidir. Ənənəvi təhsil sistemi dövrünü başa vurmuş, təkamül yolu ilə, yeni keyfiyyət dəyişiklikləri aparmaqla tədrisən dəyişərək öz yerini yeni sosial, şəxsiyyətyönümlü təhsil sisteminə verməyə başladı. “Müasir təlim prosesinin əsas məqsədi tədrisin səmərəliliyini artırmaq, öz düşüncəsi və onu tətbiq etməyi bacaran hər cür situasiyalarda işin məğzini tutub çıxış yolunu tapmağı bacaran yüksək intellektli gənclər yetişdirməkdir” [2, 17]. Bu məqsədləri yerinə yetirmək üçün fəal interaktiv təlim metodlarından istifadə edərək tədris prosesinin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq mümkündür.

Ölkəmizdə xarici dil öyrənməyə meyl edən gənclər çoxluq təşkil edir. Dil mənsub olduğu xalqın həyatı ilə sıx bağlıdır. Hər hansı bir xalqın milli şüuru, mədəni səviyyəsi inkişaf etdikcə onun dili də inkişaf edir. Bu dillər arasında fransız dilinin özünəməxsus yeri var. Xarici dilin öyrənilməsində özünü ifadə etmək, həmsöhbətinin dediklərinə reaksiya vermək, fikirlərini xarici dildə formalaşdırmaq mühüm yer tutur. Bu dilin öyrənilməsində müxtəlif metodlardan istifadə ən uğurlu vasitədir. Bundan əlavə, müəllim və tələbə arasında fikir mübadiləsi fransız dilinin mənimsənilməsində tələbələrə istiqamətləndirir və qarşılıqlı şəkildə bu dilə yiyələnməyinə kömək edir. Bu mübadilə tələbələrin yaradıcı təfəkkürünün formalaşmasında böyük rol oynayır və sərbəst fikir yaranmasına imkan yaradır. Müəllim tədris materiallarının müasir tələblər səviyyəsində mənimsənilməsi üçün yeni texnologiyalardan istifadə edir. Xarici dil öyrənənlərin dilə marağı təlim prosesinə də təsir etmişdir. Orta və ali təhsil müəssisələrində Avropa standartlarına inteqrasiya edərək fransız dilinin tədrisi üçün zəngin və maraqlı resursların istifadəsinə yer verilmişdir.

Fransız dilinin tədrisində bir neçə məsələlərə toxunmaq istərdim. Xarici dilin öyrənilməsində orta məktəbdə şagirdlər, ali məktəbdə tələbələr dilin öyrənilməsində müxtəlif çətinliklərlə rastlaşır. Bu fakt Azərbaycan və fransız dili arasında müxtəlifliklərin mövcudluğu və fərqli dil qrupuna aid olduğundan irəli gəlir. Digər xarici dillər kimi fransız dili də öz qrammatikası ilə zəngin bir dildir. Bunu öz təcrübələrimizə əsaslanaraq deyirik, çünki biz də bu dilin öyrənilməsində bir çox çətinliklərlə rastlaşmışıq və onların bəzilərini qısa olaraq sadalayaq; məsələn, feillər, təyin budaq cümlələri və onların yerinə görə işlənməsi, mürəkkəb zamanlar, sözlərin yazılışı və tələffüzü, frazeoloji birləşmələr və s. Əgər fransız dilinin və Azərbaycan dilinin qrammatikasını müqayisə etsək, fransız dili öyrənən azərbaycanlı tələbələrin qarşılaşdıqları çətinliklərin bir daha şahidi olarıq. Əsas fərq azərbaycan dilində zamanların düzəldilməsində şəkilçilərin rolu böyükdür. Fransız dilində isə zamanlar həm şəkilçilər, həm də köməkçi feillər vasitəsilə düzəlir. Əgər dil öyrənən şəxs bir çox çətinliklərlə qarşılaşsın, xüsusən də, öz ana dilinə uyğun olmayan başqa əcnəbi dil öyrənəndə bəzən bu addımları atmaq çətin olur. Fransız dilinin qrammatikasıyla yanaşı onun praktikasını, leksikasını da genişdir. Azərbaycan dilindən fərqli olaraq fransız dilində sözlərin sonunda bəzi hərflər tələffüz olunmur və yaxud tələffüz olunan sözlər tələffüz olunduğu kimi yazılmır. Həmçinin istisnalar da az deyil. Fransız dilində olan sözləri üç kateqoriyaya bölmək olar: bütün hərfləri tələffüz olunan sözlər, hərfləri sözün sonunda tələffüz olunmayan sözlər və bəzən hərfləri sözün ortasında tələffüz olunmayan sözlər. Bundan əlavə, fransız dilində yazı və tələffüz arasında böyük fərq var. Bu çətinliklərdən biri də fransız dilində olan frazeoloji birləşmələrdir. Məlum olduğu kimi, fransız dili zəngin dil olması ilə yanaşı xüsusi sivilizasiya və tarixə malik olan frazeoloji birləşmələr baxımından da fərqlənir. Mətnlərdə, yazıçıların əsərlərində, danışmaq dilində daha çox rast gəlinən bir çox

frazeoloji ifadələrin Azərbaycan dilində ekivalentini tapmaq dil öyrənənlər üçün çətinlik yaradır. Qeyd etmək lazımdır ki, frazeoloji birləşmələr yüz illər boyu tədricən sərbəst birləşmə modelləri əsasında əmələ gəlir. Bu proses hər bir dildə olduğu kimi Azərbaycan dilində də davam etməkdədir. Ona görə də bir sıra söz birləşmələri dilimizdə həm həqiqi, həm də məcazi mənada işlənir. Bəzən də bu birləşmələrin ekivalentini nəinki tapmaq, hətta olduğu kimi başqa dilə tərcümə etmək də olmur.

Fransız dilində fransız-ingilis mənşəli sözlərin müqayisəsi də mühüm yer tutur. Fransız-ingilis mənşəli sözlərin işlədilməsi və ümumi olaraq bu iki dildə onlar arasındakı oxşarlıqlar və müxtəlifliklər öz əksini tapır. Fransız-ingilis mənşəli sözlərin öyrənilməsi dil öyrənənlərin məsuliyyətini daha da artırır, çünki hər iki dildə işlənən alınma sözləri də öyrənmək onların öhdəsinə düşür. Fransız-ingilis mənşəli sözlərin öyrənilməsində, tədrisində qarşılaşdığımız çətinliklərin necə aradan qaldırılması metodlarını axtarmaq, yeri gəldikdə istifadə olunmuş metodun necə mənimsənildiyini analiz etmək və müsbət nəticələr əldə etmək üçün bu sahədə axtarışlarımız davam edir. Məqsəd azərbaycanlı tələbələrin fransız dilini öyrənməklərinə kömək etmək, onların rast gəldiyi çətinlikləri, təkrar olunan səhvləri aradan qaldıraraq tələffüzü, frazeoloji birləşmələri və adlarını sadaladığımız çətinlikləri müxtəlif metodlarla yaxşılaşdırmaq və onları bu dilə ruhlandırmaqdır.

Azərbaycanda xarici dilin tədrisi bir çox yeniliklər əldə etmişdir. Son dövrlərdə kommunikativ yönümlü dərslərdən daha çox istifadə olunur. Bildiyimiz kimi xarici dil öyrənmək dövrümüzün əsas tələblərindən biridir. Mühüm məsələlərdən biri də tələbələrimizin orta məktəblərdə təcrübə keçmələridir. Universitetdə öyrəndiklərini orta məktəb şagirdlərinə aşılamaqdır. Şagirdlərimizin yaşı onlara nəyi və necə öyrətməyimizdə başlıca amildir. Müxtəlif yaş qruplarının müxtəlif ehtiyacları və maraqları var. İbtidai sinif şagirdləri xarici dili oyun vasitəsilə daha yaxşı öyrəndikləri halda, böyüklər isə mücərrəd təfəkkürlə öyrənirlər. Yaş və dil öyrənmə haqqında ən ümumi qənaətlərdən biri də budur ki, ibtidai sinif şagirdləri xarici dili hər hansı digər yaş qruplarına nisbətən daha tez və səmərəli öyrənirlər. Buna misal olaraq onu göstərmək olar ki, ibtidai sinif şagirdləri hər hansı bir yeni ölkəyə getdikdə yeni dili nəzərəcarpan asanlıqla öyrənirlər. Bu bir faktdır ki, xarici dili erkən yaşlarında öyrənən uşaqlar tələffüzə böyük maraq göstərdikləri halda, nisbətən yuxarı yaşlarda bu hal, demək olar ki, çox da asan olmur. Qeyd edək ki, şagirdlər öz müəllimlərinin tələffüzünü çox dəqiqliklə təqlid edirlər. İbtidai sinif şagirdləri, xüsusən də doqquz və on yaşa qədər olan uşaqlar yaşca özlərindən böyüklərə nisbətən fransız dilini aşağıdakı yollarla daha fərqli öyrənirlər: Şagirdlər, hətta, ayrı-ayrı sözləri başa düşməsələr belə, mənəni dərk edirlər.

Şagirdlər öyrədilən konkret mövzulardan birbaşa öyrənməyə nisbətən, onları əhatə edən aləmdən dolayısı yolla daha çox informasiya əldə edirlər. Onlar biliyi təkcə izah edilənlərdən əldə etmirlər, gördüklərindən, eşitdiklərindən, toxunduqlarından və ünsiyyətdə olduqlarından da bilik əldə edirlər. Şagirdlər qrammatik qaydalar kimi mücərrəd anlayışları qavramaqda çətinlik çəkirlər, ümumiyyətlə, öyrənməyə həvəs və ətrafda baş verənlərə maraq göstərirlər və özləri haqqında həvəslə danışmağı xoşlayırlar. Bu hal dilin praktikasını sürətləndirir. Lakin, onların diqqət müddəti məhduddur, əgər onların məşğul olduqları iş maraqsızdırsa, tez bezirlər, on-on beş dəqiqədən sonra maraqlarını itirə bilirlər. İbtidai siniflərdə təlimdən danışarkən, qeyd edilməlidir ki, dil tədrisinin bu mərhələsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Orta məktəbdə fransız dilinin tədrisində müəllimin rolu böyükdür və öhdəsinə daha çox məsuliyyət düşür. Dil öyrənmənin təməli orta məktəbdən başlayır.

- Əgər hərflər və səslər düzgün öyrədilsə, bu o deməkdir ki, şagirdin tələffüzü qaydasında olar. Müəllim tərəfindən vurğunun və intonasiyanın düzgün öyrədilməsi şagirdin səlissə danışmağını təmin edir.

- Əgər şagirdin zəngin söz ehtiyatı olarsa, bu o deməkdir ki, o, fransızca fikrini sərbəst ifadə edə bilər.

- Əgər şagird qrammatik materialı düzgün öyrənsə, onda o, həmin qaydalara lazımınca əməl edəcək. Nəticə etibarilə belə qənaətə gəlmək olar ki, orta məktəbdə xarici dilin öyrənilməsində fonetik, qrammatik və leksik materialların tədrisinin təməli düzgün tətbiq olunarsa bu, şagirdlərin gələcək uğurunun təminatıdır.

Bir məqamı da vurğulamaq lazımdır ki, hər hansı bir xarici dili öyrənmək üçün əvvəlcə öz ana dilini daha yaxşı mənimsəmək lazımdır. Xarici dili öyrənərkən ana dili ilə müqayisəli şəkildə öyrənmək həmin dilin qavranılmasını asanlaşdırır. Biz müəllimlər də bu yolla orta məktəbdə

şagirdlər və ali məktəbdə tələbələr tərəfindən fransız dilinin öyrənilməsində üzləşdikləri problemləri aradan qaldırmağa çalışırıq.

Tədris ocaqlarımızda artıq interaktiv metodlardan istifadə olunur. Dünya təhsil sistemində bu metodun rolu böyükdür, inkişaf etmiş ölkələr də bu metoddan bəhrələnir, eləcə də bizim ölkəmiz. Bu metoddan istifadə zamanı müəllim şagird, müəllim tələbə arasında qarşılıqlı fikir mübadiləsi öz əksini tapır. Daha yaxşı nəticələr əldə etmək üçün dil dərslərində bu metodun tətbiqinə üstünlük vermək lazımdır. Ənənəvi formada “təhsil” əsasən təlim-tərbiyə prosesi kimi mənə daşıyırdısa, hazırda dərslərin məqsədinə, eyni zamanda insan şəxsiyyətini formalaşdırmağa istiqamətlənmiş fəaliyyət sahəsi kimi baxmaq üstünlük təşkil etməyə başlamışdır. Nəticədə şagird və tələbədə dərsə maraq yaranır. Fəal təlimin metod və texnikalarından istifadə edərək müasir dünyanın tələblərinə cavab verən yeni nəsil yetişdirilir. Bu metoddan istifadə edərək şagird və tələbələrin qarşılaşdığı çətinliklər üzərində edilən təhlillər bizə gələcək müəllim fəaliyyətində də rastlaşacağımız problemlərin bir çoxunun suallarına cavab tapmaqda kömək edəcək. Onların səmərəli həlli üçün yeni pedaqoji və metodiki vasitələrdən istifadə edərək istər orta, istərsə də ali məktəblərdə fransız dilinin tədrisində daha çox yeniliklər əldə edə bilərik.

ƏDƏBİYYAT

1. Tagliante C. Techniques et pratiques de classe “Evaluation” Paris, 2005
2. Qədimova X. “İnteraktiv təlim metodları və onların yolları” Bakı, 2003
3. Yannick Lefranc La boîte à outils. Londres, 2002

ABSTRACT

Aziza Aliyeva

According to the requirements of the XXI century, innovation in the education necessitated the application of new pedagogical technologies.

The interactive method is of great importance in the teaching of French Language. The researches and analyses on the challenges in this field will contribute us a lot in our future teaching process.

РЕЗЮМЕ

Азиза Алиева

Мировая образовательная система последовательно развивается и эти изменения проявляется в системе образования Азербайджана. С позиций требования XXI века наблюдается отделение от традиционных образовательных методов, создается потребность в инновациях с применением современных технологий. Роль интерактивных методов в обучении французскому велика. Используя эти методы, проводимые анализа над трудностями, встречаемыми учениками и студентами в процессе обучения, способствуют решению ряд вопросов, с которыми могут с талкиваться будущие преподаватели в своей деятельности.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ФОРМИРОВАНИЯ РУССКОЙ РЕЧИ В НЕЯЗЫКОВОЙ СРЕДЕ

Açar sözlər: söz birləşmələri, diskussiya, əsas mərhələlər, hazırlanmış nitq, misallar, metod, danışiq

Key words: word combinations, discussion of the main stages, unprepared speech, examples, methods, speaking

Ключевые слова: словосочетания, дискуссия, основные этапы, неподготовленная речь, примеры, метод, говорение

Для того, чтобы стать хорошим педагогом, необходимо, прежде всего, хорошо овладеть той наукой, которая является предметом вузовского преподавания. Но, однако, знания науки, еще мало для того, чтобы стать хорошим педагогом. Учитель наряду с широкой осведомленностью во всех областях должен знать и творчески осмыслить методику вузовского преподавания языка. Основным источником педагогического мастерства является сама жизнь, практика обучения. Повседневные занятия постепенно ведут к выработке приемов, которые наиболее приемлемы для вуза. Таким практическим путем у каждого преподавателя создается своя индивидуальная методика. Если преподаватель человек вдумчивый и одаренный, если он основательно знает свою науку, если он любит детей и обладает педагогическим тактом, он может стать мастером своего дела и его уроки оставят глубокий интерес в памяти учащихся. Сильные стороны самостоятельно выработанной методики в том, что она опирается на многолетний повторяющийся опыт. «Педагог- методист может направлять учебный процесс в желательную для него сторону, ставить ее в определенные условия, для того, чтобы проверить правильность своих предположений». Особое место в усвоение неродного языка занимает сознательно-коммуникативный метод обучения-говорение.

Эффективность работы учителя в большей степени зависит от того как он строит урок. Обучение устной речи-это важный аспект преподавания русского языка. И это возможно только тогда когда говорящий активно владеет языковыми средствами материалом и умеет пользоваться ими в речевой практике. Поэтому должна проводиться, во-первых, работа по усвоению языковых средств и автоматизации речевых навыков. Обязательно должны предусматриваться выполнение языковых и речевых упражнений. Каждое своеязыковое явление активизируется в составе речевых упражнений. Различают дготовленное и неподготовленное говорение. **Подготовленное говорение**-это характеризуется, тем, что в нем заранее отработаны содержания и языковые оформления. **Неподготовленное говорение** -процесс немного сложнее. Здесь внимание сосредотачивается на смысловом содержании. Здесь отсутствует готовый языковой материал. Содержание высказывания диктуется речевой ситуацией, отбор языковых средств и построение речи происходит во время во время говорения. Неподготовленная речь всегда является творческой речью. Именно неподготовленная речь является показателем уровня знания языка, поэтому работа по ее развитию должна преобладать в учебном процессе. Это возможно при достаточно высокой степени автоматизации речевых навыков, когда пользование языковыми средствами носит подсознательный характер. Основными видами работы для составления неподготовленной речи являются рассказы на основе увиденного, услышанного, пережитого сообщения на определенные темы: описание предметов, обстановки, пейзажа и т. д. Все эти работы являются творческими. Эти коммуникативно-речевые ситуации могут быть созданы различными способами:

1) словестное описание речевой ситуации типа: (Вы пришли на вокзал или в аэропорт. Спросите о прибытии поезда или самолета), (Вы приехали в Москву и Вам надо найти исторический музей);

2)использование иллюстративной наглядности (картин, рисунков, открыток);

3) использование ТСО – экранных и звуковых пособий;

- 4) использование литературных текстов;
- 5) инсценирование текстов;
- 6) использование материалов экскурсии;
- 7) использование естественных речевых ситуаций;
- 8) использование речевых игр.

Из перечисленных способов наиболее эффективным является использование текстов и средств наглядности, включая ТСО. С их помощью открываются большие возможности для отбора языковых средств. Говорение реализуется в формах устной речи – диалогической и монологической речи. И это должна делаться на основе различных систем упражнений. Каждый из этих форм специфичен и требует особой системы упражнений.

Диалогическая речь тесно связано с ситуацией, в которой происходит общение. Начинать обучение диалогической речи надо с ситуативного диалога, а на продвинутом этапе переходить к тематической беседе и дискуссии. В начальном этапе учащиеся приобретают элементарные навыки диалогической речи, а на среднем этапе обучение расширяется-диалог развивается, и открываются большие возможности для обмена информацией. Например: по теме «Наша родина» обучающиеся среднего этапа могут вести беседу о различных городах своей страны, природных особенностях, географическом положении. Вот таким образом, ситуативный диалог легко может перейти в диалог-беседу. Тематическая беседа-это двусторонний обмен информацией. В беседе возрастает роль реплик-оценок и реплик, меняющих ход разговора. В обучении диалогу можно выделить три группы упражнений:

- 1) Подготовительные упражнения,
- 2) тренировочно-речевые упражнения,
- 3) речевые упражнения.

На этапе подготовительных упражнений надо познакомить учащихся с определением диалога: Показать им особенности диалогической речи (неполнота предложений, зависимость реплик от речевого поведения собеседника), эмоциональность, выработать навыки употребления в репликах различных средств, выражающие различные отношения к сказанному, к услышанному. Для реализации этих целей можно использовать задания типа: Ответьте как можно большим количеством реплик на данное сообщение. Дайте краткий ответ на поставленный вопрос. Согласитесь с тем, что сказал учитель и выскажите собственные мысли. Ответьте на вопрос согласием или несогласием, употребляя в ответах вводные слова и словосочетания. Используя выражения речевого этикета не согласитесь с собеседником. Ответить на вопрос подтверждением, разъяснением, уточняющим вопросом. В следующих диалогах ответьте на вопрос и задайте встречный вопрос. Диалог-беседа – это вид работы, позволяющий перейти к более сложному виду диалога – диалогу-дискуссии. Учащиеся активно участвуют в обсуждении событий в общественной и семейной жизни, поступков своих современников, близких людей и их вкусов, анализируют и обсуждают события культурной, спортивной жизни. Естественно возникает диалог-дискуссия, в котором необходимо отстаивать свою точку зрения, убедить в чем-то собеседника. На последнем этапе обучения диалогической речи формируются навыки введения дискуссии. Именно в этой форме диалога реализуются такие умения как

- умение отобразить собственное мнение по данному вопросу:
- умение аргументировать свою точку зрения
- умение поставить проблемные вопросы

Учащимся могут быть предложены ситуативные предложения с элементами дискуссии, при выполнении которых нужно выразить собственное мнение или отношение к той или иной проблеме. Задания с такими упражнениями могут быть сформированы в форме вопросов: Ваше мнение? Как вы поступите в подобной ситуации? Такие вопросы стимулируют участников к дискуссии. Приведем примеры ситуаций, стимулирующих участников к дискуссии.

Пример 1. Вы ждете товарища. Он видит это, но продолжает чем-то заниматься, что вы скажете товарищу в этом случае?

Пример 2. Ваш товарищ ждет вас, но вы еще не кончили свою работу, что вы скажете товарищу в данной ситуации?

Пример 3. Скажите, как вы поступите на месте учителя, если кто-то из ребят будет на уроке разговаривать, посторонними делами, подсказывать, опоздает на урок. От формирования темы, в которой должна быть отражена спорность, актуальность, значимость ее для **каждого** участника дискуссии, во многом зависит- найдет ли поставленная проблема выход в речевую практику. Содержательная сторона дискуссии может быть подготовлена на материале одного текста, а также нескольких текстов, отражающие различные взгляды на одно и то же явление. Для иностранных студентов целесообразно проводить дискуссию на базе нескольких текстов, отражающих различные подходы к решению одной проблемы.

Успех дискуссии будет зависеть от того, насколько ее тема близка и интересна учащимся, от количества и качества информации по теме, от сформированности речевых навыков. Основные этапы подготовительной работы учащихся к введению дискуссии следующие: Отработка речевых навыков, необходимых для введения дискуссии на любую тему; напр., *не могу согласиться, извините, давайте обсудим, не может быть, по – видимому, само - собой разумеется, вероятно.*

- 1) Ознакомление учащихся с данной проблемой на основе статей, в которых проблема рассматривается в целом, т.е. подготовка содержательной стороны учебной дискуссии.
- 2) Знакомство с лексикой обсуждаемого вопроса.
- 3) Работа над новыми словами и словосочетаниями.

На этом этапе подготовительной работы возможны домашние работы типа:

А) составьте предложения с данными словосочетаниями.

Б) скажите, в сочетании с какими словами употребляется данное слово (напр., *зарабатывать, советовать, посоветовать*)

В) найдите в статье абзацы, где выражены взгляды автора на данную проблему: подчеркните слова и сложные сочетания, необходимые для изложения его точки зрения.

Г) подберите лексику для раскрытия темы

Д) подберите возможные антонимичные конструкции для высказывания различных точек зрения на одну и ту же проблему.

Важную роль при подготовке к дискуссии играют речевые упражнения, в которых предлагается:

- 1) Дать оценку высказанной точки зрения
- 2) Выразить согласие или несогласие со сказанным
- 3) Аргументировать свое отношение к данной точке зрения, доказав ее правильность или неверность, т. е. отстаивать свое мнение.

Наиболее эффективными являются и упражнения с целевой установкой побудить учащихся к активным реакциям, в связи с прочитанным или услышанным, к принятию решений, к доказательству истинности или ложности суждения, к обмену мнениями, который переходит в дискуссию.

Приведем несколько вопросов для обсуждения по теме «Дружба». «Настоящий друг», что для вас означает эти понятия?

1. Есть ли у вас настоящий друг?
2. Как возникла эта дружба?
3. На чем основывается ваши отношения (на личной симпатии, родстве, уважении, взаимопонимании, общих интересах и т.д.)
4. Что принесла в вашу жизнь дружба? (чем обогатила, в чем помогла, чем повредила?)
5. Какие черты в характере друга вас привлекают, какие – нет?
6. Совпадают ли ваше мнение о друге с мнениями окружающих.
7. Возникают ли у вас споры? Если да, то в чем? Умеете ли убеждать, уступать, отстаивать в споре свое мнение?
8. Продолжили бы вы дружбу с человеком, совершившим проступок, за который все от него отвернулись?

Студентом, которые уже познакомились с произведениями русской художественной литературы, можно продолжить дискуссию на тему «Чувство собственного достоинства

человека.» Как оно проявляется в привычках и манерах поведения. Вопросы по этой теме могут быть такие:

1. Как внешне проявляется чувство собственного достоинства?
2. Как вести себя в коллективе с человеком тебе неприятным, как реагировать на обиду?
3. Совместимы ли гордость и простота, принципиальность и мягкость, требовательность и уступчивость?
4. Как защитить себя от унижительных споров, грубости, пошлости?
5. Как поступить если вам сделали неуместное замечание, обидели без всякой на то причины?
6. В какой форме, по вашему мнению, может проявляться наша признательность людям?

Мы привели примеры формы формулировки тем и составление вопросов в развернутом виде.

Предварительно отобранные или составленные проблемные статьи и вопросы по данной теме раздается учащимся и каждый из них по желанию выбирает вопросы, по которому ему хотелось бы выступить.

Вопрос не может считаться проблемным, стимулирующим, если он требует однозначного ответа. Если ответ на вопрос привел к беседе или к дискуссии, то можно сделать вывод, что вопросы отвечают своему назначению. Эти проблемные вопросы должны быть важными по своему содержанию и характеру, актуальными, и соответствовать возрастным и психологическим особенностям учащихся.

Какова же роль учителя в ведении дискуссии? Он должен руководить ходом дискуссии. В дискуссии должны участвовать все учащиеся. Очень важно при распределении статей, учитывать индивидуальные наклонности, интересы, симпатии учащихся.

Допущенные ошибки в ходе дискуссии учитель должен фиксировать у себя и оставлять на потом, т.к. частое вмешательство учителя может нарушить ход дискуссии. По этому в ходе дискуссии надо исправлять лишь грубые ошибки (отсутствие согласования, употребления неправильной глагольной формы, неправильная постановка ударения).

Примерно столько же можно говорить о монологической речи, которая представляет собой сложное по структуре речевое высказывание, созданное для выражения законченной мысли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архипова Ю. В. Методика формирования речемыслительных стратегий студентов на основе предъявления тексто-графической информации. Тамбов, 2005. – 216 с.
2. Евдокимова М.Г. Проблема теории и практики информационно-коммуникационных технологий обучения иностранным языкам: М., 2004. – 312с
3. Рыбина О.С. Развитие коммуникативной компетенции студентов на занятиях иностранного языка, 2013 (<http://nauka-pedagogika.com/pedagogika>)
4. Халеева И.И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи,- М. Высшая школа, 1989. 238с.

XÜLASƏ

Nuridə Qənbərova

Məqalədə şifahi nitqin öyrədilməsi rus dilinin tədrisində əsas aspekt kimi tədqiq olunur. Danışma metodunun bölünməsi aparılır. Hazırlıqlı və hazırlıqsız nitqin konkret missalları, çalışma növləri verilir, şagirdlərin hazırlıqsız nitqinin danışmanın son mərhələsi kimi müxtəlif mövzularda diskussiya aparmaq üçün əsas mərhələləri göstərilir.

ABSTRACT

Nurida Ganbarova

The article studies teaching oral speech as a key aspect in the teaching of the Russian language. The division of speaking method is carried out. It shows prepared and unprepared speeches with concrete examples, the types of activities and the main stages of debate on various topics by students as the latest phase of prepared speech.

ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ТЕОРИИ ЛЕКСИКОГРАФИИ И ЕГО СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ

Açar sözlər: lüğətlər, leksikoqrafiya, praktik leksikoqrafiya, leksikoqrafiya nəzəriyyəsi, nəzəriyyənin inkişafı, müasir meyllər

Key words: *dictionaries, lexicography, practical lexicography, lexicography theory, theory development, modern trends*

Ключевые слова: *словари, лексикография, практическая лексикография, теория лексикография, развитие теории, современные тенденции*

Лексикографический труд считается свидетельством определённого уровня развития народа, он фиксирует состояние и уровень разных взаимоотношений в сообществе, становление философской, политической, религиозной, научно-технической идеи этноса – носителя описываемого в словаре языка. Задачи, решаемые при помощи словарей, охватывают в настоящее время самые разнородные области науки и практики: преподавание родного и иностранного языков, перевод, теория и практика научно-технической информации, теория массовой коммуникации, социология, история, этнография, поэтика и многие другие.

Учитывая бесконечность становления языка и языковых перемен, вполне возможно предсказать безбрежное будущее искусства создания словарей. Выход в свет словаря – само по себе культурно-историческое событие. Уже в данный момент лексикографическое произведение становится документом истории, достоянием культуры. Являясь главным научным пособием для всевозможных разделов лингвистики, словари имеют, помимо того, грандиозное практическое значение. Это значение содержится сначала в том, что они позволяют живо и эффективно ориентироваться в громадном и трудоемком организме лексики, помогая этим поддержанию норм литературного языка, увеличению правильности, выразительности и точности личной речи его носителя. [6, с.27].

Слово выступает не исключительно как главная единица словарного состава, а и как центральная узловая единица в общем языке либо, говоря словами Ф. де Соссюра, «как что-то центральное в механизме языка» [10, с.143]. Единственной языковедческой дисциплиной, в какой слово рассматривается в совокупности всех собственных слов, считается лексикография.

Лексикография – это теория и практика составления словарей. Главная миссия лексикографии – научная исследование основ и способов словарного описания лексики, также создание самих словарей, отражающих всевозможные нюансы рассмотрения слов в системе языка. Лексикография является частью лингвистики, которая обрисовывает словарный состав языка. Лексикография может рассматриваться как своего рода служба общения между лингвистикой, являющейся наукой о языке, и сообществом, заинтересованным в познании языка, а словарная продукция – как главное, чем лингвистика отчитывается перед сообществом [4].

Практическая лексикография как самостоятельная отрасль зародилась примерно 4 000 лет назад в форме разнообразных вокабуляриев, глоссов и глоссариев [2, с. 3].

Первыми переводными словарными произведениями стали образчики, найденные у Шумерской цивилизации и датированные XXV в. до н.э. Датированные несколько позднее, примерно в XX в. до н.э., подобные документы были обнаружены в Древнем Китае, а в Древнем Египте – в XVIII в. до н.э. Современные ученые-археологи располагают дошедшими до нашего времени отрывками дву- и трёхязычных словарей, которые, как предполагают, были составлены в Месопотамии примерно 2 000 лет назад.

Первые аналоги толковых словарей были созданы в тех странах, где письменность иероглифическая: в Китае – в III в. до н.э., в Японии – в VIII в. н.э. Такими же древними

являются и идеографические словари: во II– III вв. н.э. были созданы «Ономастикон» Ю. Поллукса, санскритский словарь «Амаракоша» (что в переводе означает «сокровищница Амара»), словарь Аристофана византийского [10, с. 53].

Сам термин «лексикография» впервые был обнаружен в *Etymologicum Magnum*, в неопубликованной ещё лексикографической работе, вероятно, XI– XII вв. н.э. в виде *lexikographos* «написание словаря». Эта работа известна от Анри Этьенна (H. Estienne), который позаимствовал это слово из французского *lexicographie* в своих *Deux dialogues du nouveaux language Francois, italianize'*, 1578 [13, с. 2175].

Оксфордский словарь английского языка приводит английское слово *lexicography*, которое по данным этого источника, появилось в 1680 г., немецкое *Lexikographie* – в 1698 г., французское *le'xicographie* – во всемирно известной Энциклопедии (*Encyclope'die*) в 1765 г. Слово же *dictionary* «словарь» впервые было употреблено в английском языке как *Dictionarius* в XIII в. Джоном Гарлендом (J. Garland). *Dictionarius* используется с XIV в. Первая книга в виде словаря в современном понимании опубликована в 1538 г. сэром Томасом Элиотом (T. Eliot) – это латинско-английский словарь [14, с. 4].

Развитие лексикографической практики сопровождалось и появлением теоретических изысканий в данной области. Так, базисом теоретической лексикографии стали следующие работы: «Введение в современную лексикографию» Х. Касареса, «Опыт общей теории лексикографии» Л.В.Щербы, «Лексикология и лексикография» В.В.Виноградова, «Лексикография английского языка» Л.П. Ступина, «Problems in Lexicography» F.W.Householder and Sol Saporta, «Introduction a'la Lexicographie: le dictionnaire» J.Dubois, C.Dobois, «Manual of Lexicography» L.Zgusta. Теоретическая лексикография развивается в самых разных направлениях. Как самостоятельные теоретические дисциплины учебная и научно-техническая лексикография сложились в 70-80-е годы прошлого столетия.

Приоритет создания теории лексикографии принадлежит российской науке. Специальное место в разработке данной проблематики занимает работа Л.В. Щербы «Опыт общей лексикографии» [12].

Приблизительно до половины 50-х годов минувшего столетия данная незавершенная работа оставалась единственной попыткой подняться над уровнем принятых точных лексикографических решений и посмотреть на лексикографию как на отдельную научную дисциплину. Теория лексикографии исследует тексты словарей в масштабах истории культуры какой-нибудь державы, устанавливает характер преемственности между ними, характер воздействия одних словарей на иные, условия заимствования и усовершенствования словарной информации. Для лексикографии чрезвычайно важно понятие традиции как государственной, так и мировой.

В истории лексикографии имеются закономерности, аналогичные закономерностям становления литературы, искусства, культуры и науки. В доктрине лексикографии обязан предусматриваться принцип историзма, принцип становления [12, с.26]. Одно из главнейших понятий в лексикографии – это вид словаря, определяемый набором важных данных, к примеру, избранным объектом описания, и еще неким нюансом этого описания, методом подачи языковых единиц (структурой словарной заметки либо особого фрагмента словаря), приемами и способами семантизации словарных единиц, размером словаря и др. Система взаимосвязанных и совместно с тем противопоставленных друг другу словарей разных типов образует совокупную типологию словарей.

Типы словарей отличаются в четырех взаимосвязанных системах координат: лингвистической, эмоциональной, социологической и семиотической. К XX веку практическая лексикография скопила богатый опыт лексикографического описания языка. С середины прошедшего столетия данный опыт начал структурироваться и обобщаться, и данные обобщения привели к выходу в свет теории лексикографии, которая рассматривается сейчас как целенаправленно организованное познание, дающее целостное представление обо всей серии вопросов, связанных с созданием словарей и прочих произведений словарного вида.

Теория лексикографии включает в себя:

- обсуждение объема, структуры и содержания отдельного понятия лексикографии;
- учение о жанрах и типах словарей;
- учение о составляющих и параметрах;
- учение об основах лексикографического конструирования и возможности компьютеризации;
- учение об обыкновенных словарных материалах;
- учение о планировании и организации словарной работы;
- выработку и составление инструкций лексикографирования [7, с.7].

Сформулированы сейчас и всепригодные основы и функции словарей.

Ключевыми функциями словарей являются:

- нормативная,
- систематизирующая,
- справочная,
- учебная.

Основы лексикографического описания включают следующие принципы:

- относительности;
- ориентированности на адресата;
- полноты;
- простоты;
- семантической ступенчатости описания;
- стандартности;
- экономности;
- эффективности [5].

Таким образом, лексикография, являясь частью лингвистики, являет из себя теорию и практику составления словарей. Его цель – научная исследование основ и способов словарного описания лексики, и еще формирование самих словарей, отражающих всевозможные аспекты рассмотрения слов в системе языка.

Теория лексикографии включает в себя: обсуждение объема, содержания и структуры понятия лексикографии; учение о жанрах и типах словарей; учение об основах лексикографического конструирования и возможности компьютеризации; учение о деталях и параметрах; учение о традиционных словарных материалах; учение о планировании и организации словарной работы; выработку инструкций лексикографирования.

Вторая половина XX в. характеризуется появлением словарей, в которых описывается все многообразие единиц современного русского языка. В многотомных исторических словарях, которые начинают публиковаться в 70-80-е годы, очерчивается история слов по письменным памятникам. Праславянский лексический фонд реконструируется в выходящем с 1974 г. «Этимологическом словаре славянских языков». Следует специально отметить, что этот словарь показывает истоки не только русского, но и всех других славянских языков. Растет число разнообразных словарей, раскрывающих свойства и функционирование диалектного слова. В целом эти издания создают глобальное лексикографическое представление русского языка в его истории и современности – от праславянской поры до наших дней.

Появлением новых типов словарей и резким увеличением числа лексикографических изданий в особенности отмечены последние десятилетия прошлого века. Это связано и с внешними, социальными факторами, и с выдвиганием новых или последовательной реализацией сформулированных ранее научных идей. Лексикография этого периода – в своих лучших образцах – опирается на представление о системном характере лексики. Составители словарей стремятся описать как систему языка, состоящую из множества пересекающихся классов единиц и правил их употребления, так и отдельную единицу с ее индивидуальными свойствами и разнообразными связями. Важна также идея о том, что каждая единица должна быть представлена в словаре лексикографическим портретом – исчерпывающей характеристикой всех лексикографически существенных свойств данной единицы в рамках данного описания языка. Лексикографический портрет должен быть соотнесен с лексикографическим

типом, то есть группой единиц, имеющих общие свойства и получающих поэтому единообразную словарную интерпретацию.

Внимание современной лингвистической науки к функционированию языка, к тому, как конкретный носитель языка строит свою речь или анализирует языковой текст, стимулирует создание словарей активного типа, ориентированных на обучение говорению, дающих набор средств, необходимых для выражения мысли. Для современной лингвистики характерно провозглашение того, что каждый язык образует свою «семантическую вселенную» и точное употребление слов предопределяется в большой степени представлением о том, как язык отражает мир. Это объясняет включение в новейшие толковые словари энциклопедической информации. Пришло понимание того, что энциклопедическая информация в лингвистическом словаре нужна для более полного раскрытия ассоциативного и внелингвистического фона, определяющего специфику употребления слов. Стремление отразить в словаре взаимодействие лексики и грамматики приводит к выдвиганию принципа интегрального (комплексного) описания, то есть по возможности полного представления в словаре современного языка тех свойств лексических единиц, обращение к которым необходимо при употреблении этих единиц. К числу теоретических идей исследователей, разрабатывавших концепцию интегрального словаря, относятся, прежде всего, следующие:

- 1) понимание словаря (названного вначале универсальным, а затем – интегральным) как части полного системного представления языка; неизбежным результатом следования этому представлению является существенное увеличение лексикографически значимой информации, входящей по праву в словарь;
- 2) различение языка-объекта и языка описания и использование особого метаязыка словаря;
- 3) последовательное сведение более сложных по смыслу единиц к более простым;
- 4) рассмотрение взаимодействия словаря и грамматики в порождении и анализе текстов [1].

Новые возможности для составителей современных словарей открывает компьютерная революция и компьютерный подход к языку. Широкое распространение компьютеров позволяет филологу использовать компьютерные конкордансы (указатели слов в контексте) и самые разные компьютерные процедуры обработки текстов. Современная лексикография все шире пользуется машинными базами данных – большими корпусами текстов на магнитных носителях, в которых компьютер осуществляет поиск необходимых слов. На основе машинной обработки текстов в современной науке формируются новые типы лексикографического представления – так называемая «корпусная» лексикография.

Задачи опубликованных в последние десятилетия словарей, а также способы интерпретации содержащегося материала и «техника» их создания характеризуются серьезными различиями.

С одной стороны, продолжают издаваться словари, полностью основанные на традиционных принципах. С другой – появляются такие лексикографические труды, которые по определенным параметрам, в тех или иных аспектах выражают новые подходы к описанию языка. Но несмотря на то, что между конкретными лексикографическими описаниями обнаруживаются существенные различия, можно установить признаки, которые сближают определенные словари и их группы. На этой основе создается типология словарей.

Развитие «словарного дела» стимулирует активную разработку концепций и вспомогательного аппарата словарей (источниковедческой базы, состава словников – списков слов или других описываемых единиц; принципов расположения заглавных единиц и словарных статей; вспомогательных разделов и материалов словаря, а именно предисловий, послесловий, грамматических таблиц, разного рода схем, графических иллюстраций и т.п.); структуры словарных статей (типов информации, сообщаемой в них, и способов ее представления).

На нынешний день наличествуют обобщающие фундаментальные исследования в данных областях [6; 6]. Научно-техническая лексикография, теоретической базой которой стала чрезвычайно юная лингвистическая отрасль – терминоведение, представлена не исключительно высокофункциональными сборниками статей «Проблематика определений терминов в словарях

различных типов» (1976), «Теория и практика научно-технической лексикографии» (1988), а и монографическими работами А.С. Герда, С.В Гринева, Ю.Н. Марчука.

Отвечая потребностям нынешнего дня, возникают новейшие сегменты лексикографии. Информационные процессы ускорили создание различных методик, что содействуют скорейшему усвоению отличительных черт языка (например, информационно-поисковые тезаурусы). Теоретические обобщения возведения словарей тезаурусного вида вылились в фундаментальные сочинения по идеографии: «Общая и русская идеография», «Лингвистическое проектирование и тезаурус литературного языка», «Идеографические словари». Необходимость в словарях обучающего вида стимулировала выход в свет учебной лексикографии, теоретические базы которой изложены в таковых солидных изданиях, как «Очерки по российской лексикологии и учебной лексикографии» и «Основы теории учебной лексикографии». Двухязычная переводная лексикография длительное время носил практический характер. Вопросы теории составления многоязычных словарей рассматривались как правило в масштабах заметок в сборниках по задачам переводческой работы, и еще во вступлениях к солидным переводным словарям. Так, предисловие Л.В. Щербы к Большому русско-французскому словарю практически постоянно считалось обобщением главных основ составления двухязычных словарей. Первым монографическим изданием этого направления стал учебник В.П. Беркова «Двухязычная лексикография» [2].

Итак, теория лексикографии, развиваясь последние десятилетия в сочетании с практикой создания новых словарей, складывается как самостоятельная теоретическая дисциплина в нескольких направлениях: учебная, многоязычная, научно-техническая.

Резюмируя вышесказанное, можно сделать следующие выводы:

Таким образом, лексикография, являясь частью лингвистики, являет из себя теорию и практику составления словарей. Его цель – научное исследование основ и способов словарного описания лексики.

Практическая лексикография исполняет общественно актуальные функции, обеспечивая изучение языка, описание и нормализацию языка, межъязыковое общение, научное исследование языка. Лексикография устремляется отыскать более рациональные и допускаемые для восприятия приемы словарного представления всей совокупности познаний о языке.

Теоретическая лексикография охватывает комплекс задач, связанных с разработкой макроструктуры (отбор лексики, объём и характер словника, основы месторасположения материала) и микроструктуры словаря (структура словарной заметки, типы словарных определений, соответствие различных видов информации о слове, типы языковых иллюстраций и т. п.), созданием типологии словарей, с историей лексикографии.

Лексикография представляет слово в совокупности всех его качеств, потому словарь как оказалось не лишь оригинальным и неперменным пособием по языку, а и главнейшим инструментом научных исследований.

Лингвистическая наука XXI века рвется осуществлять во словарной форме все нюансы приобретенных познаний, в следствии этого во свежайших словарях объектом описания становятся не исключительно слова, ведь и другие языковые единицы.

К числу теоретических идей исследователей, разрабатывавших концепцию интегрального словаря, относятся, прежде всего, следующие: понимание словаря (названного вначале универсальным, а затем – интегральным) как части полного системного представления языка; неизбежным результатом следования этому представлению является существенное увеличение лексикографически значимой информации, входящей по праву в словарь; различение языка-объекта и языка описания и использование особого метаязыка словаря; последовательное сведение более сложных по смыслу единиц к более простым; рассмотрение взаимодействия словаря и грамматики в порождении и анализе текстов.

Новые возможности для составителей современных словарей открывает компьютерная революция и компьютерный подход к языку. Широкое распространение компьютеров позволяет филологу использовать компьютерные конкордансы (указатели слов в контексте) и самые разные компьютерные процедуры обработки текстов. Современная лексикография

все шире пользуется машинными базами данных – большими корпусами текстов на магнитных носителях, в которых компьютер осуществляет поиск необходимых слов. На основе машинной обработки текстов в современной науке формируются новые типы лексикографического представления – так называемая «корпусная» лексикография.

Задачи опубликованных в последние десятилетия словарей, а также способы интерпритации содержащегося материала и «техника» их создания характеризуются серьезными различиями. С одной стороны, продолжают издаваться словари, полностью основанные на традиционных принципах. С другой – появляются такие лексикографические труды, которые по определенным параметрам, в тех или иных аспектах выражают новые подходы к описанию языка. Но несмотря на то, что между конкретными лексикографическими описаниями обнаруживаются существенные различия, можно установить признаки, которые сближают определенные словари и их группы. На этой основе создается типология словарей.

Развитие словарного дела стимулирует активную разработку концепций и вспомогательного аппарата словарей (источниковедческой базы, состава словников - списков слов или других описываемых единиц; принципов расположения заглавных единиц и словарных статей; вспомогательных разделов и материалов словаря, а именно предисловий, послесловий, грамматических таблиц, разного рода схем, графических иллюстраций и т.п.); структуры словарных статей (типов информации, сообщаемой в них, и способов ее представления). На нынешний день наличествуют обобщающие фундаментальные исследования в данных областях.

ЛИТЕРАТУРА

1. Актуальные вопросы русского языка и методики его преподавания: Сб. науч. метод. ст. Балашов фил. Сарат. гос. ун-та, Под ред. Отришко В.А. – Балашов: Изд-во БГПИ, 2001.
2. Берков В.П. Вопросы двуязычной лексикографии: Словник. – Л., 1973
3. Бобунова, М. А. Русская лексикография XXI века: учеб. пособие / М. А. Бобунова. - М.: Флинта: Наука, 2009.
4. Большой толковый словарь русского языка. Сост. и гл. ред. С.А.Кузнецов.-СПб.: Норит, 2000
5. Виноградов, В. В. Основные типы лексических значений слова, В. В. Виноградов Избр. труды: Лексикология и лексикография, В. В. Виноградов. М., 1977
6. Городецкий, Б. Ю. Проблемы и методы современной лексикографии Б.Ю.Городецкий, Новое в зарубежной лингвистике: Проблемы и методы лексикографии. - М.: Прогресс, 1983. - Вып. 14
7. Денисов, П. Н. Лексика русского языка и принципы ее описания, П. Н. Денисов. - М.: Русский язык, 1980.
8. Дубичинский, В. В. Лексикография русского языка: учеб. Пособие, В. В. Дубичинский. - М.: Флинта, Наука, 2009
9. История русской лексикографии, отв. ред. Ф. П. Сороколетов; Ин-т лингвистических исследований РАН. – СПб.: Наука, 2001 – 616 с.
10. Морковкин, В. В. Об объеме и содержании понятия «теоретическая лексикография» В. В. Морковкин, Вопросы языкознания. - 1987. - № 6.
12. Щерба, Л. В. Опыт общей теории лексикографии, Л. В. Щерба, Языковая система и речевая деятельность, Л. В. Щерба. – Л.: Наука, 1974. – 428 с.

XÜLASƏ

Qurban Qurbanlı

Leksikoqrafiya nəzəriyyəsi inkişafının əsas mərhələləri və müasir meylləri

Məqalədə leksikoqrafiya nəzəriyyəsinin bəzi məsələləri, əsasən onun inkişafının başlıca mərhələləri və müasir meylləri nəzərdən keçirilir, bu gün nəzəri və praktik kimi iki hissədən ibarət olan leksikoqrafiyanın, xüsusən onun müstəqil bir dilçilik elmi kimi formalaşmış nəzəri qolunun keçdiyi inkişaf yolu araşdırılır. Qeyd olunur ki, dünya miqyasında dörd minillik yaşı olan lüğət tərtibi tarixi, XX əsrin ortalarında təşəkkül etməyə başlayan leksikoqrafiya nəzəriyyəsi yalnız həmin əsrin sonları və XXI əsrin əvvəllərində bütün atributlara malik müstəqil dilçilik bölməsinin – leksikoqrafiya elminin formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

İNGİLİS DİLİNİN LÜĞƏT TƏRKİBİNİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ İXTİSAR VƏ QISALTMALAR

Açar sözlər: *söz yaradıcılığı, leksik vahidlər, abreviatura, xüsusi isimlər, şifahi ifadə*

Key words: *word formation, lexical units, abbreviations, proper nouns, interpretation*

Ключевые слова: *словообразование, лексические единицы, сокращение, имена собственные, интерпретация*

Dil ictimai hadisə kimi insanın fəaliyyət sahəsinin müxtəlifliyi ilə əlaqədardır. Elmin, mədəniyyətin və insan fəaliyyətinin digər sahələrinin inkişafı ilə əlaqədar olan dəyişikliklər dilin lüğət tərkibində bilavasitə əks etdirilir. Bildiyimiz kimi, ingilis dili dünya dilləri arasında zəngin lüğət ehtiyatı ilə fərqlənir. Cəmiyyətin ictimai, siyasi və mədəni həyatında baş verən dəyişikliklər, elmi yeniliklər, informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı, beynəlxalq əlaqələr və s. bu kimi hadisələr ingili dilinin lüğət tərkibinə müsbət mənada çox böyük təsir göstərmiş və onun zənginləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Dilimizin formalaşmasında böyük rol oynayan söz yaradıcılığı prosesi dilin bütün inkişaf mərhələlərində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Söz yaradıcılığının əsas məsələsi dilin inkişaf prosesində baş verən formal, semantik, və digər qanunauyğunluqlar və leksik vahidlərin yaranması proseslərinin öyrənilməsidir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu məsələni söz yaradıcılığında olan məhdudluğu təhlil etmədən həll etmək mümkün deyil. Yeni leksik vahidlərin yaranması hazırkı dildə formalaşmış müəyyən söz yaradıcılığı nümunələri üzrə baş verir. Müasir ingilis dilinin lüğət tərkibi əsasən söz yaradıcılığı vasitəsilə zənginləşir. Dilin lüğət tərkibini zənginləşdirən vasitələrdən biri dildə yeni söz yaratmaqdır. Dildəki sözlərin əksəriyyəti sözdüzəltmə yolu ilə əmələ gəlmişdir. Deməli, sözdüzəltmə dilin inkişafı və formalaşmasında mühüm rol oynayır. Leksik yolla söz yaradıcılığı prosesində sözlər dilə hazır şəkildə, heç bir qrammatik vasitənin köməyi olmadan daxil olur. Müasir ingilis dilinin söz yaradıcılığı həm məhsuldar, həm də qeyri-məhsuldar olur. İngilis dilində konversiya, affiksasiya, dezafiksasiya məhsuldar qrupa aiddirlər. Bir çox şəkilçilər məhsuldar olur və tədricən öz keyfiyyətlərini itirir və qeyri məhsuldar olur. Məqalədə ingilis dilində ixtisar və qısaltmaların əmələ gəlmə yolları və onların təsnifatından geniş bəhs edəcəyik. Dilçilik terminologiyasında müşahidə olunan üsullardan biri də abreviaturalardır. Abreviatura termini italyan dilindən alınma hesab olunur. Öz növbəsində italyan dilindəki abreviatura sözü də latın dilindən keçmədir, başqa sözlə desək, latın mənşəlidir. Belə ki, latın dilindəki brevis sözü “qısa” mənasındadır. Bəzi dilçilər bu sözü latın dilindəki abbrevio “ixtisar edirəm” sözü ilə əlaqələndirir. Abreviaturalar (Ixtisarlar) yeni anlayış ifadə etmirlər və söz birləşməsi şəklində formalaşan sözlərin ixtisar formasıdır. Abreviatura dildə hazır şəkildə mövcud olan dil vahidlərinin eyni məzmununda, lakin başqa formada – qısaldılmış şəkildə meydana çıxmasıdır. Abreviatura üsulu ilə yaranan ixtisarlar yeni sözlərin ixtisar forması kimi deyil, yeni söz kimi qəbul edilir. Başqa sözlə desək, abreviaturalar dilin lüğət tərkibinin zənginləşməsinin yollarından biri hesab edilir. Dilçilikdə abreviaturaların müxtəlif növlərini fərqləndirirlər. Abreviaturaların mövcud olan növləri bu və ya digər dərəcədə tədqiq etdiyimiz dillərdəki dilçilik terminlərində də özünü göstərir. Abreviatura çox geniş anlayışdır. Buna görə də dildə mövcud olan bütün abreviaturalar leksik sözdüzəltmə prosesinə aid edilmir. Abreviaturalar vasitəsilə dildə həm yeni söz yaradılır, həm də sözün bəzi hissələrini atmaq yolu ilə söz formasını dəyişə bilər:

- 1) Yeni sözlər: (de) fence, mob (ile), (a) mend;
- 2) Leksik formalar: (Ale) xander, doc (tor);
- 3) Qrafik abreviaturalar: h. (hour), m (mile), Rd road), A.D, B.C;
- 4) Sinonimlər: Bekka-Rebekka, USA-The United States of America;
- 5) Etimoloji əkilər – eyni kökdən olub müxtəlif cür dəyişənlər: twins-between, thorough-thorough, inn-in, miss-mistress, fancy-fantasy;

- 1) Omonim kimi səslənənlər: cab (ine), -cab (riolette), - cab (bage); İ.D (idea) – İ. D. (identification card); Paye – pay as you earn
 Asap – as soon as possible
 G.p. – general purpose
 O K – all correct

İxtisarlara digər növü olan Akronimlər (Acronyms) sözün ilk hərflərindən istifadə etməklə düzəldilir və bu ixtisarlara söz kimi tələffüz edilir. Məsələn, ABBA, OPEC, NATO, MADD kimi ixtisarlara misal olaraq ‘scuba’ (self-contained underwater breathing apparatus) və ‘lazer’ (light amplification by stimulated emission of radiation) sözlərini də göstərmək olar. Misallardan görüldüyü kimi, dildə mövcud olan ixtisarlara heç də hamısı böyük hərflə yazılmır. İnişiallar – ixtisarlara elə bir növüdür ki, burada hər bir hərf ayrı-ayrı tələffüz edilməlidir. Aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- DVD – Digital Versatile Disk
 JÜ – Just Üondering
 ATM – Automated Teller Machine
 BRB –Be Right Back

İxtisarlara digər növü (ingiliscə Tuncation) yalnız sözün ilk hissəsindən ibarət olur. İngilis dilində xüsusi isimlər olan İlin ayları və ya həftənin günləri abreviaturanın bu növü ilə ixtisar edilə bilər, e.g., Mon, Fri, Apr, Oct.

Klipinqlər (Clippings) –sözün bir hissəsindən istifadə etməklə düzələn ixtisarlardır, lakin sözün ya ortası ya da sonu istifadə edilir.

doc (doctor), exam (examination), fax (facsimile), net (Internet), maths (mathematics), specs (spectacles); fancy (fantasy), ma'am (madam). Aphesis (sözlərin əvvəlindəki vurğusuz qısa saitin tədricən reduksiyyaya uğraması) – bu halda sözün əvvəlində vurğusuz saitin düşür.İxtisarlara bu növünə danışdığı dilində daha çox təsadüf edilir:

- (be) cause
 (be) neath

Dildə mövcud olan digər bir ixtisar növü (ingiliscə Portmanteau) – iki və daha artıq sözün birləşməsi ilə nəticələnir.

- Liger (lion and tiger)
 Spork (shorts and fork)
 Brinner (breakfast and dinner)

İxtisarlara zaman keçdikcə hazırkı anlayışın əsas şifahi ifadəsi ola bilər. Bu halda onlar, öz üslubi çalarını itirir və bütöv söz istifadədən çıxır.

Müasir ingilis yazı sistemində qısaltmalar geniş yayılmışdır.

p –page	h -hour
NY New York	fr - father
o – ocean	d-date

Lakin bu qısaltmalar mahiyyətcə leksik qısaltmalardan fərqlənir. Leksik yolla yaradılan qısaltmalar dilin lüğət tərkibinə daxildir. Dilin inkişafı nəticəsində bəzi qrafik qısaltmalar şifahi nitqə keçir və leksik qısaltmalar olurlar. Qrafik qısaltmalar hətta uyğun sözün səs formasına da təsir edir.

NB – North Britain	GT-gross ton
SW – South West	HS – high school

I Dünya müharibəsi dövründə və daha sonralar ölkə, social, hərbi və ticarət təşkilatlarını tam adları ilə deyil, qısaltmalarla adlandırmaq vərdişləri təkcə ingilis dilli ölkələrdə deyil, dünyanın digər hissələrində də mövcud idi:

- U.N.O-United Nations Organizations
 U.K-United Kingdom
 ITO-International Trade Organization
 UEFA- The Union of European Football Associations

Terminologiyada abreviatura üsulu termin yaradıcılığında başqa üsullardan fərqlənir. Çünki bu üsulda bu və ya digər anlayışın ifadəsi üçün yeni termin yaratmaq deyil, terminologiyada artıq mövcud olan terminləri eyni məzmununda, lakin qısaldılmış şəkildə əlverişli şəkildə salmaq nəzərdə tutulur. Onlar yeni anlayış ifadə etmirlər və söz birləşməsi şəklində formalaşan terminlərin ar formasıdır. Terminologiyada abreviaturaların əhəmiyyətini qeyd edərkən vurğulamaq lazımdır ki, bu yolla terminlərin çoxalması dildə söz yaradıcılığının digər üsullarından xeyli fərqlənir. Belə ki, digər üsullarla termin yaratma zamanı dilin leksik qatı bu və ya digər yeni vahidlərlə zənginləşirsə, abreviatura dildə hazır şəkildə mövcud olan dil vahidlərinin eyni məzmununda, lakin başqa formada qısaldılmış şəkildə meydana çıxmasıdır. Elə bu səbəbən də abreviaturalar ilin lüğət tərkibinin zənginləşməsi yollarından biri hesab edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev A. "Dilçiliyə giriş", Bakı, 1992
2. Məmmədov N., Axundov A. Dilçiliyə giriş, Bakı, 1980
3. Rəhimov İ., Hidayətzadə T. İngilis dilinin praktik qrammatikası, Bakı, 1965
4. Həsənov H.Ə. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası, Bakı, Maarif, 1999, 308 s.
5. R. S. Ginzburg. A Course in Modern English Lexicology. Moscoü Vyssaja Şkola 1979

ABSTRACT

İlhama Mammadova

Acronyms and Abbreviations in the Enrichment of the English Vocabulary

This article is about abbreviations and acronyms, which play a very important role in the enriching the lexical minimum. The history of borrowings in the English language reflects cultural, political and economical relations of the English nation with other foreign countries. The acronyms entered the language through oral and written forms and enlarged the English vocabulary

РЕЗЮМЕ

Ильхама Мамедова

Абревиатура в обогащении Словарного Запаса Английского Языка

Статья посвящена абревиатуре в английском языке. История абревиатуре в словарном составе английского языка отражает культурные, политические и экономические связи английского народа с другими народами. Абревиатуре перешли в английский язык на основе письменной и устной формы.

MÜNDƏRİCAT

1. Qurban Qurbanlı. Naxçıvan Dövlət Universitetində xarici dillər üzrə kadr hazırlığı: tarix, reallıqlar və perspektivlər	3
2. Людмила Третьякова. Этнокультурная специфика военного материального концепта..	8
3. Вера Шмелькова. Лексика русского языка новейшего периода и аспекты её изучения..	13
4. Sədaqət Həsənova. Xarici dillərin tədrisində Azərbaycan dilinin yeri və rolu.....	14
5. Mİrhəsən Eminov. Current problems of methodology of Teaching english as a foreign language.....	18
6. Гивамеддин Рагимов. Особенности внутренней структуры английских и азербайджанских фразеологических единиц.....	21
7. Seyran Quliyeva. Konsept xəritələri və dillərin tədrisində onlardan istifadə.....	24
8. Şirməmməd Qulubəyli. Xarici dillərin tədrisində ana dilindən istifadəyə dair (kəmiyyət funksional-semantik sahəsinin tədrisi müstəvisində)	28
9. Гусейн Адыгезалов. Практические формы организации обучения русскому языку студентов с национальным образованием.....	31
10. Məhsəti Əsgərova. Fransız dilinin tədrisində İKT-dən istifadə.....	36
11. Elnaz Əliyeva. İngilis dilinin tədrisində tapmacalardan istifadə məsələləri.....	40
12. Əli Allahverdiyev. Keçmiş bitmiş zamanın (passé composé) fransız və azərbaycan dillərində tədrisi yolları	43
13. Tehranə Xudaverdiyeva. Effective ways for teaching vocabulary.....	46
14. Bülbül Hacıyeva, Türkan Həsənzadə. İdiomlar və ingilis dilinin tədrisində onların rolu....	49
15. Elza Aşurova. Ali məktəblərdə tələbələrin peşəkarlığını inkişaf etdirmək üçün ingilis dilinin tədrisi yolları.....	53
16. Səkinə Paşayeva. Şagirdlərin şifahi nitqinin inkişafının aktual problemləri.....	56
17. Aidə Cəlilzadə. Tədris prosesində ingilis və azərbaycan dilinə aid poetik mətnlərdən istifadə məsələləri.....	58
18. Leyla Zeynalova. İngilis dilində zaman kateqoriyasının Azərbaycan dili ilə müqayisəli tədrisi.....	61
19. Rəhilə Vağirova. Xarici dillərin tədrisində qarşıya çıxan problemlər.....	64
20. Ариф Зейналов. Преподавание русского языка в азербайджане на современном этапе.....	67
21. Садагат Расулова. Изучение значений некоторых русских глагольных приставок на примере за-, из-, пере-.....	70
22. Kövsər Abbasova. Alman dilinin tədrisində qrammatika və fonetikanın öyrədilmə üsulları.....	75
23. İradə Qasımova. Atalar sözləri, zərb-məsəllər və onların azərbaycan və fransız dillərində işlənmə məqamları.....	78
24. Əzizə Əliyeva. Orta və ali məktəblərdə fransız dilinin tədrisinin bəzi məsələləri.....	82
25. Нурида Ганбарова. Некоторые вопросы формирования русской речи в неязыковой среде...	85
26. Гурбан Гурбанлы. Основные этапы развития теории лексикографии и его современные тенденции.....	89
27. İlhamə Məmmədova. İngilis dilinin lüğət tərkibinin zənginləşməsində ixtisar və qısaltmalar.....	95